

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNE EĞİTİMDEN EKONOMİYE FARKLI PERSPEKTİFLERDEN BAKIŞ

EDİTÖR

Dr. Sümeyye ALTIPARMAK

YAZARLAR

Prof. Dr. Veysel YILMAZ

Doç. Dr. Osman TUĞAY

Doç. Dr. Oktay TOMAR

Dr. Öğr. Üyesi Canan ŞENTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Erkin ARTANTAŞ

Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi SELİM

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün KATRANCI

Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÖV

Dr. Hakan GÜRSOY

Arş. Gör. Alptekin Mert YILMAZ

Selin KAYA

Yelda SÜRMEİOĞLU

İKSAD

Publishing House

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNE EĞİTİMDEN EKONOMİYE FARKLI PERSPEKTİFLERDEN BAKIŞ

EDİTÖR

Dr. Sümeyye ALTIPARMAK

YAZARLAR

Prof. Dr. Veysel YILMAZ

Doç. Dr. Osman TUĞAY

Doç. Dr. Oktay TOMAR

Dr. Öğr. Üyesi Canan ŞENTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Erkin ARTANTAŞ

Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi SELİM

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün KATRANCI

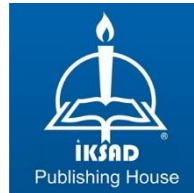
Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÖV

Dr. Hakan GÜRSOY

Arş. Gör. Alptekin Mert YILMAZ

Selin KAYA

Yelda SÜRMEİİOĞLU

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8405-71-2
Cover Design: İbrahim KAYA
March / 2022
Ankara / Turkey
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN / ÖNSÖZ

Dr. Sümeyye ALTIPARMAK.....1

BÖLÜM 1

COVID-19 SALGINI SIRASINDA YAŞANAN İŞ STRESİ ARAŞTIRMALARINA BİR BAKIŞ

Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN3

BÖLÜM 2

COVID-19 KORKUSUNUN ÇALIŞANLARIN İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN17

BÖLÜM 3

COVID-19 SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ İLE RUHSAL PROBLEMLERİNE YÖNETİMİN ANALİTİK YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Erkin ARTANTAŞ, Dr. Hakan GÜRSOY27

BÖLÜM 4

COVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİK SONUÇLARI: AB, ABD VE TÜRKİYE’NİN MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Dr. Öğr. Üyesi Canan ŞENTÜRK , Selin KAYA51

BÖLÜM 5

COVID-19 PANDEMİSİYLE KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİNDE YAŞANAN SIKINTILAR

Arş. Gör. Alptekin Mert YILMAZ , Doç. Dr. Oktay TOMAR.....81

BÖLÜM 6

COVID-19 SALGINININ BAĞIMSIZ DENETÇİ RAPORLARINA YANSIMASI: BİST 100'DE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Osman TUĞAY101

BÖLÜM 7

PANDEMİ KRİZİ VE YENİ DÜNYA DÜZENİ HAKKINDA FELSEFİ BİR SORUŞTURMA

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi SELİM119

BÖLÜM 8

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE UZAKTAN EĞİTİM SİSTEMİ KULLANIMINA YÖNELİK DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Prof. Dr. Veysel YILMAZ , Yelda SÜRMELOĞLU.....135

BÖLÜM 9

PANDEMİDE İNTÖRN HEMŞİRELİK: PANDEMİ SÜRECİNDE İNTÖRN HEMŞİRELERİN UYGULAMA EĞİTİMİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün KATRANCI , Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÖV ...157

ÖN SÖZ

“Covid-19 Pandemi Sürecine Eğitimden Ekonomiye Farklı Perspektiflerden Bakış” isimli bu eser, her açıdan COVID-19 pandemisi sürecinde eğitimden ekonomiye geniş bir yelpazede yazılmış çalışmalardan oluşmaktadır. Covid-19 salgını aniden ortaya çıkmış ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alarak hayatın her alanında bireylerin etkilenmesine neden olmuştur. İlgili eserde yer alan her bir bölümde eğitimden ekonomiye, sağlık alanını da kapsayacak şekilde ortaya çıkan bu etkilere çözümler üretilmiştir. Sağlık politikaları geliştirilerek hem sağlık çalışanlarının hem de hasta profilini oluşturan bireylerin problem yaşamalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Eğitim hayatını, ekonomik düzeni, sağlık çalışanlarını ve öğrencileri kapsayan bütüncül yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımların etkisiyle yapılan birçok çalışmanın verildiği kitap da eğitim alanında uzaktan eğitim sistemine yönelik, ekonomik alanda ülkelerin makroekonomik görünümüne yönelik, sağlık alanında ise Covid-19 sürecinde sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerine, ruhsal problemlerine yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Ayrıca alana katkı sağlamak amacıyla hazırlanan “Covid-19 Pandemi Sürecine Eğitimden Ekonomiye Farklı Perspektiflerden Bakış” adlı bu eserde; pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında algılanan iş stresi, işten ayrılma durumları, yaşanan ruhsal problemler, pandemin öğrenciler üzerindeki etkileri gibi çeşitli alanlarında hazırlanmış çalışmalar yer almaktadır.

Bu eserde yer alarak emek veren her bir araştırmacı ve akademisyene alana sağladıkları değerli katkı için teşekkür ediyorum. Kitapta yer alan çalışmaların genç akademisyenlere, konulara ilgili olan okuyuculara ve öğrencilere yararlı olmasını temenni ediyorum.

Dr. Sümeyye ALTIPARMAK

BÖLÜM 1

COVID-19 SALGINI SIRASINDA YAŞANAN İŞ STRESİ ARAŞTIRMALARINA BİR BAKIŞ

Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN¹

¹ Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Doktora Programı,
ak.kardelen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4984-8881

GİRİŞ

Yeni bir koronavirüsün (SARS-CoV-2) ve ilişkili hastalığın (COVID-19) patlak vermesi 2020'nin başlarında küresel bir kriz başlatmıştır. COVID-19 ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinin başkenti Wuhan'da bildirilmiştir (Zhao ve diğerleri, 2020). Pandemi, özellikle teknolojik olarak, işleri yeni bir şekilde ele alma konusunda muazzam bir baskı yarattı. COVID-19 krizi sırasında, yeni ve daha verimli çalışma ve iletişim yolları keşfedildi. Bu acil bir ihtiyaçtı çünkü çalışanlara ve kuruluşlara dayatılan yeni durumla birlikte iş toplantıları ve bilgi paylaşımı öncelikle çevrimiçi olarak yapılmaya başlandı (Oksa ve diğerleri, 2020).

Dünya COVID-19'un gölgesinde yaşamaya devam etmektedir. Küresel olarak, milyonlarca ölüm dahil olmak üzere milyonlarca onaylanmış COVID-19 vakası Dünya Sağlık Örgütü'ne (<https://covid19.who.int/>) bildirilmiştir. İnsanoğlu en şiddetli halk sağlığı kriziyle karşı karşıyadır. Halk sağlığı krizi olarak Pandemi dünya genelinde milyonlarca insanı doğrudan veya dolaylı olarak sosyo-ekonomik olarak etkilemiştir (Tu ve diğerleri, 2021).

Küresel ekonomi, yüz binlerce firmanın küçülmeye zorlandığı ve milyonlarca çalışanın işini kaybettiği olağanüstü zor bir durumda (ILO-Uluslararası Çalışma Örgütü, 2021). Bu yüzden COVID-19 krizinin çalışanlarda yeni, bilinmeyen bir durum olarak stres kaynağı algılanması beklenmektedir.

COVID-19 küresel bir sağlık krizi haline gelmiştir. COVID-19'un önemli fiziksel etkilerine ek olarak, bireylerin esenliği ve ruh sağlığı üzerinde ciddi etkileri bulunmaktadır (Salari ve diğerleri, 2020; Gewirtz-Meydan ve Lassri, 2022). COVID-19 ile ilgili stres korkusunun nispeten yaygın olduğunu belirtilmiş ve araştırmalarda (Fitzpatrick, Harris ve Drawve, 2020; Taylor ve diğerleri, 2020) COVID-19'un farklı kaygı ve stres ile ilişkisi araştırılmıştır. Mevcut pandeminin kimileri için oldukça stresli ve kimileri için travmatik olduğu (Horesch ve Brown, 2020) tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı COVID-19 pandemi krizinin çalışanların iş hayatında yaşadıkları stres düzeylerine olan etkilerine yönelik literatürü değerlendirmektir.

PANDEMİNİN İŞ STRESİNE ETKİSİNE YÖNELİK YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

İş stresi, işin gerektirdiği, baskıların çalışanın bilgi ve becerilerine uymadığı ve başa çıkma kabiliyetini aştığı durumlarda ortaya çıkan tepki olarak tanımlanabilir. İşle ilgili stres vücudun biyolojik işleyişini etkiler. Tüm çalışanlar işyerinde baskı yaşarlar, ancak birey, taleplerin kaynaklarının üstesinden gelemediğini algıladığında, iş stresi ve tükenmişlik riski ortaya çıkabilir. Öte yandan, işteki çaba-ödül modeline göre, çabanın maaş, tanınma, kariyer gelişimi veya iş güvenliği gibi ödül faktörleri tarafından karşılanmaması durumunda stres ve psikosomatik bozukluk riski ortaya çıkacaktır. (Navinés vd., 2021).

Olumlu işyeri stresi arzu edilir, ancak olumsuz stres işyerlerinde olumsuz sonuçlara yol açabilir (Anderson ve Pulich, 2001). İşyerlerinde bu olumsuz sonuçlara yol açan işyeri stresörleri ya da stres faktörleri çalışanların stresi algılamasını sağlayabilecek potansiyel durumları ifade etmektedir (Coetzee ve De Villiers, 2010).

Yapılan çalışmalarda bu potansiyel koşullar veya stresörler olarak; örgütsel değişim (Smollan, 2015), iş yerindeki zor ilişkiler (Colligan ve Higgins, 2006), yöneticiler tarafından kaynak dağıtımında algılanan adalet (Greenberg, 2004), bürokrasi, özerklik, araç ve gereçler, iş yükü, rol belirsizliği, iş güvenliği ve kariyer gelişimi (De Bruin ve Taylor, 2005). İşle ilgili bu stresörler, gerginlik, öfke, kaygı, hayal kırıklığı veya depresyon gibi hoş olmayan duyguların uyarılmasına yol açabilir (Kyriacou, 2001). Daha yeni iş stresleri arasında teknoloji kaynaklı stres (*teknostres*) literatürde tartışılmaktadır (La Torre ve diğerleri, 2019; Oksanen ve diğerleri, 2021).

Bu stres kaynaklarına son dönemde güncel olan, tüm dünyada işyeri çalışma koşullarını derinden etkileyen COVID-19 pandemisi de eklenmiştir. COVID-19'un patlak vermesiyle birlikte, ulusal anketler virüsle ilgili korku ve endişelerde keskin artışlar olduğunu göstermiştir (Asmundson & Taylor, 2020). COVID-19 ile ilgili stres korkusunun nispeten yaygın olduğunu belirtilmiş ve araştırmalarda (Fitzpatrick, Harris ve Drawve, 2020; Taylor ve diğerleri, 2020) COVID-19'un farklı kaygı ve stres ile ilişkisi araştırılmıştır. Mevcut pandeminin kimileri için oldukça stresli ve kimileri için travmatik olduğu (Horesh ve Brown, 2020) tespit edilmiştir.

COVID-19 salgını, psikoloji ve sinirbilim alanındaki stres araştırmacılarını benzersiz zorluklarla karşı karşıya getirmiştir. Pandemi muhtemelen strese bağlı zihinsel bozuklukları artıracadığından stres araştırması çok önemlidir (Pfeifer ve diğerleri, 2021).

Son araştırmalar, devam eden pandemi sırasında, stres algısını etkileyen sosyal veya düşük ekonomik kaynaklar gibi belirli faktörlerle birlikte artan kaygı ve depresyon düzeylerini ortaya çıkarmıştır (Bueno-Notivol ve diğerleri, 2021; Ettman ve diğerleri, 2020; Kowal ve diğerleri, 2020). Bunlara ek olarak, önceki çalışmalarda, psikolojik sıkıntı, finansal endişeler, ırksal gerilimler, kişisel veya ailevi zorluklar, sosyal izolasyon ve sosyal destek eksikliği gibi pandemiden kaynaklanan temel stres faktörleri incelenmiştir (Currie, 2021; MacMillan ve diğerleri, 2021; Rolland ve diğerleri, 2020).

Yeni bir koronavirüs ve ilişkili hastalığın (COVID-19) patlak vermesinin neden olduğu küresel kriz, sosyal mesafe politikaları nedeniyle çalışma koşullarını değiştirdi. Birçok çalışan sosyal medya uygulamaları da dahil olmak üzere yeni teknolojileri işyerinde kullanmaya başladı.

Oksanen vd. (2021) işyerinde sosyal medya iletişiminin (SMC) potansiyel stres etkilerini araştırdığı çalışmasında, SMC'nin işyerinde bazı çalışanlara yük olacağını, ancak iş yerinde SMC'ye alışmış olanların kriz başladığında daha iyi olacağını beklemiştir. COVID-19 krizinden önce (N = 1308) ve sırasında (N = 1081) Finlandiyalı çalışanlardan oluşan çalışmada, işte siber zorbalık, sosyal medya kullanımı, kişilik, mesleki durum ve sosyo demografik faktörler yer almaktadır. Araştırma Sonucunda resmi SMC'nin arttığını ve daha yüksek tekno-stresi öngördüğü tespit edilmiştir. Ancak, krizden önce işyerinde SMC kullanmaya zaten alışmış olan işçiler arasında teknostres ve iş yorgunluğunun azaldığı bulunmuştur. Sonuçlar, uzaktan çalışma sırasında çalışanların esnekliğinde bir eşiitsizlik olduğunu göstermekte ve kurumsal düzeyde desteğe duyulan ihtiyacı vurgulanmıştır.

Pandemi, sosyal ağlarda, barınma ve finansal istikrarsızlıkta ve duygusal sıkıntıda büyük aksamalarla üniversite kampüslerindeki öğrencilerin yaşamlarında benzeri görülmemiş değişikliklere neden olmuştur (Oh ve diğerleri, 2021).

COVID-19 salgınının üniversite öğrencileri arasında madde kullanımıyla bağlantılı olabilecek çok sayıda stres etkenine neden olduğuna

yönelik, Oh ve diğerleri (2021) çalışmasında, COVID-19 stresörleri olarak endişe, ırk/etnik ayrımcılık, finansal sıkıntı, enfeksiyon, sevilen birinin hastalığı, sevilen birinin ölümü, bakım verme ve alkol, sigara gibi madde kullanımını arasındaki ilişkileri, yaşa, cinsiyete, ırk/etnik köken ve uluslararası öğrenci statüsü göre düzeltmeler yaparak incelenmiştir. Bu çalışmada, örneklemin yaklaşık %46,89'u (son 2 hafta içinde) alkol içtiğini, %7,38'i bir sigara kullandığını bildirmiştir. Çok değişkenli lojistik regresyon modellerine göre enfeksiyon ve bakım vermenin alkol kullanımı ile önemli ölçüde ilişkili olduğu tespit edilmiş olup ırk/etnik ayrımcılık ve mali sıkıntı sigara içmekle ilişkilendirilmiştir. Çalışma sonucunda, COVID-19 stresörleri madde kullanımıyla ilgili olduğu, ancak ilişkilerin gücü ve önemi stresörlere ve maddenin türüne göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir.

COVID-19 salgını, sağlık çalışanlarına çok fazla çalışma stresi getirdi ve onların ruh sağlıkları üzerinde belirli bir etkisi vardır (Hou ve diğerleri, 2022). Çalışma stresi, kaygıdaki artışla yakından ilişkilidir, ancak ilişkilerinin özel durumdaki olumlu psikolojik faktörlerden etkilenip etkilenmeyeceğini araştıran az sayıda çalışma vardır. Hou ve diğerleri (2022)'e göre çalışma stresi kaygıyı doğrudan etkileyebilir ve kontrol duygusu yoluyla dolaylı olarak kaygıyı etkileyebilir.

Hou ve diğerleri (2022)'in çalışmasında psikolojik sermayenin yüksek düzeyde psikolojik sermayede daha etkili olan çalışma stresinin kaygı üzerindeki doğrudan etkisini yumuşattığı, psikolojik sermayenin, çalışma stresinin kaygı üzerindeki dolaylı etkisinin de hafiflettiği, düşük düzeyde psikolojik sermayede, kontrol duygusu kaygıyı yordamada daha etkili olduğu bulunmuştur. Araştırma sonucunda, COVID-19 salgını altında, sağlık çalışanları için düşük kontrol duygusu ve düşük psikolojik sermaye seviyesi, çalışma stresinin neden olduğu kaygının önemli risk faktörleri olabileceği, bu nedenle sağlık çalışanlarının kontrol duygularının ve psikolojik sermayelerinin güçlendirilmesi, kaygılarını azaltmada ve ruh sağlıklarını korumada yardımcı olacağına altı çizilmiştir.

COVID-19 salgını, küresel olarak konaklama endüstrisini sert bir şekilde vurdu ve milyonlarca çalışanın işten çıkarılmasına neden olmuştur. Kaynakların korunması teorisine dayanan Tu ve diğerleri (2021)'in çalışmasında, COVID-19 kaynaklı işten çıkarmaların konaklama endüstrisinde çalışanların rol içi ve ekstra rol performansını nasıl ve ne zaman

etkilediğini ampirik olarak incelenmiştir. Araştırmada, COVID-19 kaynaklı işten çıkarmanın hayatta kalanların COVID-19 ile ilgili stresini artırdığını ve bunun da rol içi ve ekstra rol performansında azalmaya yol açtığını ortaya konmuştur. Elde edilen bulguya dayanarak, bu dolaylı etkilerin gücünün COVID-19'a karşı algılanan aile desteği ile hafifletildiği sonucuna varılmıştır. Araştırmada ayrıca, beklenmedik bir şekilde, COVID-19'a karşı algılanan kurumsal destek, bu dolaylı etkileri yoğunlaştırdığı sonucuna varılmıştır.

Bir ABD sağlık çalışanı örneğinde koronavirüs hastalığı 2019 (COVID-19) ile ilgili stres ve iş niyetleri arasındaki ilişkileri değerlendirildiği Sinsky ve diğerleri (2021)'in çalışmasında, ankete katılan her 3 doktordan ve hemşireden yaklaşık 1'i çalışma saatlerini azaltmayı amaçladığı, her 5 doktordan birinin ve her 5 hemşireden 2'sinin muayenehanesini tamamen bırakma niyetinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda tükenmişliği azaltmak ve değerli hissetme duygusunu geliştirmenin sağlık kuruluşlarının pandemi sonrası iş güçlerini daha iyi korumasını sağlayabileceği vurgusu yapılmıştır.

Yeni koronavirüs (COVID-19) pandemisinin konaklama iş gücü üzerindeki etkileri yakın tarihte eşi benzeri görülmemiştir. Koronavirüsün patlak vermesinden bu yana insanların günlük yaşamları ve seyahat faaliyetleri büyük ölçüde aksamış, seyahat yasakları ve tabii ki güvenlik ve hijyen endişeleri nedeniyle seyahat ve yemekle ilgili tüketimler oldukça kısıtlanmıştır (Baum ve Hai, 2020). Bunun sonucu olarak, konaklama işletmeleri salgına karşı özellikle savunmasız hale gelmiştir. Bu ekonomik krize yanıt olarak, çoğu konaklama işletmesi aşağıdaki özel önlemleri alarak işletme maliyetlerini kısmak zorunda kalmıştır. Çalışanların hemen yıllık izin veya ücretsiz izin kullanmasını zorunlu kılmak; diğer operasyonel fonksiyonların kapanması nedeniyle çalışanları çeşitli departmanlara dağıtmak; denetimli serbestlik çalışanları ve geçici yüklenicilerin feshedilmesi; ve çalışanları ön saf hizmetten hatta yönetim seviyelerine kadar değişen pozisyonlardan işten çıkarmak (Chen, Zhou ve Chen, 2022).

COVID-19 salgını, konaklama çalışanlarının finansal ve fiziksel sağlıkları için ciddi tehditler oluşturduğundan, Chen, Zhou ve Chen (2022)'nin araştırması, konaklama çalışanlarının salgın sırasında yaşadıkları ikilemin ayrıntılarını, yani enfekte olma ve işten atılma korkularını ortaya çıkarmaktadır. Araştırma verileri, ABD'deki 622 konaklama çalışanından

oluşan bir örneklemeden elde edilmiş olup yeni bir COVID-19 stresör modeli önerildiği ve test edildiği için PLS-SEM kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, konaklama çalışanlarının pandemiye algıladıkları iş güvencesizliğini ve bulaşıcı risklerini artıran travmatik bir olay olarak algıladıklarını göstermektedir. Ayrıca, hem iş güvencesizliğinin hem de bulaşıcı riskin artan iş stresine ve işten ayrılma niyetlerine yol açtığı, iş güvencesizliğinin tek başına işten ayrılma niyetlerinin daha güçlü bir yordayıcısı olduğu da bulunmuştur. Bu çalışmanın pandemi sırasında konaklama dahil olmak üzere halka açık mesleklerin karşılaştığı ikili stres faktörlerinin öncüllerini ve sonuçlarını inceleyen ilk çalışmalardan biri olduğunun altı çizilmiştir.

İş hayatında pandemi döneminde yaşanan strese ışık olabilecek stresle başa çıkma yollarına yönelik, Goel ve Verma (2021) farklı yaş gruplarındaki çalışanlar tarafından kullanılan işyeri-stres algılarını ve stresle başa çıkma mekanizmalarını araştırmıştır. Çalışma, sonuçlara literatüre dayalı kanıtları destekleyerek, stresle başa çıkma mekanizmaları ile çalışanların işyeri-stres algıları arasındaki ilişkiyi daha da incelemiştir. Araştırma sonucunda algılanan işyeri stresi ve stresle başa çıkma mekanizmalarının yaşla önemli ölçüde farklılaştığını, diğer faktörlerin ise önemsiz farklılıklar bildirdiğini ortaya koymuştur. İlginç bir şekilde, daha yaşlı çalışanlar başa çıkma mekanizmalarının kullanımında yüksek puanlar aldılar ancak algıladıkları işyeri stresi de genç meslektaşlarına kıyasla yüksekliği tespit edilmiştir. Çalışma, yaşlı çalışanlardaki yüksek stres algılarını iş yerindeki yeni stresörlere bağlayarak, yaşlı çalışanların iş yerindeki yüksek başa çıkma yeteneklerini açıklamada yaygın olarak kullanılan deneyim teorisini çürütmüştür.

SONUÇ

Çalışma hayatında stresörler olarak ifade edilen stres faktörleri olarak; örgütsel değişim, iş yerindeki zor ilişkiler, yöneticiler tarafından kaynak dağıtımında algılanan adalet, bürokrasi, özerklik, araç ve gereçler, iş yükü, rol belirsizliği, iş güvenliği ve kariyer gelişimi olduğuna yönelik çalışmaların (Smollan, 2015; Colligan ve Higgins, 2006; Greenberg, 2004; De Bruin ve Taylor, 2005) olduğu görülmektedir.

İşle ilgili bu stresörler, gerginlik, öfke, kaygı, hayal kırıklığı veya depresyon gibi hoş olmayan duyguların uyarılmasına yol açabileceği (Kyriacou, 2001) vurgulanmıştır. Yeni iş stresi kaynağı olarak son zamanlarda teknoloji kaynaklı stres (*teknostres*) literatürde (La Torre ve diğerleri, 2019; Oksanen ve diğerleri, 2021) tartışılmaktadır.

Bu stres kaynaklarına son dönemde güncel olan, tüm dünyada işyeri çalışma koşullarını derinden etkileyen COVID-19 pandemisi de eklenmiştir. COVID-19'un patlak vermesiyle birlikte, COVID-19 ile ilgili stres korkusunun nispeten yaygın olduğunu belirtilmiş ve araştırmalarda (Fitzpatrick, Harris ve Drawve, 2020; Taylor ve diğerleri, 2020) COVID-19'un farklı kaygı ve stres ile ilişkisi araştırılmıştır. Mevcut pandeminin kimileri için oldukça stresli ve kimileri için travmatik olduğu (Horesh ve Brown, 2020) tespit edilmiştir.

COVID-19 salgını ile stres arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, devam eden pandemi sırasında, stres algısını etkileyen sosyal veya düşük ekonomik kaynaklar gibi belirli faktörlerle birlikte artan kaygı ve depresyon düzeylerini ortaya çıkarırken (Bueno-Notivol ve diğerleri, 2021; Ettman ve diğerleri, 2020; Kowal ve diğerleri, 2020), bazı çalışmalarda (Currie, 2021; MacMillan ve diğerleri, 2021; Rolland ve diğerleri, 2020) ise psikolojik sıkıntı, finansal endişeler, irksal gerilimler, kişisel veya ailevi zorluklar, sosyal izolasyon ve sosyal destek eksikliği gibi pandemiden kaynaklanan temel stres faktörleri incelenmiştir.

İş hayatında, COVID-19 pandemisinin konaklama iş gücü üzerindeki etkileri yakın tarihte eşi benzeri görülmemiştir. Koronavirüsün patlak vermesinden bu yana insanların günlük yaşamları ve seyahat faaliyetleri büyük ölçüde aksamış, seyahat yasakları ve tabii ki güvenlik ve hijyen endişeleri nedeniyle seyahat ve yemekle ilgili tüketimler oldukça kısıtlanmıştır (Baum ve Hai, 2020).

Bunun sonucu olarak, konaklama işletmeleri salgına karşı özellikle savunmasız hale gelmiştir. Bu ekonomik krize yanıt olarak, çoğu konaklama işletmesi aşağıdaki özel önlemleri alarak işletme maliyetlerini kısmak zorunda kalmıştır. Çalışanların hemen yıllık izin veya ücretsiz izin kullanmasını zorunlu kılmak; diğer operasyonel fonksiyonların kapanması nedeniyle çalışanları çeşitli departmanlara dağıtmak; denetimli serbestlik çalışanları ve geçici yüklenicilerin feshedilmesi; ve çalışanları ön saf hizmetten hatta

yönetim seviyelerine kadar değişen pozisyonlardan işten çıkarmak (Chen, Zhou ve Chen, 2022).

İş hayatında pandemi döneminde yaşanan strese ışık olabilecek stresle başa çıkma yollarına yönelik çalışmada (Goel ve Verma, 2021) algılanan işyeri stresi ve stresle başa çıkma mekanizmalarının yaşla önemli ölçüde farklılaştığını, diğer faktörlerin ise önemsiz farklılıklar bildirdiğini ortaya konmuştur. İlginç bir şekilde, daha yaşlı çalışanlar başa çıkma mekanizmalarının kullanımında yüksek puanlar aldılar ancak algıladıkları işyeri stresi de genç meslektaşlarına kıyasla yüksekliği tespit edilmiştir. Çalışma, yaşlı çalışanlardaki yüksek stres algılarını iş yerindeki yeni stresörlere bağlayarak, yaşlı çalışanların iş yerindeki yüksek başa çıkma yeteneklerini açıklamada yaygın olarak kullanılan deneyim teorisini çürütmüştür.

KAYNAKLAR

- Anderson, P., & Pulich, M. (2001). Managing workplace stress in a dynamic environment. *The Health Care Manager*, 19(3), 1e10.
- Asmundson, G. J. G., & Taylor, S. (2020). Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak. *Journal of Anxiety Disorders*, 70, 1–2.
- Baum, T., Hai, N.T.T. (2020). Hospitality, tourism, human rights and the impact of COVID-19. *Int. J. Contemp. Hosp. Manag.* 32 (7), 2397–2407.
- Bueno-Notivol, J., Gracia-García, P., Olaya, B., Lasheras, I., López-Antón, R., Santabárbara, J. (2021). Prevalence of depression during the COVID-19 outbreak: a meta-analysis of community-based studies. *Int. J. Clin. Health Psychol.* 21, 100196
- Coetzee, M., & De Villiers, M. (2010). Sources of job stress, work engagement and career orientations of employees in a South African financial institution. *Southern African Business Review*, 14(1).
- Colligan, T. W., & Higgins, E. M. (2006). Workplace stress: Etiology and consequences. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 21(2), 89e97.
- Currie, C.L. (2021). Adult PTSD symptoms and substance use during Wave 1 of the COVID-19 pandemic. *Addict. Behav. Rep.* 13, 100341.
- De Bruin, G. P., & Taylor, N. (2005). Development of the sources of work stress inventory. *South African Journal of Psychology*, 35(4), 748e765.
- Ettman, C.K., Abdalla, S.M., Cohen, G.H., Sampson, L., Vivier, P.M., Galea, S. (2020). Prevalence of depression symptoms in US adults before and during the COVID-19 pandemic. *JAMA Netw. Open* 3, e2019686
- Fitzpatrick, K. M., Harris, C., & Drawve, G. (2020). Fear of COVID-19 and the mental health consequences in America. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12, 17–21
- Gewirtz-Meydan, A. ve Lassri, D. (2022). A profile analysis of COVID-19 stress-related reactions: The importance of early childhood abuse, psychopathology, and interpersonal relationships, *Child Abuse & Neglect*, 105442, In Press, Corrected Proof.
- Goel, M. ve Verma, J.R. (2021). Workplace stress and coping mechanism in a cohort of Indian service industry, *Asia Pacific Management Review* 26, 113e119
- Greenberg, J. (2004). Stress fairness to fare no stress: Managing workplace stress by promoting organizational justice. *Organizational Dynamics*, 33(4), 352e365.
- Horesh, D., & Brown, A. D. (2020). Covid-19 response: Traumatic stress in the age of Covid-19: A call to close critical gaps and adapt to new realities. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(4), 331–335.

- Hou, Y., Hou, W., Zhang, Y., Liu, W., Ve Chen, A. (2022). Relationship between working stress and anxiety of medical workers in the COVID-19 situation: A moderated mediation model, *Journal of Affective Disorders* 297, 314–320.
- ILO (International Labour Organization). The Impact of COVID-19 on the Tourism Sector. ILO Sectoral Brief. Available online: https://www.ilo.org/sector/Resources/publications/WCMS_741468/lang-en/index.htm.
- Kowal, M., Coll-Martín, T., Ikizer, G., Rasmussen, J., Eichel, K., Studzińska, A., Koszałkowska, K., Karwowski, M., Najmussaqqib, A., Pankowski, D., Lieberoth, A., Ahmed, O. (2020). Who is the most stressed during the COVID-19 pandemic? Data from 26 countries and areas. *Appl. Psychol. Health Well. Being* 12, 946–966.
- Kyriacou, C. (2001). Teacher stress: Directions for future research. *Educational Review*, 53(1), 27e35.
- La Torre, G., Esposito, A., Sciarra, I., & Chiappetta, M. (2019). Definition, symptoms and risk of techno-stress: A systematic review. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 92(1), 13e35.
- MacMillan, T. , Corrigan, M.J. , Coffey, K. , Tronnier, C.D. , Wang, D. , Kruse, K. (2021). Ex- ploring Factors Associated with Alcohol and/or Substance Use during the COVID-19 pandemic. *Int. J. Ment. Health Addict.* 1–10.
- Navinés, R., Olive, V., Fonseca, F., Martin-Santos, R. (2021). Work stress and resident burnout, before and during the COVID-19 pandemia: An up-date, *Medicina Clínica* 157, 130–140.
- Oh, H., Leventha, A., Tam, C., Rajkumar, R., Zhou, S. (2021). Stressors experienced during the COVID-19 pandemic and substance use among US college students, *Drug and Alcohol Dependence Reports* 1, 100005
- Oksa, R., Savela, N., Kaakinen, M., Ellonen, N., & Oksanen, A. (2020). *Professional social media usage: Work engagement perspective*. *New Media & Society*, advance online publication. <https://doi.org/10.1177/1461444820921938>.
- Oksanen, A., Oksa, R., Savela, N., Mantere, E, Savolainen, L. (2021). COVID-19 crisis and digital stressors at work: A longitudinal study on the Finnish working population, *Computers in Human Behavior* 122, 106853,
- Pfeifer, L.S., Heyers, K., Ocklenburg, S., Wolf, O. (2021). Stress research during the COVID-19 pandemic and beyond, *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 131, 581–596
- Rolland, B. , Haesebaert, F. , Zante, E. , Benyamina, A. , Haesebaert, J. , Franck, N. (2020). Global changes and factors of increase in caloric/salty food intake, screen use, and substance use during the early COVID-19 containment phase

in the general population in France: survey study. *JMIR Public Health and Surveill.* 6 (3), e19630.

- Salari, N., Hosseini-Far, A., Jalali, R., Vaisi-Raygani, A., Rasoulpoor, S., Mohammadi, M., Rasoulpoor, S., & Khaledi-Paveh, B. (2020). Prevalence of stress, anxiety, depression among the general population during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Globalization and Health*, 16(1), 1–11.
- Sinsky, C. A., Brown, R. L., Stillman, M., Linzer, M. (2021). COVID-Related Stress and Work Intentions in a Sample of US Health Care Workers. *Mayo Clin Proc Inn Qual Out*, 5(6), 1165-1173,
- Smollan, R. K. (2015). Causes of stress before, during and after organizational change: A qualitative study. *Journal of Organizational Change Management*, 28(2), 301e314.
- Taylor, S., Landry, C. A., Paluszek, M. M., Fergus, T. A., McKay, D., & Asmundson, G. J. G. (2020). Development and initial validation of the COVID stress scales. *Journal of Anxiety Disorders*, 72(May), Article 102232.
- Tu, Y., Li, D ve Wang, H. J. (2021). COVID-19-induced layoff, survivors' COVID-19-related stress and performance in hospitality industry: The moderating role of social support, *International Journal of Hospitality Management* 95, 102912.
- Zhao, S., Lin, Q., Ran, J., Musa, S. S., Yang, G., Wang, W., Lou, Y., Gao, D., Yang, L., He, D., & Wang, M. H. (2020). Preliminary estimation of the basic reproduction number of novel coronavirus (2019-nCoV) in China, from 2019 to 2020: A data-driven analysis in the early phase of the outbreak. *International Journal of Infectious Diseases*, 92, 214–217.

BÖLÜM 2
COVID-19 KORKUSUNUN ÇALIŞANLARIN İŞTEN AYRILMA
NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN¹

¹ Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Doktora Programı,
ak.kardelen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4984-8881

GİRİŞ

Aralık 2019'da COVID-19, solunum sistemini etkileyen şiddetli akut solunum sendromu Coronavirus (SARS-CoV-2) ile Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktı (Gorbalenya ve diğerleri, 2020). Coronavirüs hastalığı 2019 (COVID-19), sınırlı insan hareketliliği ve birçok ülkenin uyguladığı seyahat kısıtlamaları nedeniyle 2020 yılının başından beri birçok sektörü etkilemiştir (Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020). SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu COVID-19 hastalığı, sadece birkaç ay içinde tüm dünyayı değiştirerek küresel ekonomi ve her birey üzerinde uzun süreli etkiler bıraktı (Bajrami ve diğerleri, 2021).

COVID-19'un ardından dünya, insan yaşamının her alanını önemli ölçüde etkileyen yıkıcı ve benzeri görülmemiş bir durum yaşadı. Pandeminin yayılmasını azaltmak için nihayetinde işletmelerin kapanmasına yol açan bir sokağa çıkma yasağı ve sosyal mesafe gibi bir dizi adımlar atılmıştır (Fernandes, 2020). Firmaların kapanması, gönüllü emeklilikler, geçici uzaklaştırma, çalışma saatlerinin azalması, ücretli ve ücretsiz izin gibi birçok olumsuz iş koşullarını tetiklemiştir (Gössling, Scott ve Hall, 2020). COVID-19, dünyadaki tüm endüstrilerde benzeri görülmemiş bir krize neden oldu. Salgınların yaygınlığı gibi ciddi şoklara belirgin şekilde duyarlı olan turizm, konaklama ve seyahat işletmeleri başta olmak üzere bir çok sektörde satışlar ve talep keskin bir düşüş yaşamaktadır (Chang ve diğerleri, 2020). İş güvencesizliği, işsizlik ve sağlık riskleri, küresel düzeyde en ciddi sonuçlar olarak ön plana çıkmıştır (Godinic ve diğerleri, 2020). Bu durum COVID-19'un çalışanların işten ayrılma niyetlerini nasıl etkilediğine yönelik literatürün araştırılmasına dayanak oluşturmaktadır.

İşten ayrılma niyeti, sadece örgütten ayrılmak üzere olan çalışanlar için bir uyarı sinyali değil, aynı zamanda örgüt içindeki çalışanlarda ve iş pozisyonlarındaki değişikliklerin etkin bir şekilde tahmin edilebildiği bir faktördür (Brown ve Peterson, 1993). Dolayısıyla işten ayrılma niyetinin, örgüt üyelerinin üye olma niteliklerini terk etmeye ve mevcut işlerini bırakmaya yönelik niyetleri olduğu söylenebilir (Meyer ve Allen, 1984). İşten ayrılma niyeti, fiili işten ayrılmanın önemli bir tahminidir ve kalma veya işten ayrılma ile ilgili bir düşünce veya zihinsel karara atıfta bulunan gerçek işten ayrılmadan önce meydana gelen bilişsel bir aşamadır (Abdalla ve diğerleri, 2022). Sonuç olarak; COVID-19 pandemisinin neden olduğu kriz, tüm

dünyayı etkileyerek insan yaşamının hemen her alanında uzun süreli etkiler bırakmıştır (Bajrami ve diğerleri, 2021)

Bu çalışmanın amacı COVID-19'un çalışanların işten ayrılma niyetlerini nasıl etkilediğine yönelik literatürün araştırılmasıdır.

1. COVID-19 KORKUSUNUN ÇALIŞANLARIN İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Jung, Jung ve Yoon (2021)'in çalışmasında lüks otel çalışanları tarafından algılandığı şekliyle iş güvencesizliğinin işe bağlılıklarını ve işten ayrılma niyetlerini önemli ölçüde etkilediğini doğrulamayı ve kuşak özelliklerinin düzenleyici etkisini belirlemeyi amaçlanmıştır. Bulgular iş güvencesizliği algılarının lüks otel çalışanlarının bağlılığı üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermiştir. Ayrıca, çalışmada, çalışanların işe bağlılığı, işten ayrılma niyetini azaltabileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışanların katılımı, iş güvencesizliği algıları ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye tam olarak aracılık ettiği ve COVID-19'un neden olduğu iş güvencesizliği, Y Kuşağı üzerinde, işe bağlılığı azaltmada X Kuşağına göre daha büyük bir etkiye sahipti olduğu bu da Y kuşağında iş güvencesizliğinin olumsuz etkisinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Jung, Jung ve Yoon (2021)'in çalışmasında bir dizi tespit ve önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışma sonucunda, otel düzeyinde, çalışanların daha az baskı hissettikleri ve organizasyona uyum sağladıkları güçlü bir destek sistemi, çalışanların işten ayrılma niyetini azalttığı gibi performanslarını ve bağlılıklarını da artırabilir. Çalışma sonucunda devam eden COVID-19 pandemisinin hızlı bir şekilde çözülmesi olası görünmediğinden, yıllık izin veya ücretsiz izin kullanımı gibi kısa vadeli tedbirlerin artık anlamlı çözümler olarak kabul edilemeyeceğini ve bu nedenle şirketler için örneğin ek ücretli izin, çalışma saatlerinin ayarlanması gibi sıralı uygulamaları devreye sokması gerekeceğinin veya çalışan sayısında bir azalmadan ziyade bir iş rotasyonu sistemi kurulması gerekliliğinin kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. İşleri güvence altına almak ve çalışanların elde tutulmasını sağlamak için hem çalışanların hem de yöneticilerin istekliliği ve aralarındaki işbirliği gerekeceği vurgulanmıştır.

COVID-19 salgını gibi kritik durumlarda, hemşireler her zaman işten ayrılma niyetlerini artırabilecek çok fazla stresle karşı karşıyadır. İşyerinde uygun bir güvenlik iklimi, mesleki tehlikelerin önleyici yönetiminde ve insanların stresli koşullara adaptasyonunda önemli bir faktör olarak kabul edildiğinden, Lotfi ve diğerleri (2022)'nin çalışması COVID-19 salgını sırasında ameliyathane hemşireleri arasında işten ayrılma niyetini ve algılanan güvenlik iklimi ile ilişkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda, güvenlik ikliminin COVID-19 pandemisinde hemşireler arasında işten ayrılma niyetini önemli ölçüde azalttığını ortaya konmuştur. Güvenlik iklimi toplam puanındaki bir birimlik artış, ameliyathane hemşirelerinin işten ayrılma niyetinde 0,6 azalmaya yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır. Mevcut bulgular COVID-19 pandemisinde hemşireler tarafından algılanan olumsuz bir güvenlik iklimi ve işten ayrılma niyeti ile önemli bir ters ilişki olduğunu göstermiştir. Ameliyathanedeki güvenlik ortamını iyileştirmek, böylece işten ayrılma niyetini azaltmak için COVID-19 ile enfekte veya şüphelenilen hastaların ameliyathanelerinde hastalık bulaşmasını önleme konusunda personel eğitimi, personel için uygun destekleyici ortam yaratılması ve COVID-19 enfeksiyonunun önlenmesi için uygun koruyucu ekipmanların sağlanması gibi stratejiler Türkiye için kesinlikle hayati görüldüğü vurgusu yapılmıştır.

Abdalla ve diğerleri (2021) çalışmasında, COVID-19'un ücretsiz izin üzerindeki etkisini, psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel güvensizlik ve işten ayrılma niyeti üzerindeki doğrudan etkilerini ve duygusal tükenme yoluyla dolaylı etkilerini incelemiştir. Çalışma, konaklama işletmelerinden alınan 238 anketin veri setini analiz etmek için kısmi en küçük kareler kullandı. Araştırma sonuçları, psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel güvensizlik üzerinde önemli bir doğrudan olumlu etkisine ve duygusal tükenme yoluyla olumlu dolaylı etkilere işaret etmektedir. Ancak psikolojik sözleşme ihlalinin işten ayrılma niyeti üzerinde doğrudan bir etkisi olmamıştır. Çalışma, örgütsel güvensizliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki olumlu etkisini eşit olarak bulmuştur.

Meslekleri halk sağlığı, acil tıp ve yoğun veya yoğun bakım olan sağlık çalışanları arasında COVID-19 pandemisi ile ilgili psikiyatrik belirtiler yaşama riski yüksek olabilir. Ellatif ve diğerleri (2021) çalışmasında, COVID-19 pandemisi ile ilgili korku ile ilgili olarak, çalışma konularının %16,5'i

şiddetli bir korku seviyesi yaşarken, %78,1'i orta derecede bir korku yaşadığı bulunmuştur. COVID-19 ile ilgili korku düzeyi ile iş bölümü arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. En yüksek korku derecesi genel-eğitim-üniversite tesisindedir. İş tatmini ile ilgili olarak, ciddi düzeyde korku yaşayanların %42'si memnuniyetsizdir. COVID-19 korkusu iş tatmini ile negatif ilişkiliyken, işten ayrılma niyetinin pozitif ve anlamlı bir göstergesi olan işten ayrılma puanları ile pozitif olarak anlamlı bir ilişki vardır. İş tatmininin, işten ayrılma niyeti ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Ön saflardaki Mısırlı doktorların, COVID-19 pandemisi ile ilgili daha yüksek düzeyde korku bildirdiği bulunmuştur. Araştırma sonucuna göre, COVID-19 ile ilgili artan korku seviyeleri, daha düşük iş tatmini seviyeleri ve daha yüksek iş devir hızı ile bir ilişkiye sahiptir.

COVID-19 salgını sırasında, birçok konaklama kuruluşu, çalışanlarının çeşitli zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Proaktif kişilik, kariyer uyumluluğunun oluşumunu etkileyen kritik bir faktörken, kariyer uyumluluğunun çalışanların zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olmada yararlı olduğu kanıtlanmıştır. Bununla birlikte, kariyer uyumluluğu iki ucu keskin bir kılıç olabilir ve çalışanların işten ayrılma niyetlerini nasıl etkileyeceği belirsizdir. (Lee, Xu ve Yang, 2021).

Lee, Xu ve Yang (2021) COVID-19 salgını sırasında iş sosyal desteği ve kariyer uyumluluğunun işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Sosyal değişim teorisine dayanan bu çalışma, çalışma sosyal desteğinin proaktif kişilik ile işten ayrılma niyetleri arasındaki dolaylı ilişkiyi kariyer uyumluluğu yoluyla yumuşattığını öne süren ılımlı bir arabuluculuk modeli önererek literatürdeki karışık bulguları uzlaştırmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 339 otel çalışanından toplanan verilere dayanan sonuçlar, proaktif kişiliğin çalışanların kariyer uyum yeteneği ile pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırmada, iş sosyal desteği, kariyer uyumu ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Bajrami ve diğerleri (2021) çalışmasının amacı, iş güvencesizliği, izolasyon sırasında çalışanların sağlık şikayetleri, işyerinde risk alma davranışları ve organizasyondaki değişiklikler ile ifade edilen COVID-19'un farklı etkilerinin işle ilgili tutumları (iş motivasyonu ve iş tatmini) ve otelcilik sektöründe çalışanların işten ayrılma niyetlerini nasıl etkileyebileceğini test

etmektedir. Sırbistan'dan 624 konaklama işçisinden toplanan verilere dayanarak, araştırmada, iş güvencesizliğinin ve organizasyondaki değişikliklerin olumsuz yönde tüm sonuçların göstergesi olduğunu, risk alma davranışının yalnızca iş memnuniyetinin bir göstergesi olarak hareket ettiği bulunmuştur. Araştırmada, kontrol değişkenleri olarak demografik özelliklerin yaş ve medeni durumun iş motivasyonu ve işten ayrılma niyetleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu bulunmuştur. Çalışmada, COVID-19'un neden olduğu artan iş güvencesizliği, ankete katılanların “hayatta kalan” olmalarına rağmen yeni bir iş aramayı düşündükleri için, işten ayrılma niyetlerinin güçlü olduğu bulunmuştur.

SONUÇ

COVID-19'un ardından dünya, insan yaşamının her alanını önemli ölçüde etkileyen yıkıcı ve benzeri görülmemiş bir durum yaşadı. Pandeminin yayılmasını azaltmak için nihayetinde işletmelerin kapanmasına yol açan bir sokağa çıkma yasağı ve sosyal mesafe gibi bir dizi adımlar atılmıştır (Fernandes, 2020). Firmaların kapanması, gönüllü emeklilikler, geçici uzaklaştırma, çalışma saatlerinin azalması, ücretli ve ücretsiz izin gibi birçok olumsuz iş koşullarını tetiklemiştir (Gössling, Scott ve Hall, 2020). COVID-19, dünyadaki tüm endüstrilerde benzeri görülmemiş bir krize neden oldu. Salgınların yaygınlığı gibi ciddi şoklara belirgin şekilde duyarlı olan turizm, konaklama ve seyahat işletmeleri başta olmak üzere bir çok sektörde satışlar ve talep keskin bir düşüş yaşamaktadır (Chang ve diğerleri, 2020). İş güvencesizliği, işsizlik ve sağlık riskleri, küresel düzeyde en ciddi sonuçlar olarak ön plana çıkmıştır (Godinic ve diğerleri, 2020). Sonuç olarak; COVID-19 pandemisinin neden olduğu kriz, tüm dünyayı etkileyerek insan yaşamının hemen her alanında uzun süreli etkiler bırakmıştır (Bajrami ve diğerleri, 2021). Bu durum COVID-19'un çalışanların işten ayrılma niyetlerini nasıl etkilediğine yönelik literatürün araştırılmasına dayanak oluşturmaktadır.

Literatürde yapılan çalışmalardan yola çıkarak, COVID-19'un çalışanlarda bir korkuya, endişeye, güvensizliğe yol açarak ya doğrudan ya da dolaylı olarak çalışanların iş tutumlarını etkileyerek işten ayrılma niyetlerini olumsuz yönde etkilediğinin tespit edildiği söylenebilir. Bu çalışmalardan ortaya çıkan ortak noktanın COVID-19'un neden olduğu artan iş güvencesizliği, ankete katılanların “hayatta kalan” olmalarına rağmen yeni

bir iş aramayı düşündükleri için, işten ayrılma niyetlerinin güçlü olduğu söylenebilir.

Literatürde yapılan çalışmalardan ortaya çıkan genel bir düşüncenin; devam eden COVID-19 pandemisinin hızlı bir şekilde çözülmesi olası görünmediğinden, yıllık izin veya ücretsiz izin kullanımı gibi kısa vadeli tedbirlerin artık anlamlı çözümler olarak kabul edilemeyeceğini ve bu nedenle şirketler için örneğin ek ücretli izin, çalışma saatlerinin ayarlanması gibi sıralı uygulamaları devreye sokması gerekeceğinin veya çalışan sayısında bir azalmadan ziyade bir iş rotasyonu sistemi kurulması gerekliliğinin kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. İşleri güvence altına almak ve çalışanların elde tutulmasını sağlamak için hem çalışanların hem de yöneticilerin istekliliği ve aralarındaki işbirliği gerekeceği vurgulanmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdalla, M., Said, H., Ali, L., Chen, X. (2021). COVID-19 and unpaid leave: Impacts of psychological contract breach on organizational distrust and turnover intention: Mediating role of emotional exhaustion, *Tourism Management Perspectives* 39, 100854
- Bejrani, D., Tersic, A., Petrovic, M., Radovanovic, M. Tretiakova, T., Hadoud, A. (2021). Will we have the same employees in hospitality after all? The impact of COVID-19 on employees' work attitudes and turnover intentions, *International Journal of Hospitality Management* 94, 102754
- Brown, S.P., Peterson, P.A. (1993). Antecedents and consequences of salesperson job satisfaction: meta-analysis and assessment of causal effects. *J. Mark. Res.* 30 (1), 63–77.
- Chang, C.L., McAleer, M., Ramos, V., 2020. A charter for sustainable tourism after COVID-19. *Sustainability* 12, 1–4.
- Ellatif, E., Aneer, M., Aljifri, A., Dalatony, M. (2021). Fear of COVID-19 and Its Impact on Job Satisfaction and Turnover Intention Among Egyptian Physicians, *Safety and Health at Work* 12, 490e495
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy nuno fernandes full professor of finance IESE business school Spain. *SSRN Electronic Journal*, 29. ISSN 1556–5068, Elsevier BV.
- Godinic, D., Obrenovic, B., Khudaykulov, A. (2020). Effects of economic uncertainty on mental health in the COVID-19 pandemic context: social Identity Disturbance, Job Uncertainty and Psychological Well-Being Model. *Int. J. Innov. Econ. Dev.* 6 (1), 61–74.
- Gorbalenya A.E., Baker S.C., Baric R., et al. Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus: The species and its viruses—a statement of the Coronavirus Study Group. 2020.
- Gossling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 9582, 1–20.
- Jung, H. S.Y., Jung, Y.S., Yoon, H.H. (2021). COVID-19: The effects of job insecurity on the job engagement and turnover intent of deluxe hotel employees and the moderating role of generational characteristics, *International Journal of Hospitality Management* 92, 102703
- Lee, P., Xu, S., Yang, W. (2021). Is career adaptability a double-edged sword? The impact of work social support and career adaptability on turnover intentions

- during the COVID-19 pandemic, *International Journal of Hospitality Management* 94, 102875
- Lotfi, M., Akhuled, O.Z., Judi, A., Khodayari, M. (2022). Turnover intention among operating room nurses during the COVID-19 outbreak and its association with perceived safety climate, *Perioperative Care and Operating Room Management* 26, 100233
- Meyer, J.P., Allen, N.J. (1984). Testing the side-bet theory of organizational commitment: some methodological considerations. *J. Appl. Psychol.* 59 (3), 372–378.
- World Health Organization (WHO), 2020. Coronavirus Disease (COVID-2019) Situation Reports - 72. April 1, Retrieved from. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200401-sitrep-72-covid-19.pdf?sfvrsn=3dd8971b_2.
- Zadi Akhule O, Nasiri formi E, Lotfi M, (2020). The relationship between occupational hazards and intention to leave the profession among perioperative and anesthesia nurses. *Nurs Midwif J.*, 18(7), 532–542.

BÖLÜM 3

**COVID-19 SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ
TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ İLE RUHSAL
PROBLEMLERİNE YÖNETİMİN ANALİTİK YAKLAŞIMI**

Dr. Öğr. Üyesi Erkin ARTANTAŞ¹ , Dr. Hakan GÜRSOY²

¹ Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, MYO, İşletme Yönetimi, (Organizasyon, Yönetim ve Strateji), 05335406409, Orcid no:000-0003-1628-9518, drerkinartantas@gmail.com

² Dr., HG Eğitim, Danışmanlık ve E-Ticaret, (Organizasyon, Yönetim ve Strateji), 05053856455, Orcid no:0000-0002-9800-0265, hkngsry44@gmail.com

GİRİŞ

Sağlık çalışanlarının çalıştıkları ortamlar ve çalışma şartları nedeniyle yaşadıkları kaygılı ve stresli yaşamları, zihinsel, psikolojik, ruhsal bunalımlar ile oluşan tükenmişlikleri hiçbir zaman yok olmamıştı. Bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan veriler hep bunu doğrular nitelikteydi. Ama şimdi durum biraz daha farklı idi. Bu fark 2019 yılı aralık ayında ortaya çıkan covid-19 küresel salgın hastalığından kaynaklanıyordu. Kısa bir sürede tüm dünyada etkisini gösteren bu salgın hastalığın sonuçları da çok ağır oluyordu. Hastanelerin yoğun bakım üniteleri doluyor, yatak, koruyucu ekipmanlar ile diğer malzemeler yetersiz kalıyordu. Ama salgınla mücadelede asıl olan sağlık çalışanlarıydı. Yetkili makamlar tarafından olağan şartlara göre alımı yapılmış olan sağlık çalışanları, bu mücadelede yetersiz kalıyordu. Yeterli sağlık personelinin bulunmaması, var olan personelin daha fazla mesai yapmasına, daha yoğun çalışmasına, iş yükünün artmasına yol açıyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak sağlık çalışanları yeterince dinlenemiyor, uykusuz kalıyor, ailesine vakit ayıramıyor, bedensel ve zihinsel olarak yorgun düşüyorlardı. Özellikle covid-19'la ilgili birimlerde çalışan ve ön saflarda mücadele veren sağlık çalışanları, sürekli ölümlerle ve verilmesi gereken acil kararlarla boğuşuyor, devam eden sıkıntılı sürecin içerisinde vakit geçiriyorlardı. Her geçen gün farklı çeşitleriyle sahne alan virüsün yol açtığı bu durum bitecek gibi de görünmüyordu. Zaten sağlık çalışanlarını en çok sıkıntıya sokan bu belirsizlik ortamının varlığıydı.

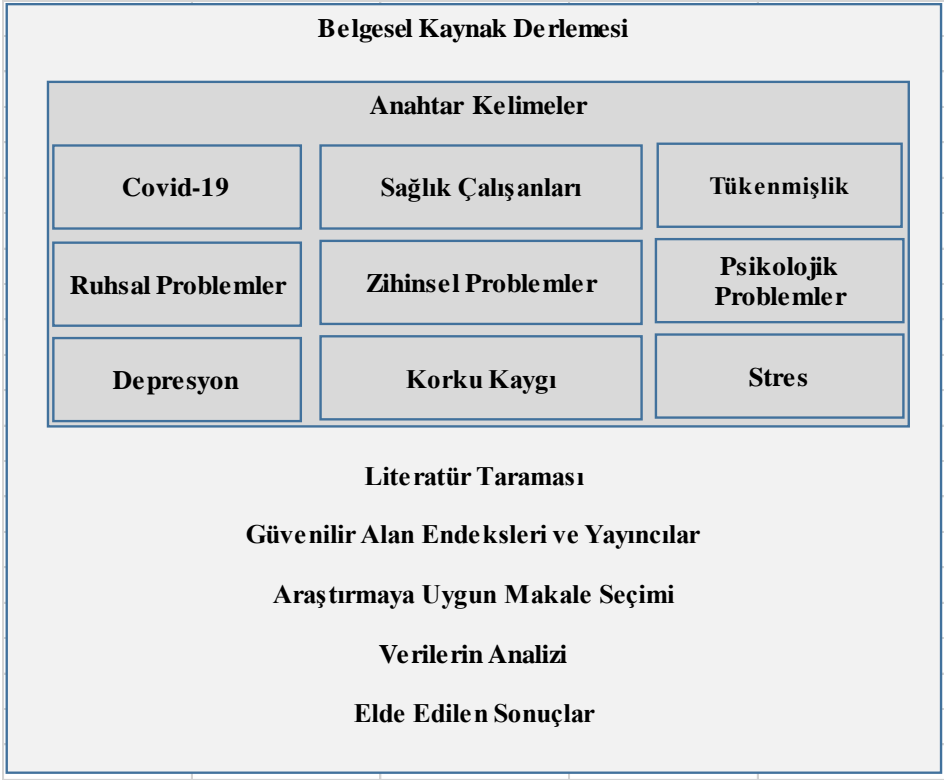
Belki sıkıntılı durum tam anlamıyla ortadan kalkmayabilirdi. Ama birtakım önlemlerle bu yük hafifleyebilirdi. Küresel halk sağlığı krizleri sonrasında oluşan hasta ve meslektaş ölümleri, zor şartlar ve ağır iş yükü altında çalışma, hastalığa yakalanma ile yakınlarına bulaştırma riski sağlık çalışanları üzerinde sıkıntılı durumlar oluşturmaktaydı. Bu sıkıntılı durumlar tükenmişlik, zihinsel, psikolojik ve ruhsal problemler olarak kendini göstermekteydi. Bunun için bir takım bireysel ve örgütsel tedbirler almak suretiyle bu problemlerin aşılmasına çalışılmalıydı. Bireysel çalışmalar, ikili ilişkiler, fiziksel aktiviteler, uyku düzeni, aile desteği gibi faaliyet alanları, örgütsel çalışmalar ise psikososyal destek verilmesi, yönetsel kararlara katılım, istirahat ve dinlenme için yeterli zaman planlaması, sosyal destek ve eğitimsel deneyim ve tavsiye paylaşımları olarak sıralanabilirdi. Sağlık çalışanlarını bu stresli ortamlardan uzaklaştırmak, zihinsel ve ruhsal olarak

onlara katkı sağlayacak ve tükenmişlik seviyelerini düşürecekti. Yönetimsel, yani örgütsel tedbirler alınırken sürekli hastalarla ve riskle karşı karşıya olan sağlık çalışanlarının çalışma şartları ile ilgili covid-19 koşulları göz önüne alınarak güncel iyileştirici kararlar alınmalıydı (Leo vd., 2021: 1-6).

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, sağlık çalışanlarının sorunlarını gündeme getirmek, yetkili otoritelerin ve yönetimlerin dikkatlerini bu yöne çekmek ve çözüm yolunda atılması gerekli bireysel ve yönetimsel uygulamaların hayata geçirilmesine az da olsa katkı sunmaktır.

Bu araştırma için “Belgesel Kaynak Derlemesi” yöntemi kullanılmıştır (Seyidoğlu, 2009: 36-48). Bu bilimsel yöntemde araştırmacı kendi çalışma alanı ile ilgili bilimsel kaynakları derlemek suretiyle bir araya getirip elde ettiği verilerin analizini yapmaktadır. Daha sonra ortaya çıkan verileri kendi görüşleri ve fikirleri doğrultusunda sentezleyerek kendi kanıtlarıyla tüm okurlara sunmaktadır. Bu çalışmada da bu şekilde bir yöntem izlenmiştir. Öncelikle araştırma konusu hakkında tüm anahtar kelimeler tespit edilerek literatür taranmıştır. Literatür taraması yapılırken güvenilir ve kendini kanıtlamış uluslararası alan endekslerinde taranan dergilerde yer alan makaleler ve diğer çalışmalar bulunmaya çalışılmıştır. Daha sonra bulunan tüm makaleler süzgeçten geçirilerek araştırma için uygun olanları kapsam içerisine alınmıştır. Verilerin analizi yapıldıktan sonra elde edilen bulgular ve tüm veriler doğrultusunda araştırmanın sonuç bölümü yazılmıştır. Araştırmada yöntem olarak kullanılan belgesel kaynak derlemesinde izlenen yolu gösteren araştırmanın model deseni, yazarlar tarafından oluşturularak şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Model Deseni

Araştırma sonucunda elde edilen veriler doğ rultusunda, araştırmacıların kim oldu ğu, araştırmanın hangi tarihte ve nerede yapıldığı, örnekleme kapsamı, örnekleme de ki örnek sayısı ile hangi ölçe ğin kullanıldığı na dair veriler kısaca bilgi vermesi a çısından tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Analiz Çalışmasına Ait Temel Özellikler Tablosu

S.No	Kaynakça	Konum	Örneklem Kapsamı	Örnek Sayısı	Değerlendirme Aracı (Ölçek)
1	Sasangohar vd., 2020	ABD	TSC	B	NA
2	Zhang vd., 2020	ÇHC	H	110	MTE
3	Chen vd., 2021	ÇHC ve Tayvan	H	12.596	MTE
4	Chor vd., 2021	Singapur	DH	337	KTE
5	Orru vd., 2021	45 Ülke	TSC	184	MTE
6	Naldi vd., 2021	İtalya	TSC	797	MTE
7	Garcia ve Calvo, 2020	İspanya	H	771	İTE/CESQT
8	Serrao vd., 2021	Portekiz	TSC	2008	KTE
9	Alrawashdeh vd., 2021	Ürdün	D	984	MP-(BMS)
10	Murat vd., 2020	Türkiye	H	705	MTE
11	Dobson vd., 2021	Avustralya	TSC	320	MTE
12	Ferry vd., 2021	Birleşik Krallık	TSC	539	KTE
13	Sunjaya vd., 2021	Endonezya	TSC	544	MTE
14	Jang vd., 2021	Güney Kore	TSC	1068	MTE
15	Kılıç vd., 2021	Türkiye	D	748	MTE
16	Ghahramani vd., 2021	İran	TSC	B	LT/MA
17	Abdelhafiz vd., 2020	Mısır	D	220	MTE
18	Azoulay vd., 2021	85 Ülke	TSC	846	MTE
19	Giusti vd., 2020	İtalya	TSC	235	MTE
20	Matso vd., 2020	Japonya	TSC	369	MTE
21	Roslan vd., 2020	Malezya	TSC	893	KTE
22	Elghazally vd., 2021	Mısır	TSC	201	MTE
23	Prasad vd., 2021	ABD	TSC	20.947	MTE
24	Restauri, Sheridan, 2021	ABD	D	B	LT
25	Dimitriu vd., 2020	Romanya	TSC	100	MTE
26	Hoseinabadi vd., 2020	İran	H	245	OTE
27	Morgantini vd., 2020	60 Ülke	TSC	2707	MTE
28	Sultana vd., 2020	Hindistan	TSC	B	LT/MA

Kaynak: Bu tablo “Belgesel Kaynak Derlemesi” yöntemi ile yapılan analiz çalışması sonucunda yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Not: Sadece Tükenmişliğe ait değerlendirme aracı tabloya alınmıştır. Örnek sayıları araştırmacı tarafından geçerli olarak kabul edilen sayılardır. D: Doktorlar, H: Hemşireler, DH: Doktor ve Hemşireler, TSC: Tüm Sağlık Çalışanları, B: Belirtilmeyen Örnek Sayısı, NA: Nitel Analiz (Görüşme Yoluyla), MTE: Maslak Tükenmişlik Envanteri, KTE: Kopenhag Tükenmişlik Envanteri, İTE/CESQT: İspanya Tükenmişlik Envanteri veya CESQT, MP-(BMS): Malach-Pines’in 10 maddelik Tükenmişlik Ölçeği Kısa versiyonu, OTE: Oldenberg Tükenmişlik Envanteri, LT: Literatür Taraması, MA: Meta Analiz’in kısaltılmasıdır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmamıza uygun olduğu düşünölen 28 özgün makale değerlendirme kapsamına alınmıştır. Aynı zamanda bu makalelerin mümkün olduğunca farklı ölkelerde yapılan araştırmalar olmasına özen gösterilmiştir. Küresel yapıda bulunan covid-19 salgını sonrası sağlık alışanlarında oluşan tükenmişlik, ruhsal, zihinsel, psikolojik sorunları ölçmek amacıyla araştırmaların küresel düzeyde farklı ölkelerde ölçömlenmesi gerekiyordu. Bu nedenle Avustralya, ABD, Birleşik Krallık, İtalya, İşpanya, Portekiz, Romanya, Japonya, Güney Kore, Çin, Tayvan, Singapur, Hindistan, Endonezya, Malezya, Mısır, Ürdün, İnan ve Türkiye’den oluşan 19 farklı ölkede yapılan araştırmalar kapsam içerisine alınmıştır. Ayrıca 3 araştırmanın, sırasıyla, 45, 60 ve 85 farklı ölkede sağlık çalışanları arasında yapılması, sonuçları itibarıyla küresel sonuçlar hakkında bu çalışmaya katkı sağlamıştır. Araştırmaların sadece doktorlar gibi hem belirli grubu hem de bütün sağlık çalışanları üzerinde yapılarak tüm grupları kapsamaması ayrı ayrı verilere ulaşılmasını sağlayacaktı. Kapsama alınan araştırmaların 5’i hemşireler, 4’ü doktorlar, 1’i doktor ve hemşireler, 18’i ise tüm sağlık çalışanları üzerinde yapılmış olup böylece bu koşulda sağlanmış olmaktadır. Yine araştırmalarda covid-19 birimlerinde ön saflarda çalışanlar ile arka planda çalışanların karşılaştırılması, covid-19’dan daha önceki yıllara ait benzer araştırmalarla kıyaslanması, elde edilen veri sonuçlarının seviyelerinde yükselme olup olmadığı hakkında tutarlı kanıtlar sunmaktaydı.

YAPILAN ARAŞTIRMALAR VE BULGULAR

Bulgular bölümü, çalışma kapsamı içerisine alınan araştırmalara ait, araştırmacıların elde ettikleri sonuçların birer paragraf halinde açıklanmasıyla elde edilen bulguların sıralanması şeklinde derlenmiştir. Araştırmacıların verileri sıralanırken rastgele sıralamaya tabi tutulmuşlardır. Tüm alışmalar 2020 ve 2021 yıllarını kapsamaktadır.

Sasangoar vd., ABD’de bulunan ve özel hastaneler olarak amiral gemisi konumunda bulunan sekiz hastaneden oluşan bir özel hastane kuruluşunda araştırma yaptılar. Neredeyse yüzyılda bir gelen bu tür küresel salgın hastalıklar benzer sonuçlara yol açsa da hastaneler ve yöneticiler şimdi oldukları gibi hazırlıksız yakalanıyorlardı. Artan iş yoğunluğu, yetersiz kalan malzemeler, ekipmanlar, kaynaklar ile daha fazla iş temposuna dayanamayan personel ve ihtiyaı karşılamayan personel sayıları durumun daha da vahim

olmasına yol açıyordu. Houston Metodist Hastanesindeki sorun diğer hastanelerden, diğer ülkelerden pek farklı değildi. Depresyon ve anksiyete olaylarında meydana gelen artışlar zihinsel sağlık sorunlarını tetikliyor, sağlık çalışanları üzerinde duygusal ve fiziksel zararlara yol açıyordu. Kaynakların sınırlı olması, iş hayatı ile aile hayatındaki dengesizlikler, uyku ve dinlenme problemleri, stres, endişe, fiziksel ve zihinsel yorgunluk, personel üzerinde şiddetli tükenmişliğe neden oluyordu. Bu sadece bir kurumun çözeceği bir problemden öte, hükümetler, kurum ve kuruluşlar ve bunların koordinasyonu ile çözülebilecek stratejik bir yaklaşımı gerektiriyordu (2020: 106-111).

Zhang vd., Çin'in Wuhan ve Şangay'da bulunan covid-19 birimlerinde görev yapan hemşireler üzerinde stres, tükenmişlik ve başa çıkma konularında araştırma yapmışlardı. Araştırma sonucunda hemşirelerde yüksek seviyede stres ve endişeye bağlı tükenmişlik tespit ettiler. Endişelerinin ana kaynağı olarak, ailesinden uzak kalma, ailesine hastalığı bulaştırma, koruyucu ekipmanların sürekli giyilmesinin sıkıntıları gibi endişeler yer alıyordu. Deneyimli hemşirelere oranla genç hemşirelerde tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu görülüyordu. Bu endişelerin giderilmesi ve tükenmişliğin artmasına yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu nedenle ön saflarda çalışan sağlık çalışanlarının psikolojik ve sosyal yönden desteklenmesi gerekmektedir (2020: 1-9).

2020 yılında, Çin ve Tayvan'da bulunan covid-19'la ilgili hastanelerde görev yapan, 18 yaş üstü hemşireler ile anket yöntemiyle bir çalışma gerçekleştirilmişti. Çalışmada hemşirelerin tükenmişlik ve travma durumları araştırılmışti. Hastalığın kendilerine bulaşacağı ve ailelerine götürecekleri konusunda endişe duydukları görülmüştü. Ayrıca sürekli stres yaşadıkları ve psikolojik sorun belirtileri gözlemlenmiş ve travma yaşadıkları görülmüştü. Hemşirelerin orta derecede duygusal tükenmişlik yaşadıkları tespit edilmişti. Yine az da olsa duyarsızlaşma ve kişisel başarılarında düşüklük görülmüştü. Bu bulguların özellikle covid-19'la ilgili hastanelerde ve yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin diğerlerine göre daha yüksek seviyede olduğu görülmüştü (Chen vd., 2021: 109-113).

Singapur'da vakaların en çok arttığı bir dönemde sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma yapılmışti. Araştırma, doktor ve hemşireler üzerinde anket yöntemiyle gerçekleştirilmişti. Sağlık çalışanlarının tükenmişlik

düzeyleri ölçümlenmiş ve tükenmişlik düzeyinin orta ile şiddetli seviyede olduğu belirlenmişti. Sağlık çalışanlarının uzun bir süre ve devamlı kullanmak zorunda kaldıkları korunma ile izolasyon malzemeleri onlarda psikolojik ve fiziki sıkıntılara yol açıyordu. Diğer bir konu tükenmişlik seviyesinin covid-19'la yapılan mücadelede uygulanan yöntemlerle ilişkili olmasıydı. Televizyon veya telefonda video izlemek gibi internet kullanım imkânı, sosyal medyayı kullanma, aile ve arkadaşlarıyla birlikte zaman geçirmek, teşekkür ve ödüllendirme şeklinde moral ve motivasyon faaliyetleri gibi tercih edilen yöntemlerin tükenmişlik seviyesinde pozitif etkileri olduğu gözlemlenmişti (Chor vd., 2021: 700-702).

Orru vd., covid-19'un sağlık çalışanları üzerindeki tükenmişlik ve ikincil travmatik etkilerini ölçmek maksadıyla, 2020 yılında 45 ülkeden sağlık çalışanları ile anket yöntemiyle araştırma yapmıştı. Hastaların çektikleri psikolojik sıkıntıların, fiziksel acılar ile ortaya çıkan hasta ölümlerinin doğru orantılı olarak sağlık çalışanlarını da psikolojik ve ruhsal yönden etkilediği görülmüştü. Araştırma sonuçları, sağlık çalışanlarında orta ile şiddetli düzey arasında ikincil travmatik stres, orta ile yüksek düzey arasında duygusal tükenme ve duyarsızlaşma bulgularının olduğunu göstermişti. Bu sonuçlara maruz kalan, özellikle ön saflarda mücadele veren sağlık çalışanlarına yönelik yönetimsel tedbirlerin alınması gerekmektedir (2021: 11-12).

İtalya'da 2020 yılında, sağlık çalışanları üzerinde tükenmişliklerini ve kaygılarını ölçmeye yönelik araştırma yapıldı. Sağlık çalışanlarında ciddi oranlarda hem kaygı hem de durgunluk yaşandığı görüldü. Mesleki olarak tükenmişlik duygularına bakıldığında ise yüksek oranda duygusal tükenme ile duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı olduğu belirlendi. Doktorlar ve hemşireler arasında önemli bir fark görülmedi (Naldi vd., 2021: 7-8).

Garcia ve Calvo, İspanya'da bulunan hastanelerin acil, yoğun bakım ve pnömoloji ünitelerinde görev yapan hemşirelerin tükenmişlik düzeylerini ölçmek amacıyla bir anket çalışması yapmıştı. Covid-19'un algılanan tehdidinin tükenmişlik üzerinde etkisi olduğu birçok çalışmada gözlemlenmişti. İş yükü ve işyerinde sosyal destek faaliyetlerine ağırlık verilmesinin algılanan bu tehdit ile tükenmişlik arasında hafifletici bir etkisinin bulunduğu tespit edildi. Tükenmişliğin hemşireler üzerinde bu şekilde etkilerinin olması hastane yöneticilerini stratejik olarak harekete geçirmeye yöneltmişti. Hemşirelere yeterli dinlenme ve izin verilmesi, aşılarla,

kişisel koruyucu donanımlar ile testlere kolay bir şekilde ulaşabilmelerinde imkânlar sağlanmalıydı. Ruh sağlıkları ile psikolojik durumlarının iyileştirilmesi için faaliyetlerde bulunulması da diğer bir gereklilikti (2020: 840-841).

Portekiz’de tüm sağlık çalışanlarını içine alan çok geniş kapsamlı bir araştırma yapılmıştı. Genellikle diğer araştırmaların yoğunlaştığı, doktor, hemşire haricinde psikolog, diyetisyen, beslenme uzmanı, eczacı gibi kategorilerde bulunan çalışanlarda kapsam içerisine alınmıştı. Serrao vd., halen devam eden çok yoğun iş yükü içerisinde bulunan sağlık çalışanlarının tükenmişlik ve depresyon yaşadıkları, bu sıkıntıların yaşanmaya devam edeceği, psikolojik boyutlarının yanı sıra yeni mali külfetler getireceği sonucuna ulaştılar. Katılımcıların yarısından fazlasında, kişisel ve hasta kaynaklı tükenmişlik ile yüksek düzeyde yorgunluk ve bitkinlik sonuçları görülmüştü. Yine yüksek düzeyde seyreden tükenmişlikle depresyon arasında pozitif ilişkinin varlığını tespit etmişlerdi (2021: 1-13).

Alrawashdeh vd., Ürdün’de doktorlar üzerinde tükenmişlik ve iş tatmini durumunu ölçmek maksadıyla bir anket çalışması yapmışlardı. Aslında tükenmişlik ve iş tatmini veya memnuniyetsizlik küresel bir sorundu. Covid-19 ile birlikte iş yükünün artması, yeterli ekipmanların bulunmaması, personel yetersizliği gibi nedenler tükenmişlik seviyesinin daha fazla artmasına yol açıyordu. Ayrıca psikolojik ve fiziksel iş yükü artışı ve uzayan çalışma saatleri endişeye ve problemlere neden oluyordu. Nitekim çalışma sonuçları bunu doğrular nitelikteydi. Yetersiz ücret, yoğun iş temposu, yeterli dinlenememe, yakınlarına hastalığı bulaştırma endişesi, bu şartlarda işin yapılabilirliğini sorguluyor ve artan tükenmişlik azalan iş memnuniyetine yol açıyordu. Sağlık karar vericileri tarafından acil olarak yönetsel tedbirler alınması aşikârdı. Bu ağır koşullarda çalışan sağlık çalışanlarının, fiziki ve ruhsal sağlıklarının korunması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, bu konuda farkındalığın artırılarak daha verimli, etkili ve örgütsel çözümler bulunması gerekiyordu (2021: 13-16).

Covid-19 sonrası Türkiye’de bulunan hastanelerde çalışan hemşirelerin stres, depresyon ve tükenmişlik düzeylerini ölçmek maksadıyla anket yöntemi kullanılarak bir araştırma yapıldı. İş şartları ağır olan, çalıştıkları ortamdan dolayı bireyler tarafından yalnızlaştırılmaya, iş ortamında ise tecrit ve izolasyona maruz bırakılan hemşirelerin sorunları

büyük önem taşımaktaydı. Çünkü kritik yerlerde, zor şartlarda, bu tür hastalara bakan hemşirelerin hem şimdi hem de gelecekte bu sorunlarının olması kaçınılmazdı. Bu sorun sadece kendilerini değil, ilgilenmeleri gereken hastalarını, birlikte yaşadıkları ailelerini, yaşadıkları çevredeki bireyleri dahi etkileyecekti. Murat vd., yaptıkları araştırma sonuçlarında aynı sonuçlara ulaştı. Değişik kaygıların bulunduğu bu belirsizlik ortamında hemşirelerde yüksek seviyede tükenmişlik ile stres olduğu, yine orta seviyede depresyon yaşadıkları bulgularına rastlanıldı. Bunu önlemek veya en aza indirmek için tespitin zamanında yapılması ve önleyici çalışmalar gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Hemşirelerin ruhsal ve zihinsel sağlıklarının korunması adına danışmanlık gibi hizmetler ile değişik programlar yapılarak güçlendirilmeleri önem taşıyordu (2020: 533-543).

Avustralya’da bulunan büyük bir hastanede sağlık çalışanlarının ruhsal sıkıntılarını ölçmek amacıyla bir araştırma yapıldı. Hastanede görev yapan tüm sağlık çalışanları kapsam içerisine alındı ve anket yöntemiyle onlara çeşitli soru ifadeleri yöneltildi. Verilen cevaplar doğrultusunda yapılan analiz neticesinde sağlık çalışanlarında orta ve yüksek seviyede depresyon ile kaygı ve travma neticesinde stres bozuklukları tespit edildi. Daha çok, ağır ve yoğun bakım ünitelerinde hastalarla sürekli iletişim içerisinde olanlarda yaşandığı gözlemlendi. Yine psikolojik sıkıntı olarak, özellikle ön saflarda mücadele edenlerin kişisel koruyucu ekipmanlara yetersiz erişimleri ile aile ve arkadaşlarına hastalığı bulaştırma endişesi yer alıyordu. Bu konularda yetkililerce yeterli tedbirlerin alınması gerekiyordu. Ayrıca sağlık çalışanlarında orta ve yüksek düzeyde psikolojik/ruhsal bozuklukların arttığının gözlenmesinin bir sonucu olarak takip edilmelerinin gerektiği ve sorun giderici tedbirlerin alınması sonuçlarına ulaşıldı (Dobson vd., 2021: 26-30).

Birleşik Krallık’ta, sağlık çalışanlarının tükenmişlikleri, kaygıları ve sıkıntılarını belirlemek amacıyla sosyal medya üzerinden bir anket çalışması gerçekleştirildi. Çevrimiçi anket sonuçları çok değişkenli veri analizi yöntemiyle değerlendirildi. Sağlık çalışanlarının tükenmişliğinin covid-19 öncesinde de olduğu görüldü. Ancak ağır hastalarla birlikte artan duygusal iş yükü, tükenmişlik seviyesini artırmakla birlikte stres ile psikolojik, zihinsel ve ruhsal problemleri de beraberinde getiriyordu. Hem kendi korkuları hem ailelerine hastalığı bulaştırma, onlara zarar verebilme endişesi, tükenmişlik

seviyesini artıran etkenler arasında yerini alıyordu. Yapılan yönetimsel müdahalelerin yeterli olmadığı, örgütsel önlemlerin alınarak gerekli destek hizmetlerinin verilmesi gerekiyordu ve bu en çok risk altındaki personele yapılmalıydı (Ferry vd., 2021: 374-380).

Endonezya’da covid-19, 2020 yılı mart ayı başında kendini gösterip ölümler yaşanmaya başladığında çalışanların problemleri de artmaya başlamıştı. Tarihler Endonezya’da Eylül ayını gösterdiğinde 184 sağlık çalışanı salgın hastalıkla mücadele esnasında hayatını kaybetmişti. Sağlık alışanlarında anksiyete bozuklukları ve depresyon ile buna bağlı hastalıklar artmaya, tükenmişlik seviyesini yükseltmeye başlamıştı. Bu araştırma sonuçları özellikle covid-19 hastalarıyla ilgilenen sağlık çalışanlarının bu belirtileri daha fazla gösterdiği yönündeydi. Ayrıca sürekli bu depresif durumların içerisinde risk halinde bulunan çalışanların fedakrlıkları karşılığında, teşvik edici maddi/manevi yardım ve ödüller ile taltif çalışmaları yapılması sonucuna ulaşıldı (Sunjaya vd., 2021: 1-8).

Jang vd., 2020 yılında Güney Kore’de Covid-19 birimlerinde görev yapan doktorlar, hemşireler ve halk sağlığı uzmanlarından oluşan sağlık çalışanları üzerinde tükenmişlik seviyeleri, ruh sağlığı ve peritratmatik sıkıntı durumlarını ölçmek amacıyla bir araştırma yapmışlardı. Araştırmada lm metodu olarak anket yöntemini kullanmışlardı. Araştırma sonucunda covid-19’la ilgili iş yerleri ve bölümlerinde çalışanların duygusal tükenme seviyelerinin oldukça yüksek seviyede çıktığı görüldü. Aynı zamanda bulaşıcı hastalık birimlerinde tam zamanlı çalışanların yarı zamanlı çalışanlara göre daha sıkıntılı süreç yaşadıkları, psikolojik ve ruhsal sıkıntılara daha fazla maruz kaldıkları grlmşti. Bu duruma sürekli hastalık bulaşabilme endişesi rol oynamış olabilirdi. Olumsuz durumların tersine çevrilebilmesi için iş yükünün paylaştırılması, psikolojik ve eğitimsel destek verilmesi, uyku ve dinlenme sürelerinin artırılması, aileleriyle geçirecekleri izin sürelerinde iyileştirmeler gibi yönetimsel uygulamalar fayda sağlayabilirdi (2021: 1-9).

Kılıç vd., covid-19 salgın hastalık sonrası Türkiye’de bulunan doktorların durumlarını inceleyen bir araştırma yapmışlardı. Araştırma sonucunda doktorların salgın hastalık öncesine göre zihinsel ve fiziksel sıkıntılara maruz kaldıklarını, tükenmişlik düzeylerinin yüksek düzeyde arttığını ve ikincil travma yaşadıklarını tespit etmişlerdi. Özellikle doğrudan covid-19’la ilgili birimlerde hizmet veren doktorların duygusal

tükenmişliklerinde ve duyarsızlaşmalarında anlamlı olarak yüksek düzeyde artış saptandı. Kadın çalışanlar ile genç doktorlarda bu seviyenin daha yüksek olduğu tespit edilen diğer veriler arasındaydı. Bunun nedenleri arasında hafta sonları çalışma, gece çalışma ve kişisel ve koruyucu ekipmanlar konusunda deneyim eksikliği gibi faktörlerin varlığı sayılabildi (2021: 136-144).

Ghahramani vd., sağlık çalışanlarının tükenmişliğini inceleyip meta analizini yaptıkları çalışmalarında, önceki çalışmalara benzer veriler elde etmişlerdi. Ancak önceki yıllara ait verilerle kıyaslandığında, covid-19 salgın hastalığının başlamasından itibaren tükenmişlik boyutlarında ciddi bir artış görülmektedir. Salgın hastalığın halen devam etmesi, ne zaman biteceğinin belli olmaması, belirsizlikler içermesi, artan ölümler ve bitmeyen geceler neticesinde oluşan endişe ve kaygılar tükenmişlik seviyesinde artışın başlıca nedenleri arasında sayılabildi. Yine bu konuda yapılan diğer tüm çalışmalardaki veriler sonuçları doğrular nitelikteydi (2021: 1-14).

Abdelhafiz vd., Mısır'da bulunan hastanelerde görev yapan doktorlar üzerinde tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla bir araştırma yapmıştı. Araştırma elektronik anket kullanılarak gerçekleştirildi. Araştırma sonucunda duygusal tükenmişlik verilerinde önceki yıllara göre artış görüldü. Duygusal tükenmişlik ile diğer fiziksel ve psikolojik sorunların covid-19'la birlikte iki kat arttığı görülmüyordu. Bu problemlerin nedenleri incelendiğinde; kişisel koruyucu ekipman yetersizliği, alımı kendi kişisel ücretleri ile karşılamaları, yoğun bir şekilde mesai, hasta yakınlarının şiddetine maruz kalmaları, meslektaşları ve akrabalarının ölümleri ön sıralarda yer alıyordu. Yetkililer tarafından kişisel koruyucu ekipmanların temini, psikolojik destek faaliyetlerinin yapılması, mesai saatlerinin düzenlenmesi, maaşların düzenlenmesi, güvenlik önlemlerinin artırılması gibi ilave tedbirlerin alınmasının faydalı olacağı görüşü ağırlık kazanıyordu (2020: 1-9).

Azoulay vd., "Avrupa Yoğun Bakım Tıbbi Derneği" vasıtasıyla, 85 ülkede yoğun bakım uzmanlarını kapsayan bir araştırma yapmışlardı. Araştırma için anket yöntemi kullanılmıştı. Araştırma sonuçlarıgöre, covid-19 yoğun bakım ünitelerinde çalışan uzmanlarda yoğun bir şekilde şiddetli tükenmişlik, anksiyete bozukluğu ve depresyon belirtileri gözlemlendi. Özellikle hastalıkla ve hastalığın seyriyle ilgili belirsizlikler ile artan iş yükü problemin nedenleri arasında sayılabildi. Sürekli covid-19 hastalarıyla ilgilenme, hastaları yönetme, onlar hakkında karar vermedeki başarısızlık,

hastalığın kendilerine bulaşması gibi sorunların ön plana çıktığı görülüyordu. Bunların sonucunda gelişen fiziksel, ruhsal, zihinsel ve psikolojik sorunlara çözümler bulunmalıydı. Yetkililer tarafından ön saflarda mücadele eden bu kesim için destek, takip ve kontrol devamlılığı gerekmektedir (2021: 1-8).

İtalya’da bulunan hastanelerde görev yapan sağlık çalışanları üzerinde covid-19 sonrası tükenmişliklerini ve psikolojik durumlarını ölçmek amacıyla bir araştırma yapıldı. Araştırmada elektronik posta yoluyla sağlık çalışanlarına sorular yöneltildi ve gelen sonuçların analizi yapıldı. Araştırma sonucunda sağlık çalışanlarında orta ve yüksek düzeyde duygusal tükenmişlik ile şiddetli duyarsızlaşma ve orta düzeyde ciddi bir kişisel başarı azalması olduğu tespit edilmişti. Yani sonuçlar sağlık çalışanlarının duygusal tükenme ve psikolojik rahatsızlıklara maruz kalma potansiyellerinin yüksek olduğunu ortaya çıkarıyordu. Sağlık çalışanlarının kişisel sağlıklarının korunması, izlenmesi ve takibi ile hastalıkla yüzleşmeleri adına gelişim desteği verilmesi gerekiyordu (Giusti vd., 2020: 1-9).

Matso vd., covid-19 salgın hastalığı sırasında, Japonya’da bulunan bir hastanede görev yapan sağlık çalışanlarının tükenmişliğini ölçmeye yönelik bir araştırma yapmıştı. Salgın hastalık öncesine göre iş yükünün artması, yeterli uyku uyuyamama, kişisel koruyucu ekipmana aşına olamama gibi nedenlerle tükenmişlik düzeyinde artış görüldüğü tespit edildi. Bu artışın doktor ve hemşirelere nazaran daha az olsa da diğer personelde de bulunduğu görüldü (2020: 1-4).

Roslan vd., 2020 yılında Malezya’da bulunan sağlık çalışanlarının tükenmişliklerini ölçmek amacıyla bir araştırma yaptı. Araştırma soru ifadelerinden oluşan anket yöntemiyle gerçekleştirilmişti. Araştırma sonuçları Malezya sağlık çalışanlarının büyük çoğunluğunun devam eden covid-19 nedeniyle tükenmişlik yaşadığını göstermişti. Hastalık devam ediyordu ve daha ne kadar devam edeceği, bu baskının daha ne kadar süreceği belli değildi. Bu nedenle tükenmişliği en az seviyeye indirmek amacıyla destek çalışmaları yürütülmeli ve önlemler alınmalıydı (2021: 3-20).

Elghazally vd., covid-19 sırasında Mısır’da bulunan Assiut Üniversitesi hastanelerinde görev yapan doktorlar üzerinde anket metoduyla bir çalışma yaparak onların tükenmişlik düzeylerini ölçmeyi amaçlamıştı. Yaptıkları araştırma sonuçları doktorlarda yüksek düzeyde tükenmişlik prevalansı olduğunu gösterdi. Bu yüksek tükenmişlik covid-19’la ilgilenen

doktorlarda diğer personele göre daha yüksekti. Yine erkeklerin kadınlara göre, deneyimli olanların tecrübesizlere göre tükenmişlik düzeyleri daha az seviyede idi. Salgın döneminde sağlık kuruluşlarının bunu önlemek maksadıyla önleyici ve müdahaleci programlar uygulaması kaçınılmazdı (2021: 1-12).

2020 yılında ABD’de sağlık çalışanlarının tükenmişlik durumlarını belirlemek maksadıyla, başta “Amerika Tabipler Birliği olmak üzere diğer kuruluşlar vasıtasıyla ulusal geniş katılımlı bir anket düzenlendi. Araştırma sonuçları meydana gelen stres ve tükenmişliği, hastalığın bulaşmasından korkma, aşırı iş yükü ve kendini daha az değerli hissetmek gibi konularla bağlantılı olduğunu gösteriyordu. Hemşireler gibi ön safta mücadele edenlerin, endişe, depresyon, stres gibi ruh sağlığı endişelerinin daha fazla olduğu görülmüştü. Bu olumsuz göstergeler kadınlarda ve gençlerde daha fazlaydı. Sağlık çalışanlarının yarısının kendisini değerli olarak hissetmemesi ve tükenmişle ilişkili olması bu konuya da önem verilmesi gerektiğini gösteriyordu. Bu nedenle destek programlarının yapılması ve her türlü stratejik yaklaşımlar ile çalışmalar faydalı olabilirdi (Prasad vd., 2021: 1-9).

ABD’de yapılan bir çalışmada, covid-19 sonrasında doktorlarda tükenmişliğin, stres ile endişenin arttığına aşikâr olduğu, küresel çalışmalarda bu sorunların varlığı ortaya çıktığı ifade edilmişti. Salgın hastalıkların stresi, depresyonu, tükenmişliği, fiziksel ve ruhsal problemleri artırdığı artık bilinen bir gerçeklikti. Salgınla mücadelede ön saflarda yer alan doktorların var olan stres, endişe ve ruhsal sorunlarının artacağı göz önüne alındığında, bu sorunların çözülmesi yönünde adımlar atılması kaçınılmaz olmaktaydı. Çünkü, erken ve zamanında müdahaleler ancak azaltıcı etkiler gösterebilirdi. Öyleyse bireysel ve sistem tabanlı çözümlere odaklanarak stratejik yaklaşımlar sergilenmeliydi (Restauro, Sheridan, 2021: 921-926).

Covid-19’la ilgili hastaneler dışındaki birimlerde görev yapan sağlık çalışanlarında da durum farklı değildi. Dimitriu vd., Romanya’da bulunan covid-19 dışı bir hastanenin acil bölümünde görev yapan sağlık çalışanları ile ilgili bu konuda araştırma yapmıştı. Zaten aşırı iş yükü, yoğun çalışma temposu, fiziksel ve ruhsal sıkıntılar tükenmişliğin ana göstergeleriydi. Covid 19’la birlikte gelen belirsizlik ortamı ile gelecek kaygısının yol açtığı zihinsel yorgunluk, bedensel bitkinlik ve ruhsal sıkıntılar eşliğinde seviyesi artan tükenmişlik başa bela olmaktaydı. Covid-19 dışı hastanelerin de iş yükü

artmıştı. Ailesi veya kendisine zaman ayırması gereken sağlık çalışanlarının sürekli hastalarla ilgilenmesi ve bunun yerleşik bir hal alması sonucu oluşan ikincil travma durumu işin yönetsel tedbirler alınması açısından ciddiyetini göstermekteydi. Bu işin bireysel olarak değil, alınacak eğitimlerle doktorundan asistanına tüm çalışanlarla ekip halinde çözülmesi gerekiyordu (2020: 1-4).

Hoseinabadi vd., İran'da bulunan bir hastanede covid-19'la ön saflarda mücadele eden hemşirelerin tükenmişlik seviyelerini ölçmek amacıyla bir araştırma yapmışlardı. Bunun için ön saflarda çalışan hemşirelerle daha geri planda çalışan hemşirelerin tükenmişlik durumlarını anket yöntemiyle karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye aldılar. Araştırma sonuçları açık bir şekilde ön saflarda çalışan hemşirelerin stres, iş kaygıları, ruhsal sıkıntılar ile tükenmişliklerinin diğer hemşirelere göre daha yüksek bir seviyede olduğunu gösteriyordu. Ön saflarda mücadele eden hemşirelerin daha fazla bilinmeyenlerle karşılaşmaları, sürekli koruyucu ekipman giymeleri, fazla iş yükü ve yetersiz dinlenmelerinin stres ve tükenmişliklerinde etkili olduğu görülmüyordu. Bedensel ve ruhsal sıkıntılar yaşayan bu hemşirelerin tükenmişlik seviyelerinin azaltılması ve stres ile endişelerinin giderilmesi için etkili ve sistematik bir şekilde gereken çalışmalar yapılmalıydı (2020: 1-12).

Morgantini vd., toplam 60 ülkeden yani dünyanın dört bir tarafından sağlık çalışanlarıyla anket yöntemiyle bir araştırma yaptılar. Araştırma covid-19 sonrasında sağlık çalışanlarının tükenmişliklerini ve bununla ilişkili etmenleri incelemekteydi. Sağlık çalışanları oldukça önemli bu mücadeleyi yönetirken duygusal ve bedensel olarak yıpranıyorlardı. Tıbbi malzeme ve ekipmanların yetersiz olduğu bu dönemde çok önemli ölüm kalım kararları veriyorlardı. Tükenmişlik verileri olumsuz yönde diğer dönemlere göre oldukça yüksek çıkıyordu. İş yükü, stres, kaygılar ve çalışma şartları gibi etkenlerle doğrudan ilgili olan değişkenler ise kurumların yönetsel sınırlamaları ve düzenlemeleri ile bağlantılıydı. Sağlık çalışanlarının gelecekle ilgili bu endişelerinin giderilmesi ve tükenmişlik seviyelerinin düşürülmesi ancak hükümetle, sağlık kurumları ve diğer paydaşlar tarafından alınacak ilave eğitimler, kurumsal destekler, aile ve ruh sağlığı ile ilgili faaliyetlerle hafifletilebilirdi (2020: 1-11).

Hindistanlı araştırmacılar Sultana vd., sağlık alışanlarında tükenmişliğin önemli bir mesleki sorun olduğunu ifade ettiler. Yaptıkları çalışmada covid-19’la mücadele esnasında özellikle n saflarda mücadele edenlerin mental ve duygusal sağlıklarını etkileyecek olan yoğun ve ağır iş gücü ile stres faktörlerinin tükenmişliklerine etki ettiğini ne sürdüler. Ayrıca psikososyal açıdan yetersiz destek ve yetersiz uykunun da etkili olduğunu söylediler. Nitekim diğer araştırma sonuçları bunu doğrular yönde ve destekler nitelikteydi. Bunun önlenememesi sadece sağlık çalışanlarını etkilemeyecek aynı zamanda baktıkları hastalara da kaliteli bir bakım sağlayamamalarına yol açabilecekti. Bu nedenle, sağlık politika yapıcı ve uygulayıcıları tarafından, tükenmişliğe neden olan etmenler ciddiyle ele alınmalı, iyileştirici politikalar uygulanarak gerekli önlemler alınmalıydı (2020: 2-4).

TARTIşMA

Araştırma sonuçları sağlık çalışanlarının tükenmişlik yaşadıklarını, ruhsal problemlerinin bulunduğunu ve hem kendileri hem de aileleriyle ilgili gelecek kaygısı yaşadıklarını gösteriyordu. Stresli bir ortamları vardı ve depresyon yaşayanlar bulunuyordu. Ancak Covid-19 ncesi yıllarda yapılan çalışmalarda elde edilen verilerde de bu durumların varlığından söz edilebilirdi ve bu bulgular yeni değildi. İşte bu çalışma da yer alan bazı makalelerde öncesi ve sonrası ile ilgili karşılaştırma yapılıyor ve neredeyse tüm araştırmalar tükenmişlik ile diğer ruhsal, zihinsel, psikolojik problemlerli durumların seviyelerinde açık bir artış olduğunu gösteriyordu.

Hastane, hastane personeli ve hastalara gerekli olan koruyucu ekipmanlar ile diğer malzemelerin tedarikinde sıkıntılar yaşanıyordu. Ama bu sadece hastane yönetimine veya yetkili yönetimlere atılacak bir suçlama olarak ele alınmamalıydı. Çünkü her zamankinden farklı büyük bir küresel salgınla karşı karşıya kalınmıştı ve acil tedbir almak için yeterli zaman yoktu. Küresel olduğu için bu alandaki tedarik sıkıntılarını tüm ülkeler tarafından yaşanıyordu.

Diğer yandan, elbette hem malzeme temini hem personel alımı hem de diğer eksikliklerin giderilmesi konularında, ülkelerin yetkili makamlarının, kurum ve kuruluşlarının ekonomik gücü ile mali kaynaklarının varlığının oldukça önem taşıdığı bilinen bir gerçeklikti. Hatta olmazsa olmaz denilecek

kadar kritik bir öneme sahipti. Ancak burada önemli olan ayrıntı devletler düzeyinde yetkili makamlar ile kurum ve kuruluşların finansal güçlerini başka alanlardaki harcamalarından kısarak bu alana ne kadar sevk ettiği ile ilgiliydi. Ayrılan bütçelerin doğrudan sağlık çalışanlarına ne kadar ayrıldığı ve onların moral/motivasyonlarında kullanıldığı da ayrı bir önem taşıyordu.

Bir diğer konu onlara ne kadar değer verildiği ile ilgiliydi. Personelin kendini değerli hissetmesi sadece kendilerine değil ilgilendikleri hastalara da yansıtacaktı. Bu durum yönetsel bir süreç içeriyordu ve stratejik yönetim süreçleri uygulanmalıydı. Elbette bunun finansal güçle ve mali kaynaklarla bir ilişkisi vardı. Ancak,

- Personel alımından malzeme teminine,
- Bireysel motivasyondan örgütsel motivasyona,
- Psikolojik eğitim destek faaliyetlerinden, dinlenme, istirahat, ödüllendirmeye kadar tüm süreçler imkânlar dahilinde memnuniyet sağlayacak kadar başarılı bir şekilde yönetilmeliydi.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları, başta doktorlar ve hemşireler olmak üzere tüm sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin covid-19 öncesi yıllara göre artış gösterdiği yönündeydi. Artan yoğun ve ağır iş yükü nedeniyle bireysel olarak sağlık çalışanlarında yıpranma belirtileri görülüyordu. Bununla birlikte depresyon, stres, zihinsel, psikolojik ve ruhsal problemlerde gözle görülür bir artış kaydedilmişti. Sağlık çalışanları üzerinde yapılan araştırmalardan elde edilen verilerin analizi sonrasında ortaya çıkan sonuçlara göre;

- Artan iş yükü ve yoğun iş temposu,
- Yetersiz malzeme ve koruyucu ekipmanlar,
- Yetersiz personel,
- Yetersiz dinlenme ve aşırı uykusuzluk,
- Aileleriyle yeterli vakit geçirememesi,
- Hastalığı kendine ve yakınlarına bulaştırma endişesi,
- Artan hasta ve meslektaş ölümleri,
- İş temposuna göre yeterli ücret alamama,
- Yeterli takdir edilmemesi,
- Hastalığın küresel olması ve hiç bitmeyecek izlenimi,

-Belirsizlik ortamı gibi tüm şartlar problemin ana kaynağını oluşturuyordu.

Bunun neticesi;

- Korku, aşırı kaygı ve stres,
- Anksiyete bozukluğu,
- Depresyona girme,
- Zihinsel yorgunluk belirtileri,
- Psikolojik sıkıntılar, ruh halindeki olumsuzluklar ve bedensel yıpranmalar olarak kendini gösteriyordu.

Elde edilen tüm veriler sağlık çalışanlarındaki tükenmişliğin ne seviyede olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Nitekim tüm çalışmalar ruhsal problemlerle tükenmişlik düzeyinin orta ile yüksek düzeyde olduğunu ve önemli bir şekilde artış kaydettiğini gösteriyordu. Bu sonuçlar aynı zamanda tüm yetkililer tarafından stratejik yönetsel tedbirlerin alınması gerektiğini ve bunun bir zorunluluk olduğunu gösteriyordu. Sonuçta bireysel iyileştirici tedbirlerin alınması kararı yine örgüt ve yöneticileri tarafından verileceği için örgütün alacağı karar ve tedbirler oldukça önemliydi. Devletlerin uygulayacağı politikalar ve alacakları tedbirler ile sağlık kurumları ve yöneticilerinin alacakları önlemler ve yapacakları uygulamalara kadar birçok yapılması gereken faaliyetler bulunmaktaydı. Özellikle covid-19'la mücadelede ön saflarda mücadele veren sağlık çalışanları başta olmak üzere tüm sağlık çalışanları için bu faaliyetler büyük önem taşıyordu. Bunlar arasında;

- Mali imkânlar ölçüsünde ücret artışları,
- Ödüllendirme gibi ilave ödemeler,
- İlave malzeme ve koruyucu ekipman temini,
- Yeteri kadar personel temini,
- Personel için yeterli uyku ve istirahat saatleri,
- Aşırı iş yükü ve yoğun iş temposu bulunan birimlerde çalışan personelin münavebeli değişimi,
- Psikolojik, sosyal ve zihinsel rahatlama için eğitim ve destek hizmetleri yapılması gereken uygulama ve faaliyetler olarak öne çıkan konu başlıkları olarak sıralanmaktaydı.

Bu alışma sonucunda elde edilen veriler ışığında şunu ifade edebiliriz ki; stratejik ve akılcı yönetim sergileyen yönetimlerin başarısının kaçınılmaz olacağı varsayımıyla, bir nevi kriz olan bu problemlerin çözülmesi amacıyla, kritik bir öneme sahip stratejik yönetimsel tedbirlerin bir an önce faaliyete geçirilmesi ve uygulanması kanaatimizce ilgililere önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdelhafiz, A.S., Ali, A., Ziady, H.H., Maaly, A.M., Alorabi, M., Sultan, E.A. (2020). Prevalence, Associated Factors, and Consequences of Burnout Among Egyptian Physicians During COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Psychiatry*, 8: 590190 (1-9).
- Alrawashdeh, H.M., Al-Tammemi, A.B., Alzawahreh, M.K., Al-Tamimi, A., Elkholy, M., Sarireh, F., Abusamak, M., Elehamer, N.M.K., Malkawi, A., Al-Dolat, W., Abu-Ismaïl, L., Al-Far, A., Ghoul, I. (2021). Occupational burnout and job satisfaction among physicians in times of COVID-19 crisis: a convergent parallel mixed-method study, *BMC Public Health*, 21:811, (1-18).
- Azoulay, E., Waele, J., Ferrer, R., Staudinger, T., Borkowska, M., Pova, P., Iliopoulou, K., Artigas, A., Schaller, S.J., Hari, M.S., Pellegrini, M., Darmon, M., Kesecioglu, J., Cecconi, M. (2020). Symptoms of Burnout in Intensive Care Unit Specialists Facing The COVID-19 Outbreak. *Annals of Intensive Care*, 10:110 (1-8).
- Chor, W.P.D., Ng, W.M., Cheng, L., Situ, W., Chong, J.W., Ng, L.Y.A., Mok, P.L., Yau, Y.W., Lin, Z. (2021). Burnout amongst emergency healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A multi-center study. *American Journal of Emergency Medicine*, 46: 700-702.
- Dimitriu, M.C.T., Pantea-Stoian, A., Smaranda, A.C., Nica, A.A., Carap, A.C., Constantin, V.D., Davitoiu, A.M., Cirstoveanu, C., Bacalbasa, N., Bratu, O.G., Jacota-Alexe, F., Badiu, C.D., Smarandache, C.G., Socea, B. (2020). Burnout Syndrome in Romanian Medical Residents in Time of The COVID-19 Pandemic. *Medical Hypotheses*, 144:109972 (1-4).
- Dobson, H., Charles, M.B., Aidan JC Burrell, A.J.C., Gurvich, C., Chen, L., Kulkarni, J., Winton-Brown, T. (2021). Burnout and Psychological Distress Amongst Australian Healthcare Workers During The COVID-19 Pandemic. *Australasian Psychiatry*, 29(1): 26–30.
- Elghazally, S.A., Alkarn, A.F., Elkhayat, H., Ibrahim, A.K., Elkhayat, M.R. (2021). Burnout Impact of COVID-19 Pandemic on Health-Care Professionals at Assiut University Hospitals. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18: 5368 (1-12).
- Ferry, A.V., Wereski, R., Strachan, F.E., Mills, N.L. (2021). Predictors of UK Healthcare Worker Burnout During The COVID-19 Pandemic. *QJM: An International Journal of Medicine*, 114(6): 374–380.
- García, G.M., Calvo, J.C.A. (2020). The Threat Of COVID-19 and Its Influence on Nursing Staff Burnout. *J Adv Nurs.*, 77:832–844.

- Ghahramani, S., Lankarani, K.B., Yousefi, M., Heydari, K., Shahabi, S., Azmand, S. (2021). A Systematic Review and Meta-Analysis of Burnout Among Healthcare Workers During COVID-19. *Frontiers in Psychiatry*, 12:758849 (1-16).
- Giusti, E.M., Pedroli, E., D'Aniello, G.E., Stramba Badiale, C., Pietrabissa, G., Manna, C., Stramba Badiale, M., Riva, G., Castelnuovo, G., Molinari, E. (2020). The Psychological Impact of the COVID-19 Outbreak on Health Professionals: A Cross-Sectional Study. *Frontiers in Public Health*, 11:1684 (1-9).
- Hoseinabadi, T.S., Kakhki, S., Teimori, G., Nayyeri, S. (2020). Burnout and its influencing factors between frontline nurses and nurses from other wards during the outbreak of Coronavirus Disease -COVID-19- in Iran. *Investigacion y Educacion en Enfermaria*, 38(2): e03 (1-12).
- Jang, Y., You, M., Lee, H., Lee, M., Lee, Y., Han, J.O., Oh, J.H. (2021). Burnout and Peritraumatic Distress of Healthcare Workers in The COVID-19 Pandemic. *BMC Public Health*, 21: 2075 (1-9).
- Kılıç, O.H.T., Anıl, M., Varol, U., Sofuoğlu, Z., Çoban, İ., Gülmez, H., Güvendi, G., Mete, B.D. (2021). Factors Affecting Burnout in Physicians During COVID-19 Pandemic. *Ege Journal of Medicine*, 60 (2): 136-144.
- Leo, C.G., Sabina, S., Tumolo, M.R., Bodini, A., Ponzini, G., Sabato, E., Mincarone, P. (2021). Burnout Among Healthcare Workers in the COVID 19 Era: A Review of the Existing Literature. *Frontiers in Public Health*, 9:750529 (1-6).
- Matsuo, T., Kobayashi, D., Taki F., Sakamoto, F., Uehara, Y., Mori, N., Fukui, T. (2020). Prevalence of Health Care Worker Burnout During the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic in Japan. *JAMA Network Open*, 3(8): e2017271 (1-4).
- Morgantini, L.A., Naha, U., Wang, H., Francavilla, S., Acar, O., Flores, J.M., Crivellaro, S., Moreira, D., Abern, M., Eklund, M., Vigneswaran, H.T., Weine, S.M. (2020). Factors Contributing to Healthcare Professional Burnout During The COVID-19 Pandemic: A Rapid Turnaround Global Survey. *PLOS ONE* 15(9): e0238217 (1-11).
- Murat, M., Köse, S., Savaşer, S. (2020). Determination of Stress, Depression and Burnout Levels of Front-Line Nurses During The COVID-19 Pandemic. *International Journal of Mental Health Nursing*, 30(2):533-543.
- Naldi, A., Vallelonga, F., Liberto, A., Cavallo, R., Agnesone, M., Gonella, M., Sauta, M.D., Lochner, P., Tondo, G., Bragazzi, N.L., Botto, R., Leombruni, P. (2021). COVID-19 pandemic-related anxiety, distress and burnout:

- prevalence and associated factors in healthcare workers of North-West Italy. *BJPsych Open*, 7 (27): 1–9.
- Orru, G., Marzetti, F., Conversano, C., Vaghegini, G., Miccoli, M., Ciacchini, R., Panait, E., Gemignani, A. (2021). Secondary Traumatic Stress and Burnout in Healthcare Workers during COVID-19 Outbreak. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18: 337 (1-13).
- Prasad, K., McLoughlin, C., Stillman, M., Poplau, S., Goelz, E., Taylor, S., Nankivil, N., Brownd, R., Linzer, M., Cappelucci, K., Barbouche, M., Sinsky, C.A. (2021). Prevalence and Correlates of Stress and Burnout Among U.S. Healthcare Workers During The COVID-19 Pandemic: A National Cross-Sectional Survey Study. *EClinical Medicine*, 35: 100879 (1-9).
- Restauri, N., Sheridan, A.D. (2021). Burnout and Posttraumatic Stress Disorder in the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic: Intersection, Impact, and Interventions. *Journal of the American College of Radiology*, 17 (7): 921-926.
- Roslan, N.S., Yusoff, M.S.B., Asrenee, A.R., Morgan, K. (2021). Burnout Prevalence and Its Associated Factors among Malaysian Healthcare Workers during COVID-19 Pandemic: An Embedded Mixed-Method Study. *Healthcare*, 9: 90 (1-20).
- Ruey Chen, R., Sun, C., Chen, J.J., Jen, H.J., Kang, X.L., Kao, C.C., Chou.K.R. (2021). A Large-Scale Survey on Trauma, Burnout, and Posttraumatic Growth among Nurses during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Mental Health Nursing*, 30: 102–116.
- Sasangohar, F., Jones, S.L., Masud, F.N., Vahidy, F.S., Kash, B.A. (2020). Provider Burnout and Fatigue During the COVID-19 Pandemic: Lessons Learned From a High-Volume Intensive Care Unit. *The Open Mind*, 131(1): 106-111.
- Serrao, C., Duarte, I., Castro, L., Teixeira, A. (2021). Burnout and Depression in Portuguese Healthcare Workers During The COVID-19 Pandemic-The Mediating Role of Psychological Resilience. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18: 636 (1-13)
- Sultana, A., Sharma, R., Hossain, M., Bhattacharya, S., Purohit, N. (2020). Burnout Among Healthcare Providers During COVID-19: Challenges And Evidence-Based Interventions. *Indian Journal of Medical Ethics Online First Published*, 4: 1-6.
- Sunjaya, D.K., Herawati, D.M.D., Siregar, A.Y.M (2021). Depressive, Anxiety, and Burnout Symptoms on Health Care Personnel at a Month After COVID-19 Outbreak in Indonesia. *BMC Public Health*, 21(1):227 (1-8).

Zhang, Y., Wang, C., Pan, W., Zheng, J., Gao, J., Huang, X., Cai, S., Zhai, Y., Latour, J.M., Zhu, C. (2020). Stress, Burnout, and Coping Strategies of Frontline Nurses During the COVID-19 Epidemic in Wuhan and Shanghai, China. *Frontiers in Public Health*, 11: 565520 (1-9).

BÖLÜM 4

COVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİK SONUÇLARI: AB, ABD VE TÜRKİYE’NİN MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ¹

Dr. Öğr. Üyesi Canan ŞENTÜRK² , Selin KAYA³

¹ Bu çalışma, 5. Uluslararası Ege Konferansı’nda (5th International Aegean Conference) sunulan bildirinin gözden geçirilerek düzenlenmiş, genişletilmiş halidir.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Isparta, Türkiye, canansenturk@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7714-844X.

³ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye. yl2030202846@ogr.sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9174-1530.

GİRİŞ

2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığı bilinen Covid-19 virüsü, hızla tüm ülkelere yayılmasının ardından Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020'de pandemi olarak nitelendirilmektedir. Bir sağlık krizi olarak ortaya çıkmasına rağmen hastalık/ölüm oranları, virüsün mutasyonu ve aşı çalışmalarının etkilerinin küreselleşmenin bir sonucu olarak hem ekonomilere hem de tüm sektörlerle hızla yansıdığı gözlenmektedir. Sosyal ve ekonomik dinamiklerin de bu süreçten etkilenmesi arz ve talep şoklarının eş anlı olarak yaşanmasına yol açmaktadır. Bu durum pandemi sürecinin yönetimi ve ortaya çıkabilecek konjonktürel dengesizliğe karşı kısa vadede makroekonomik istikrarın sağlanması açısından hem ulusal hem de küresel ölçekte çözüm arayışlarını doğurmaktadır.

Hükümetler salgının ekonomide yarattığı olumsuz seyri düzeltmek için teşvik ve destek paketleri açıklamaktadır. Bu paketler ile beraber sektörlerin, işletmelerin ve hanehalkının süreçten mümkün olan en az şekilde etkilenmesi ve toparlanma süresinin hızlanması amaçlanmaktadır. Kamu otoritelerinin almış oldukları kararlarla genişletici maliye politikası ve merkez bankalarının para politikaları eş anlı hareket ederek ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlamak adına birbirini desteklediği gözlemlenmektedir.

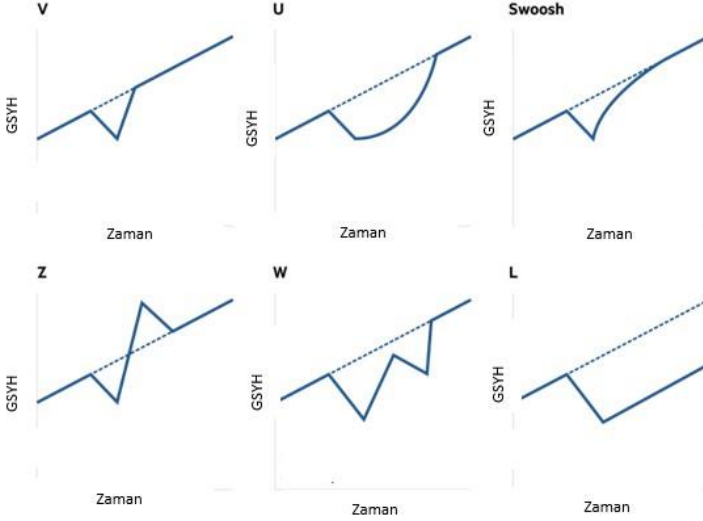
Özellikle 2008'den bu yana ülkelerin ekonomik problemlere ilişkin çözüm üretme noktasında, üretimi göz ardı ederek parasal genişlemeye odaklandığı ve bu durumun pandemi sürecinde de devam ettiği gözlenmektedir. Ayrıca ekonomilerin krizden çıkış süreçlerine ilişkin U, V, L, Z, W, K tipi gibi toparlanma senaryoları gündeme gelmektedir. Söz konusu toparlanma tanımlamaları yalnızca küresel ve ulusal ölçekte değil, sektörel ölçekte de değerlendirilmektedir. Kamu otoriteleri ve merkez bankaları tarafından alınan pandeminin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik kararlar ve uygulanan politikalarla krizin etkileri en aza indirgenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada pandemiyle mücadele boyutunda AB, ABD ve Türkiye'nin uyguladıkları parasal ve mali önlemler dikkate alınarak; makroekonomik açıdan pandeminin yansımalarının değerlendirilmesi ve politika önerilerinin aktarılması amaçlanmaktadır.

1. PANDEMİNİN EKONOMİK SONUÇLARI VE TOPARLANMA TÜRLERİ

Covid-19 pandemisinin sürekli olarak yeni varyantlarının ortaya çıkmasıyla birlikte IMF, WB ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar tarafından, küresel ekonomik görünümün salgından kaynaklı olarak belirsizlik ve risk ortamının devam ettiği ifade edilmektedir. 2021'in ikinci çeyreğinden itibaren aşılamanın hız kazanmasıyla birlikte mevcut senaryonun iyimser bir hava kazanması sonucu ekonomik aktivitelerde de hızlı bir toparlanma beklenmekteydi. Ancak oluşan mutasyonlarda ve vaka sayılarında meydana gelen artış küresel ekonomi üzerinde de risk faktörü oluşturmaktadır. Bu süreç içerisinde aşılamanın bütün kesimlere ulaştırılarak aşya erişimin sağlanması küresel ekonominin toparlanmasında önem arz eden bir faktördür (SBB, 2021:13). Pandeminin, küresel ekonomi üzerinde bu kadar etkili olması sebebiyle makroekonomik göstergeler üzerindeki olumsuz görünümü bu bölümde incelenmeye çalışılacaktır. İlk olarak bu süreç sonrasında ekonomik toparlanmanın nasıl gerçekleşeceğinin anlaşılması adına toparlanma çeşitleri tanımlanmasının ardından ekonomik görünüm üzerinde daha çok etkisi olduğu düşünülen temel makroekonomik göstergeler ile ifade edilecektir.

Kriz dönemlerinde özellikle toparlanmaya ve büyümeye yönelik senaryolar ortaya atılmaktadır. Ortaya çıkan toparlanma trendleri, şekilsel benzerliği sebebiyle harfler ile ifade edilmektedir (Grafik 1 ve 2). Süreç içerisinde meydana gelecek olan toparlanma trendleri, ülkelerin iktisadi faktörlerine göre farklılık göstermesi nedeniyle farklı politikaların etkisinin nitel olarak anlaşılması amacıyla politika yapıcılara da yol gösterici niteliktedir (Sharma vd., 2021:2). Toparlanma sürecinin özellikleri uygulanacak politika ve çözüm sürecinde önem arz etmektedir. Bu süreçte düzensiz bir iyileşme, herkese uyum sağlayan bir çözüm sürecinin oluşturulmasına ve gecikmeler yaşanmasına yol açacaktır (CNET,2020). Covid-19 pandemi sürecinde ise ortaya çıkan toparlanma senaryolarının, açıklanan mali teşvik ve destek paketlerinden olumlu yönde etkilendiği görülmektedir.

TOPARLANMA TÜRLERİ

Grafik 1: Toparlanma Türleri (BROOKINGS. 2020, Ulin&Co. 2021)

“V” şeklinde toparlanma trendi GSYİH oranının hızlı bir şekilde dip noktayı gördükten kısa bir süre sonra yeniden hızla iyileşmesi olarak nitelendirilmektedir (Backer vd., 2021:1). Ekonomik durgunluğun derin bir boyutta yaşandığı bu süreç içerisinde toparlanmanın hızlı ve sürekli olduğu gözlemlenmektedir. Toparlanma tipleri içerisinde en iyi ve en iyimser senaryo olarak karşımıza çıkan “V” tipi toparlanmanın, klasik reel ekonomi şokunu üretim ile yer değiştirerek gerçekleşen büyüme sonucunda toparlanma eğilimi gösterebildiği düşünülmektedir (Carlsson-Szlezak vd., 2020:5). Covid-19 pandemi sürecinde açıklanan teşvik ve destek paketlerinin toparlanmaya hızla yardımcı olacağı düşüncesi “V” tipi toparlanma olan iyimser senaryonun gerçekleşme ihtimalini desteklediği düşünülmektedir (yönündedir). Pandeminin ilk aylarında bütün sektörlerde eş anlı iyileşme meydana geleceği düşüncesi bulunmaktadır.

“W” tipi toparlanma, karamsar bir büyüme trendi olarak bilinmektedir. İlk dip gerçekleştikten sonra hızla yükselerek ikinci bir dip için hazırlandığını söylemek mümkündür. Bu toparlanma şeklinde salgın veya kriz süreçlerindeki dalgalanmaların sürekliliği sonucunda çift dipli bir resesyona meydana gelmektedir (Molnar vd., 2021:69; Investopedia, 2020). Covid-19

pandemi sürecinde de (özellikle pandeminin başında) yeni varyantlar ve aşı çalışmalarının belirsizliği sebebiyle meydana gelecek dalgalanmaların ekonomide yine bir daralmaya sebep olması “W” tipi toparlanmanın gündeme gelmesine neden olmakta ve çift dipli bir toparlanmanın gerçekleşeceği öngörülerine rastlanmaktadır.

“L” tipi toparlanma çeşidinde, durgunluk zamanında GSYİH’daki kayıpların hiçbirinin kısmen bile olsa geri kazanılmadığını düşüncesi hakimdir (Backer vd., 2021:1). Toparlanma tipleri arasında “Kanlı L” olarak ifade edilmesi dolayısıyla en kötü senaryoda büyüme yıllarca durağan seyir izlemektedir (Keating, 2010:33). Bu tür toparlanma, diğer toparlanma tiplerinden olan “V” ve “U” tiplerinin zayıf ilişkisi sonucu meydana gelmektedir. Covid-19 pandemi sürecinde bu kötümser senaryonun meydana gelebilmesi için arz- işgücü piyasasının ve sermaye oluşumunun hasar görmesi gerekmektedir (Carlsson-Szlezak vd., 2020:5).

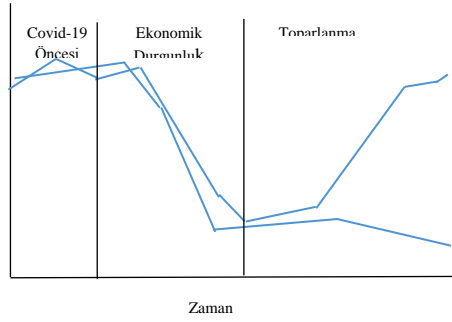
“U” tipi toparlanma, GSYİH, istihdam ve endüstriyel üretim gibi belirli ölçütlerin keskin bir şekilde düşmesi durumunda 12-24 aylık bir süreç boyunca durgunluk meydana gelmesidir. “V” tipi toparlanma ile benzerlik gösterse de “U” tipi toparlanma trendinde, ekonomi uzun süre durağan bir trend izlemektedir (Investopedia, 2021). Bu noktada iki toparlanma tipi birbirinden farklılık göstermektedir. Mevcut toparlanma, ekonominin uzun süre durgun kalarak yavaş büyüme eğiliminin olumsuz bir değerlendirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Keating, 2010:33). Her ne kadar pandeminin ilk dört ayında ekonomistler, “U” tipi bir toparlanma senaryosu üzerinde ortak görüş belirtmiş olsa da salgın döneminin uzaması ile birlikte ekonomideki yükselme eğiliminin de uzun süreceği düşünülmektedir. Ancak büyüme trendinde beklenen toparlanmanın yerine, beklenmeyen kadar hızlı bir şekilde “V” tipi bir toparlanma meydana geldiği görülmektedir.

Bununla birlikte, kriz dönemlerinde, ekonomide meydana gelen yavaşlama ve hatta gerileme, sürecin normalleşmeye başlamasıyla birlikte bu süreçte bastırılmış olan talepte geçici bir yükselişe neden olmaktadır (BROKINGS, 2020). Dolayısıyla, “Z” tipi toparlanmada öngörülen, Covid-19 pandemi sürecinde kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılmasıyla normalleşme sürecine girilmesi ve mevcut riskin ortadan kalkması ile birlikte Covid-19 öncesi taban çizgisine geri döneceği varsayılmaktadır. Bu tip bir toparlanmada hükümetlerin, mali teşvik ve destek politikaları ile önlemler

olarak tüketicilerin harcama yapmasına destek sağlaması gerekmektedir (Dhar, 2020:41-42).

“Nike Swoosh” tipi toparlanma senaryosunda iyileşme oldukça yavaş gerçekleşmektedir. Covid-19 pandemi sürecinde alınan tedbirler kapsamındaki kısıtlamalar kaldırıldıkça ekonomik faaliyetlerde bir artış görülmeye başlanmaktadır. Ancak yine de tüketici ve üreticilerde olduğu kadar hükümetler de harcama yapma konusunda çekimser davranmaktadırlar. Bu sebeple grafik 1’de görüldüğü üzere ekonomik toparlanmanın dipten çıkma süreci uzun sürmektedir. Buna rağmen toparlanmanın başlaması beraberinde istikrarlı ve kademeli toparlanmayı da getireceği düşünülmektedir. RSM Danışmanlık Şirketi, ABD Baş Ekonomistine göre ise bu toparlanma tipinin hükümet tarafından uygulanacak olan sağlam, sürdürülebilir mali ve para politikalarına bağlıdır (BROOKINGS 2020; CNN Business, 2020).

Son olarak K tipi toparlanma ise, bir durgunluk sürecinin ardından ekonomideki farklı grupların, farklı şekillerde etkilenmesine bağlı olarak “K” harfi gibi iki farklı kolla ayrılarak ortaya çıkan toparlanma performansını ifade etmek için kullanılmaktadır. Toparlanma döneminde farklı açılardan yukarıya doğru olan finansal piyasaları temsil ederken, aşağı doğru olan reel ekonomiyi temsil etmektedir (Grafik 2). Ve yine yukarı yönlü doğru bazı sektörlerde V tipinde toparlanmanın gerçekleşeceğini simgelerken, aşağı yönlü kısım diğer sektörlerdeki kötüye giden durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla grupsal/sektörel farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkan toparlanma sürecinde ekonomideki bazı gruplar yaşanan resesyonun ardından hızlı bir toparlanma trendini yakalarken, diğer gruplar yavaş büyüyebilir ve hatta gerileme yaşayabilmektedir. Bu durum “K” tipi toparlanmayı diğer toparlanma türlerinden ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Investopedia, 2021).

Grafik 2: K Tipi Toparlanma (BROOKINGS. 2020, Ulin&Co. 2021)

“K” tipi toparlanma alışılmış bir senaryo olmamasına rağmen söz konusu toparlanmanın iyiye ve kötüye giden sektörleri üzerine pandemi sonrası çıkarımları da mevcuttur. Dolayısıyla ekonomilerde yapısal bozukluğun varlığına dair de işaretler taşımakta olduğu söylenebilmektedir. Teknoloji, yazılım ve perakende başta olmak üzere bazı sektörlerin “V” tipi toparlanma göstererek K’nın yükselişe geçen kısmında; seyahat, konaklama, eğlence ve gıda sektörünü ise pandemi kısıtlamalarının da etkileri göz önünde bulundurularak K’nın aşağı yönlü çizgisinin işaret ettiği durumda olacağına dikkat çekilmektedir.

Covid-19 pandemisinde normalleşme sürecine girilmesi ile beraber kısıtlamalar kaldırılarak iktisadi ve sosyal aktiviteler yeniden canlanmıştır. Dünya ekonomisinde “K” tipi toparlanma süreci tahminleri, yerini “V” tipi toparlanmaya bırakmaya başlamaktadır (İMSAD, 2021).

2. KÜRESEL EKONOMİDE TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE PANDEMİ SONRASI KÜRESEL TOPARLANMA

Covid-19 pandemisinin oluşturduğu kriz ortamının ve olumsuz görünümün giderilmesine yönelik hükümetler tarafından alınan salgının bulaşıcı etkisinin önlenmesine yönelik kısıtlamalar, iktisadi faaliyetlere ara verilmesine ve hatta durmasına neden olmuştur. Kamu otoriteleri ve merkez bankaları tarafından alınan pandeminin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik kararlar ve uygulanan politikaların desteği ile birlikte, mevcut kötü senaryonun yerini iyimser bir sürece bırakmaya başladığı hissedilmektedir. Bu başlık altında ilk aşamada küresel ekonomideki, ardından AB, ABD ve

Türkiye özelinde temel makroekonomik göstergelerin incelenmesi amaçlanmaktadır.

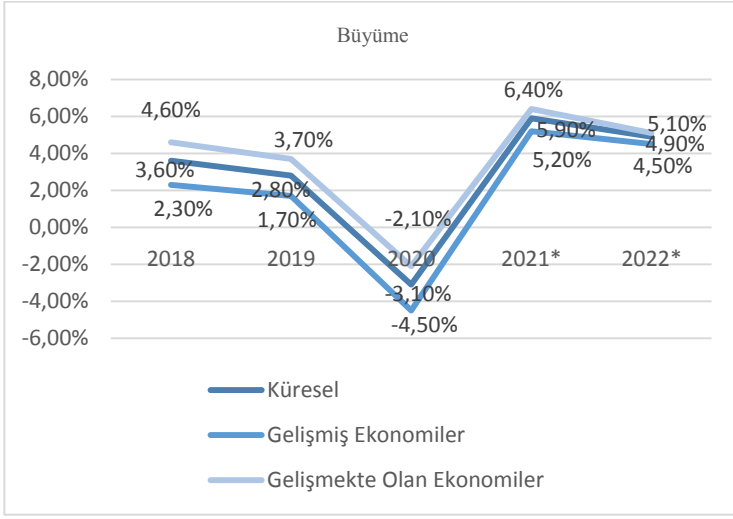
Pandeminin ekonomiye etkilerinin minimize edilmesi ve ekonomilerin toparlanma süreçlerinin hızlanması amacıyla, dünyada uygulanacağı tahmin edilen para ve maliye politikaları başta olmak üzere; ekonomi politikası önlemleri ülkeler bazında farklılıklar göstereceği de öz önünde bulundurularak Tablo 1’de sunulmaktadır. Pandemi sürecindeki tüm belirsizlikler, artan enflasyonist baskılar ve ilgili ekonomi politikası kararlarının etkileri, büyüme, enflasyon, işsizlik, ödemeler dengesi gibi çok sayıda makroekonomik değişken üzerinde gözlenmekte; ekonomik beklentileri bir bütün olarak etkilemektedir.

Tablo 1. Pandemi Sürecinde Ekonomi Politikaları

Para Politikası	Maliye Politikası	Diğer Politikalar
- Parasal Genişleme - Faiz İndirimleri - Zorunlu Karşılık Oranını Düşürme	- Vergi İndirimleri ve Vergi borç ertelemeleri - Kamu Harcamalarında Artış - Transfer Ödemelerinde Artış	- İşsizliğin Önlenmesine Yönelik Teşvikler - Fiyat Denetimleri

Kaynak: (Eğilmez, 2020).

Küresel ekonomide 2019 yılı itibariyle büyüme oranlarında bir düşüş yaşandığı Grafik 3’te görülmektedir. Küresel ölçekte alınan kısıtlamalar doğrultusunda salgından etkilenen ülkelerin mal ve hizmet üretiminin durma noktasına gelmesi ve dış ticaretin yavaşlaması 2019 yılında büyüme oranlarında %0,8’lik bir azalma meydana gelmesine neden olmuştur. 2019 yılında düşmüş olan küresel reel GSYİH büyümesi, pandeminin etkisi ile birlikte 2020 yılında negatif yönlü olarak gerçekleşmiştir. Gelişmiş ekonomilerde bu gösterge % -4,5 oranında iken gelişmekte olan ekonomilerde % -2,1 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Salgının seyrinin azalması ve kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılarak normal yaşam şartlarına geçilmesi sonucunda 2021 yılındaki verilerde bir toparlanma meydana gelmiştir.

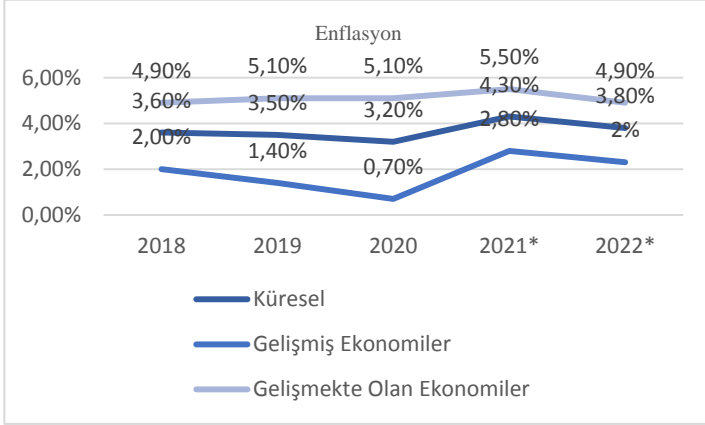
Grafik 3: Küresel Ekonomide Büyüme Trendi (IMF, 2021)

Küresel büyümenin ilk çeyrekteki olumlu verileri, ekonomi politikalarının ve pandemiye karşı alınan tedbirlerin etkisini de yansıtmaktadır. IMF, 2021 için büyüme verilerini revize ederken 2022 beklentilerini değiştirmemiştir. Grafik 3’de görüldüğü üzere 2021 küresel büyüme tahmini %0,1 puanlık düşüş ile %5,9 olarak revize edilmiştir (IMF, 2021:1).

IMF’den elde edilen verilere göre 2021 yılındaki küresel tahmini büyüme oranı %5,9 iken 2022’de %4,9 olarak gerçekleşeceği belirtilmektedir. Ancak salgının gidişatının belirsizliği nedeniyle küresel büyüme oranlarında değişkenlikler yaşanabileceği düşünülmektedir. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan büyüme trendi beklentiler doğrultusunda “V” tipi toparlanma şeklinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında dip noktayı gördükten sonra 2021 ve 2022 yılındaki büyüme beklentileri doğrultusunda toparlanma sürecine girileceği düşünülmektedir.

Grafik 4’teki enflasyon verileri incelendiğinde ise, gelişmekte olan ekonomilerin, gelişmiş ekonomilere kıyasla daha yüksek enflasyon değerleri taşıdığı gözlenmektedir. Dönem sonu tüketici fiyatları yüzde değerleriyle ifade edildiğinde, küresel ölçekte 2019 yılında %3.5 olan enflasyon, pandeminin sebep olduğu talep şoku sebebiyle 2020 yılında %0.3’lük bir azalma göstermektedir. Ancak ulusal ve uluslararası ölçekte teşvik ve yardım paketlerinin hızla uygulamaya koyulmasıyla oluşan talep canlanması, 2021

yılı enflasyon rakamlarına %4,3 olarak yansıtacağı tahminlerine sebep olmaktadır.

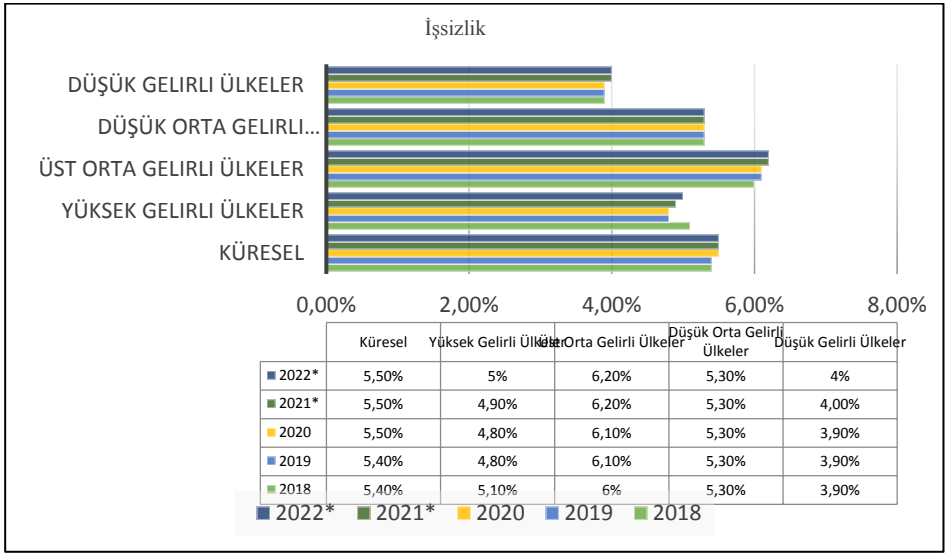

Grafik 4: Küresel Ekonomide Enflasyon Trendi (IMF .2021a)

Enflasyon oranlarındaki artış, pandeminin ilk dönem baz etkilerini yansıtmaktadır. Dünya ve gelişmiş ekonomilerdeki enflasyon oranlarına nazaran, gelişmekte olan ekonomilerdeki yüksek enerji ve gıda fiyatlarının yanı sıra tüketici harcamalarındaki yüksek emtia payını da yansıtarak enflasyon oranlarını yükseltmektedir (OECD, 2021).

Salgının bulaşıcı etkisini azaltmak adına alınan tedbirler kapsamında çalışma şekilleri de değişmiştir. Bazı şirketler online çalışma ile istihdam sağlamaya devam ederken çoğu şirket, pandeminin olumsuz koşulları nedeniyle çalışanlarını işten çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu durum küreselde 2020 işsizlik rakamlarının bir önceki yıla oranla artış göstererek 2021 ve 2022 yılı beklentilerine de yansımaya sebep olmuştur. Pandemi öncesi işsizlik verilerine henüz geri dönülemediği de görülmektedir.

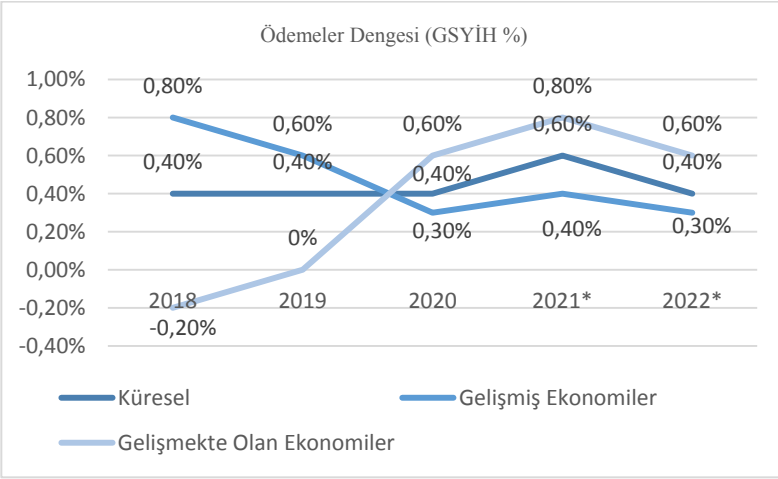
Hükümetlerin ve merkez bankalarının izledikleri genişletici politikalar doğrultusunda bu oranlar düşürülmeye çalışılmaktadır. Özellikle teşvik ve destek paketleri kapsamında hükümetler işten çıkarılmaları azaltmak adına kısa çalışma ödeneklerini devreye almıştır. Ayrıca KOBİ'lere ve şirketlere verilen krediler ile pandeminin olumsuz etkileri giderilmeye çalışılmaktadır.

Grafik 5: Küresel Ekonomide Enflasyon Trendi (ILO. 2020)

Covid-19 pandemi sürecinde küresel düzeyde birçok ülkenin üretime ara vermek zorunda kaldığı bilinmektedir. Üretimin askıya alınması ve ara malların bulunabilirliğinin kısıtlanması nedeniyle ticaret ağında da bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Olumsuz arz şokları, üretim süreçlerinin ve tedarik zincirinin de olumsuz etkilenmesine neden olduğu için dış ticaret göstergelerinde ve dolayısıyla da ödemeler dengesinde negatif bir etkiye sebep olmaktadır (Vidya ve Prabheesh, 2020:2411).

Pandemi öncesi ve sonrasında ödemeler dengesinin sabit bir trend izlediği ancak 2021 yılı tahmini ile birlikte %0,2'lik bir artış yaşayacağı öngörülmektedir. Gelişmiş ekonomilerin 2020'de bir önceki döneme göre pandeminin etkisiyle %0,30'luk bir düşüş yaşadığı görülmektedir. 2020 küresel mal ticaretinde 7,4'lük bir küçülme ile 17 trilyon dolara gerilediği görülmektedir.

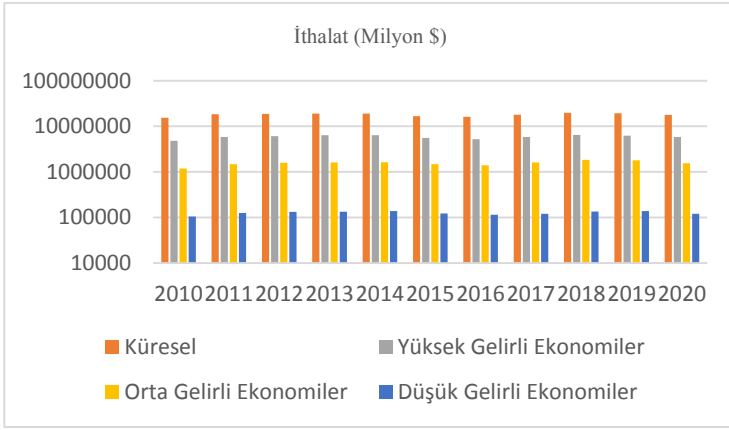

Grafik 6: Küresel Ekonomide Ödemeler Dengesi (GSYİH %) Trendi (IMF, World Economic Outlook. 2021)

Sağlık alanındaki olumlu gelişmeler, 2020'nin dördüncü çeyreğinde etkilerini dünya mal ticareti üzerinde göstermeye başlayarak yeniden büyüme trendine girmektedir. İlk çeyrekte dünya mal ticaretinin 5,05 trilyon dolara ulaştığı bilinmektedir. Bu beklentiler doğrultusunda tedarik, sipariş, üretim ve ticaret faaliyetlerinde de büyüme gerçekleşeceği bilinmektedir. IMF'nin tahmini verileri ışığında 2021 yılında %0,10'luk bir artış gerçekleşecek olsa da 2022'de yine bir düşüş gerçekleşeceği düşünülmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerin, ele alınan diğer gruplara göre pandemi öncesinde negatif bir trend izliyor olmasına rağmen, pandemi sürecinde daha hızlı bir toparlanma sürecine girmektedir (Grafik 6). Bu doğrultuda da 2021 ve 2022 yılı tahmini verilerinde de bu artış devam etmektedir.

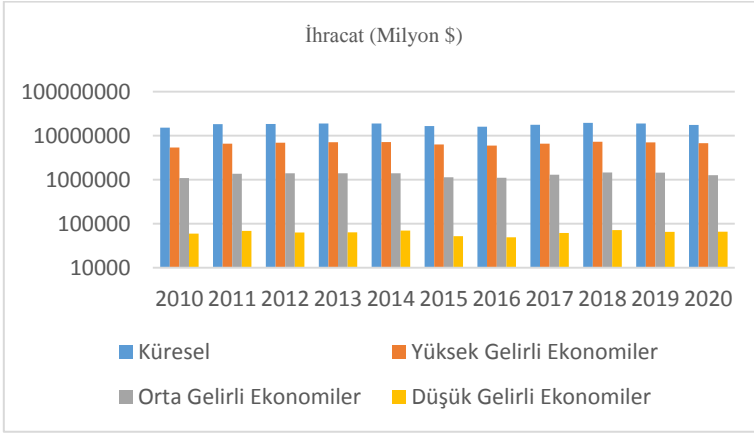
Covid-19 pandemisi, 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren küresel ticarete bir daralma yaşanmasına neden olmuştur. Küresel salgının, tedarik zincirlerinde, hammadde temininde aksaklıklar ve duraksamalar yaşanmasına sebep olmasıyla birlikte üretim süreçlerini sekteye uğratmıştır. Bu durum küresel mal ve hizmet ticaret hacmini 2020'de %8,3 oranında daraltmıştır. Ancak 2021 yılının ilk çeyreğinde ve ikinci çeyreğinde bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Bu süreçte meydana gelen toparlanmanın Doğu Asya'daki güçlü ihracat performansının bir yansıması olduğu düşünülmektedir (SBB, 2021:7).

IMF'nin tahmini verilerine göre 2021'de %9,7, 2022'de %7 ile küresel ticaret artış yaşanması beklenmektedir. Pandemi kaynaklı oluşturulan kısıtlama ve engellerin kaldırılmasıyla birlikte 2021 ve 2022 yılı için küresel ticarete olumlu bir öngörü olduğu tahmin edilmektedir. Kısıtlamalar nedeniyle ertelenen talebin, eski normale dönülmesiyle birlikte ekonomik faaliyetlerin de normale dönmesi küresel ticarete yüksek artışlar görülmesini sağlamıştır (SBB, 2021:8).

Grafik 7: Küresel Ekonomide Dış Ticaret Trendi: İthalat (Milyon \$)
(UNCTADSTAT. 2021)

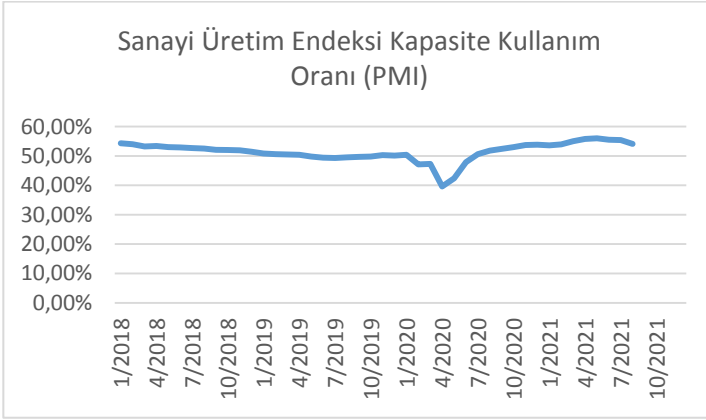
Dünya Ticaret Örgütü 2021 yılı beklentileri için dünya emtia ticaret hacminin %7,2'lik bir yükseliş yaşamasını beklemektedir. Ancak bu büyüme oranı pandemide gerçekleşen küçülmeyi karşılayamamaktadır. IMF ise hem 2021 (%8) hem de 2022 yılı (%6) için küresel ticaret hacminde artış beklemektedir. Dünya Bankası da küresel GSYİH'nın bu yıllarda büyümesi yönünde bir tahminde bulunsa da diğer iki ekonomik kuruma göre daha düşük bir büyüme oranı beklemektedir. Aynı zamanda 2021-2022 yılları için oluşturduğu temel senaryoya göre de %5,1'lik büyüme beklentisi bulunmaktadır. İyimser senaryoda bu beklenti %7'ye yükselirken kötümser senaryoda ise pandemiyin yayılım hızının ve varyantlarının artmasıyla birlikte 2020'de olduğu gibi 2021 yılında da bir daralma yaşandıktan sonra 2022'de daha ılımlı bir toparlanma trendinin izleneceği düşünülmektedir.

Grafik 8: Küresel Ekonomide Dış Ticaret Trendi: İhracat (Milyon \$)
(UNCTADSTAT. 2021a)

2020 yılının son çeyreğinden itibaren hızlı artış gösteren küresel emtia ve gıda fiyatları önem arz eden iktisadi bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır (TÜSİAD, 2021:13). Pandeminin hızlı bir şekilde yayılmasının ardından dünya ekonomisinde de hızlı bir daralma sürecine girildiği görülmektedir. Ancak 2020 ikinci çeyrekte beklenmedik bir şekilde mal ticaretinde meydana gelen hızlı genişlemenin, toparlanma beklentilerinde pozitif bir ivme yakalanmasına yardımcı olduğu gözlenmektedir.

Küresel ticaretin küresel değer zincirindeki işleyişten önemli ölçüde olumsuz etkilenmesine karşın, üretim süreçlerini tüketiciye yaklaştıracak Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (RCEP) ve Afrika Kıta Serbest Ticaret Bölgesi gibi yeni oluşumların doğmasına da neden olmaktadır. Pandemi sürecinde tüketici davranışlarının değişmesinin talebe yansımaları, emtia fiyatlarındaki artış hem üretim hem de ticareti etkileyen önemli unsurlar arasında yer alırken; küresel ticaret artışı da navlun/taşımacılık maliyetlerini etkilemekte ve ciddi bir artışa sebep olmaktadır (SBB, 2021:6).

Grafik 9: Küresel Ekonomide Sanayi Üretim Endeksi Kapasite Kullanım Oranı (PMI) Trendi (Statista, 2021)

Dünya Ticaret Örgütü'nün tahmini verilerine göre, 2020'deki %5,3'lük düşüş ile pandeminin olumsuz etkisinin, 2021 yılında %8,0'lik bir artış ile giderilmesi beklenmektedir. Küresel ölçekteki sanayi üretimi oranlarında da bir artış meydana geldiği ve son yılların en yüksek seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Sanayi üretimi ve ticaretinde bu büyümenin ivme kazanarak devam etmesi beklentiler arasındadır. Ancak iyimser beklentilere rağmen 2022'deki ticaret büyümesinin %4,0'a yavaşlaması, hala pandemi öncesi trendi yakalayamadığını ve hatta altında kaldığını göstermektedir (WTO,2021).

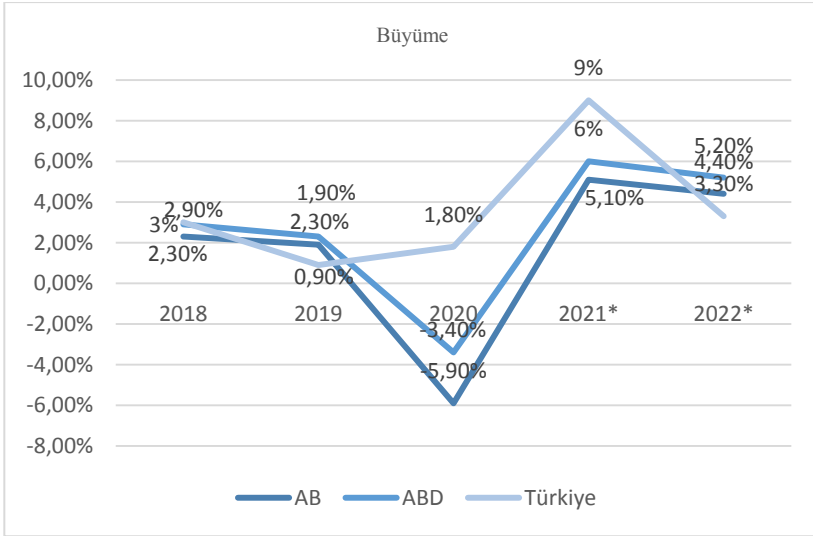
3. AB, ABD VE TÜRKİYE'NİN MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ VE TOPARLANMA SÜREÇLERİ

Bütün dünyayı etkisi altında alan Covid-19 pandemisi küresel, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin yanı sıra ülke özelinde de makroekonomik göstergelerde incelenmesi gereken bir sonuç meydana getirmiştir. AB, ABD ve Türkiye'nin pandemi sürecinde ekonomik olarak ne yönde etkilendiği ve etkileneceği elde edilen veriler doğrultusunda toparlanma sürecindeki eğilimleri ve iki yıl içerisindeki olası beklentileri bu başlık altında incelenmeye çalışılmaktadır.

Küresel ekonomide salgının oluşturduğu negatif büyüme eğilimi AB'yi de etkilemiş ve bir önceki yıla göre reel GSYİH büyümesi 2020 yılında %-5.9 olarak kendini göstermiştir. Türkiye'nin reel GSYİH büyümesinin pandemi sürecinin ilk zamanlarında %0,9 oranlarında olmasına karşın, 2020 yılı ile

birlikte düşük faiz oranları ve merkez bankasının döviz satışı ile tüketim harcamalarının artırılmasıyla, %0.9 oranında bir büyüme sağlanmıştır. Türkiye’de ihracatın ve döviz girdisinin artırılması, kredi genişlemesi düşünüldüğünde ve IMF verileri incelendiğinde, reel GSYİH oranının 2021 yılında %9 olması beklenirken 2022 yılında bu oranın %5.7’lik bir düşüş ile %3.3 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

Küresel büyüme trendinde olduğu gibi AB ve ABD için kriz süreçlerinden çıkışta en ılımlı trend olan “V” Tipi Toparlanma görüntüsü elde edilirken; Türkiye’de kırılmalar farklı bir trend oluşturmaktadır. 2020’de bir önceki yıla göre %0,10’luk bir azalış göstermesine rağmen 2021 IMF tahmini verilerinde %7,2’lik bir artış trendine geçmektedir. Salgının gidişatının belirsizliği dolayısıyla sermaye çıkışlarının hızlanması, cari açık verilmesi ve kırılmalıkların artması Türkiye’nin potansiyel büyüme hızının altında seyretmesine neden olmaktadır (Aydoğuş, 2020:249).

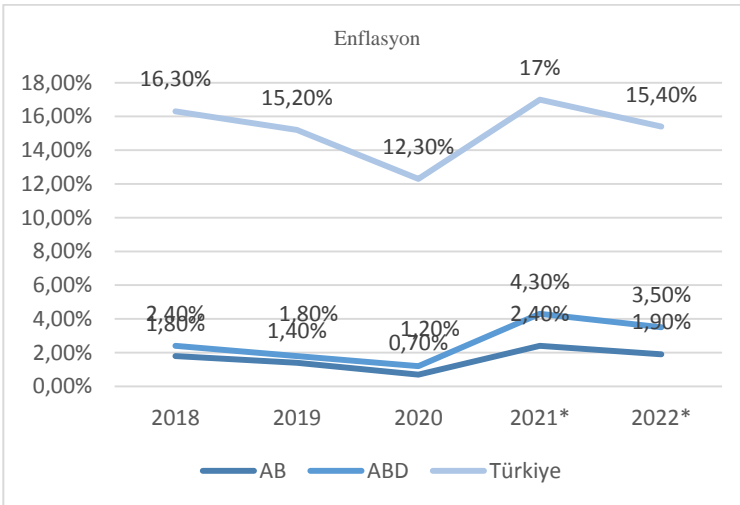
Grafik 10: AB, ABD ve Türkiye’nin Büyüme Trendi (IMF. 2021b)

ABD ekonomisi ise diğer ülke gruplarına nazaran çok hızlı bir büyüme trendi elde etmektedir. Pandemi sürecinde negatif büyüme izleyen ABD’nin, 2021 yılı itibarıyla %8,5’lik bir artış yaşanacağı tahmin edilmektedir. Ancak ABD’nin güçlü ekonomik genişlemesi, artan enflasyonist baskılar arasında yavaşlamakta; 2021’de % 5,5-6 olarak tahmin edilen güçlü

büyümenin, 2022'de IMF'ye göre 4,40; BM Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler 2022 raporuna göre ise %3,5 olacağı tahmin edilmektedir.

AB, ABD ve Türkiye'de 2019 yılına göre enflasyon oranlarının pandemi sürecinde yaşanan arz ve talep şoklarının etkisiyle bir düşüş yaşadığı gözlenmektedir. IMF'nin açıkladığı veriler doğrultusunda Amerika'nın 2021 yılı enflasyon oranlarında %3.1'lik bir artış gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Oysa ABD'nin 2021 yılı enflasyonu %7 olarak gerçekleşmekte, Grafik 10'da yer alan 2021* için IMF tahmini olan %4,3'ün oldukça üzerinde bir görünüm sergilemektedir.

Amerikan Kurtarma Paketi'nin neredeyse tamamının açık finanse edilmesi ve devlet borcunun fazla olması sebebiyle piyasalarda oluşan enflasyonda artış yaşanacağı endişesi, 2021 yılında enflasyon oranlarında bir artışa neden olacağı düşüncesi bulursa da IMF 2022 tahmini verilerine göre %0,8'lik bir azalma beklenmektedir. Aynı zamanda kamu otoritelerinin ve karar alıcıların para ve maliye politikaları eş anlı kullanılarak piyasaya müdahale etmesinden vazgeçebileceği inancı, enflasyonist baskıların oluşmasına yol açacağı görüşü piyasalar üzerinde olumsuz etki yarattığı düşünülmektedir (Bianchi vd. 2021:5).

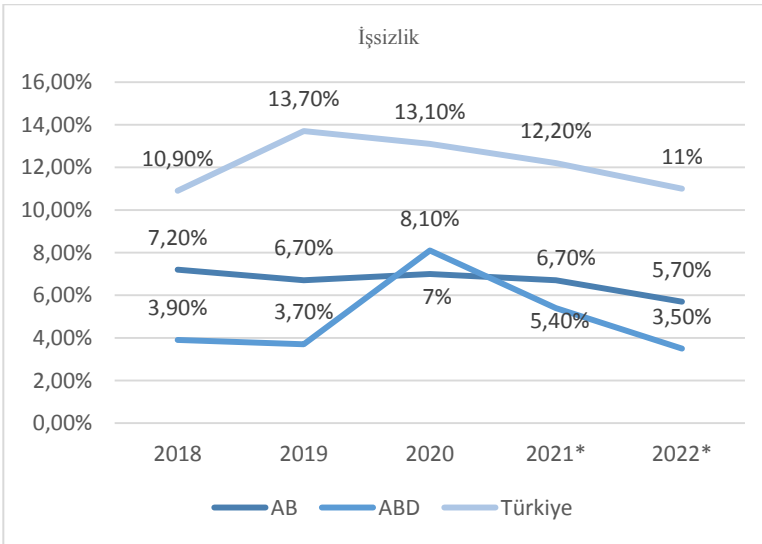

Grafik 11: AB, ABD ve Türkiye'nin Enflasyon Trendi (IMF. 2021c)

Pandemi sürecinde meydana gelen eş anlı arz ve talep şoklarının etkisini enflasyon göstergeleri üzerinde görebilmek mümkündür. Grafik 11'de AB trendinde 2020'de, bir önceki yıla göre %0,7'lik bir azalma meydana

gelmesinde arz şoklarının etkili olduğu söylenebilmektedir. Bu oran IMF'nin tahmini 2021 beklentisinde %1,7'lik bir artış gösterse de 2022'de %0,5'lik bir azalma meydana geleceği yönündedir. Pandemi sürecinde Türkiye de aynı kırılmayı yaşamış olsa da 2021'de %4,7'lik bir artış meydana gelmesi beklenmektedir. Ancak 2022 yılı itibariyle pandemi öncesi olarak baz alınan 2018 yılından %0,9 daha düşük bir enflasyon oranı beklenmektedir.

Amerika'da yapılan, mevcut nüfus anketinden elde edilen verilere göre işsizlik oranının Şubat 2020'de son altmış yılın en düşük oranlarında olmasına karşın, pandemi ile birlikte bu oran Nisan ayında %14,7'ye yükselerek son seksen yılın en yüksek oranına ulaşmasına neden olmuştur (Altig vd., 2020:2). 2021 yılında ise artan işsizlik oranlarının %2,7 oranında gerileyeceği tahmin edilmektedir. İşsizlik oranlarındaki düşüşlerin uygulamaya koyulan paketlerde yer alan örneğin, sıkıntı çeken sektörlerdeki firmaların ve hane halkının desteklenmesi gibi teşviklerin bir yansıması olduğu söylenebilir.

Grafik 12: AB, ABD ve Türkiye'nin İşsizlik Trendi (ABD ve Türkiye verileri IMF 2021d, AB verileri ILOSTAT 2021)

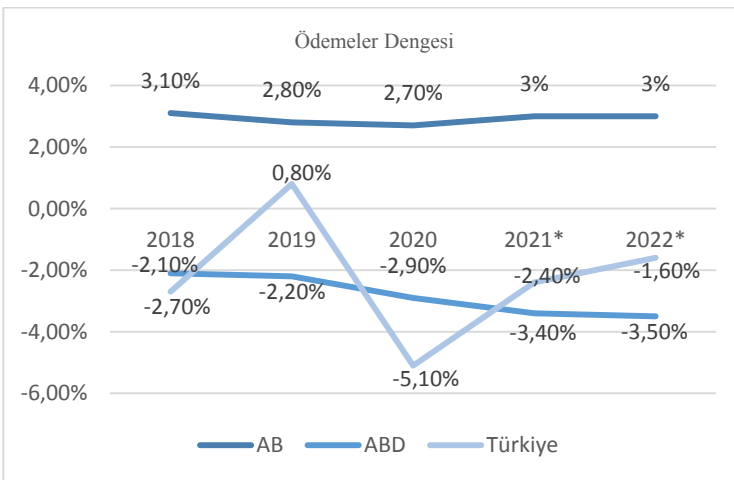
Grafik 12'de AB işsizlik oranlarının neredeyse sabit bir trend izlediği görülmektedir. Pandemi süreci ile birlikte işsizlik oranlarında %0,3'lük bir azalma meydana gelmektedir. Pandemi koşulları nedeniyle işgücü piyasalarında sıkı politikalar izlenmesi ve ekonomik yavaşlanmanın meydana

gelmesi sebebiyle işsizlik oranlarında bir artış meydana gelmiş olsa da, 2021 ve 2022 yılı itibariyle bu eğilimin azalacağı düşünülmektedir (ILO, 2020:56).

2021 yılının ikinci çeyreğinde AB’de işsizlik oranlarının ilk çeyreğe oranla düşüş gösteriyor olsa da pandemi dönemi öncesine göre %7,7 işsizlik oranı ile hala yüksek oranlarda olduğu bilinmektedir. Pandemi sürecinde alınan tedbir ve teşvikler kapsamında salgından etkilenen birçok AB ülkesi, işletmelere ve bazı sektörlerle yönelik mali destek ve ek bütçe desteği sağlamaya devam edecektir. İtalya, Malta ve Portekiz gibi bazı ülkeler ise işletmelere yönelik likidite destek programları uygulamaktadır (SBB, 2021:18).

Türkiye’de işsizlik rakamlarının, ABD ve Kanada gibi ülkelerin uzun yıllar boyunca karşılaşmadığı işsizlik rakamları ile salgın sürecinde karşılaşılıyor olmasına rağmen, düştüğü görülmektedir (Sayan ve Kaynak, 2020:370). 2019 yılı itibariyle artan işsizlik oranlarında pandeminin seyrinin azalması ile birlikte %0,8’lik bir düşüş yaşanacağı öngörülmektedir. Bu durumun işgücünün salgın sürecinde iş piyasalarından ayrılmak zorunda kalmasının bir sonucu olarak oluştuğu düşünülmektedir.

Küresel ekonominin, 2020’nin yarısında toparlanma trendine girmesinin ardından üretim ve ticaretin de hızlı bir şekilde toparlandığı bilinmektedir. Pandemi döneminde kamu otoriteleri tarafından açıklanan mali teşvik ve destek paketleri ödemeler dengesi trendinin de pozitif yönde etkilenmesini desteklemiştir.

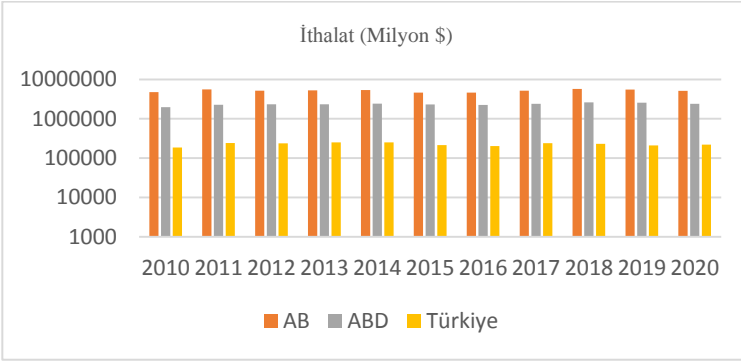

Grafik 13: AB, ABD ve Türkiye’nin Ödemeler Dengesi Trendi (IMF World Economic Outlook Database, 2021b)

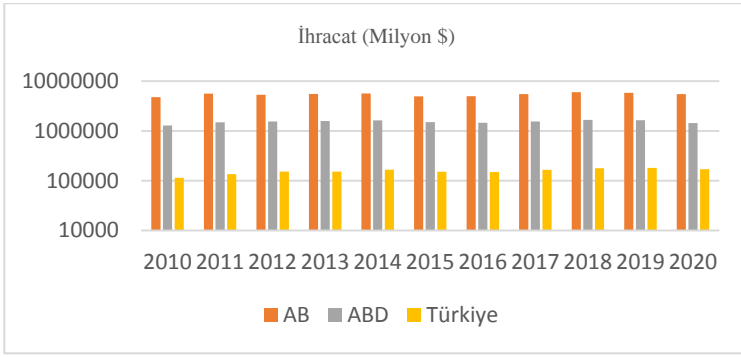
Türkiye’de ödemeler dengesi verileri, küresel ticarete meydana gelen yavaşlama ve daralmadan etkilenmektedir. Bu olumsuz etki 2020 yılı boyunca ödemeler dengesinin açık vermesi olarak yansımaktadır. Ancak Ekim ayı itibariyle kurlarda görülen yükseliş sebebiyle cari açığa büyük ölçüde gerileme kaydedilmiştir. Öte yandan Türkiye’nin ara ve sermaye mallarına yönelik ithalat gerçekleştirilmesi nedeniyle esnekliği katı mallar yer almaktadır. Bu durum dış ticaret açığının çözülmesinde engel teşkil etmektedir (Sertkaya ve Baş, 2021:158).

Türkiye’nin dış ticaret verileri incelendiğinde, 2020 ihracat verilerinin %6,1’lik daralma ile 170 milyar dolar olduğu, %4,4’lük bir artış ile ithalatın 220 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Pandemi sürecinde TL’nin değer kaybetmesi ve en önemli ticaret ortaklarımızın da yer aldığı AB’de imalat sanayisindeki hızlı toparlanma ihracatın olumlu etkilenmesine yardımcı olmaktadır (TÜSİAD, 2021:25).

ABD’nin ihracatına yönelik oluşan yüksek dış talep Kasım 2021’de 0,4 milyar dolarlık bir artış ile 224,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1950’den beri görülen en yüksek seviye olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika, dünyanın en büyük ikinci ihracatçısı konumunda yer almasına rağmen Kasım ayında ithalatı 13,4 milyar dolarlık bir artış göstermiş ve 304,4 milyar dolara yükselerek hızlı bir toparlanma kaydetmiştir. Pandeminin yaralarının sarılmaya devam ettiği ilk 11 aylık süre içinde ABD 785,5 milyar dolarlık dış açık vermiş olmasına rağmen iç ve dış talepte devam eden toparlanma ile birlikte rekor seviyeye ulaştığı düşünülmektedir (Trading Economics,2022). Amerika’daki mali destekler sayesinde diğer ekonomilerde de ticarete konu olan mallara yönelik talepte artış meydana gelmiştir. Aynı zamanda 2021 yılında AB’de %8 oranında ithalat artışı beklenmektedir (WTO, 2021a).

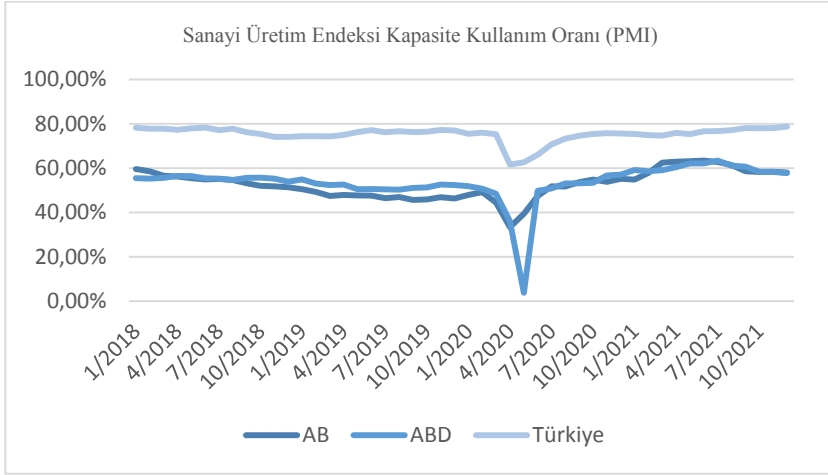

Grafik 14: AB, ABD ve Türkiye'nin Dış Ticaret Trendi: İthalat (Milyon \$)
(UNCTADSTAT. 2021b)

Grafik 15: AB, ABD ve Türkiye'nin Dış Ticaret Trendi: İhracat (Milyon \$)
(UNCTADSTAT. 2021c)

Toparlanmanın bir diğer önemli göstergesi ise ülkelerin sanayi üretim endeksi kapasite kullanım oranlarıdır. ABD'de sanayi üretim endeksi kapasite kullanım oranının 2021 ikinci çeyreğinin tüm aylarında hem yükselmekte; hem de ortalama değerleri bir önceki çeyreğe göre artış göstermektedir. Mayıs 2020'de bir önceki aya göre %32,3'lük ciddi bir düşüş yaşanmasına rağmen Haziran ayında hızlı bir toparlanma meydana gelmektedir. AB'de ise 50 kritik eşğin üzerinde olan PMI endeksi artış göstermeye devam etmektedir. Türkiye ekonomisinin son üç ve beş yıllık sanayi üretiminde gerçekleşen bir artış olduğu bilinmektedir. Geçtiğimiz son üç yıllık sanayi üretim artışımız %1-1,5 aralığında devam etmektedir (TÜSİAD, 2021:17-19). Sanayi üretimine 2021 yılı genelinde hâkim olan olumlu görünümün, tüketim ve ara malı imalatındaki güçlü seyrin desteğiyle 2021 sonunda da devam etmektedir (Erdem vd., 2022).

Grafik 16: AB, ABD ve Türkiye'nin Sanayi Üretim Endeksi Kapasite Kullanım Oranı Trendi (AB ve ABD verileri Investing 2021, Türkiye verileri, EVDS. 2021)

SONUÇ

2008 küresel finans krizinden bu yana küresel ekonomide olumsuz görünümün varlığı devam etmektedir. 2020 yılına girilmesi ile birlikte gidişatın düzelmesi başlıca ekonomik kurumların beklentisini oluşturmaktaydı. Ancak 2019 yılı aralık ayında ilk defa Çin'de ortaya çıktığı düşünülen virüsle (Covid-19), hali hazırdaki ekonomideki aksaklıkların giderek derinleşmesine yol açmaktadır. Bu süreç içerisinde salgının yayılım hızının azaltılmasına yönelik uygulamaya koyulan hareketliliği kısıtlama ve sınırlama kararları, üretim süreçleri başta olmak üzere birçok ekonomik faaliyetin durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Daha önce yaşanan salgın hastalıklardan farklı olarak bu süreçte arz ve talep şoklarının da eş anlı yaşandığı görülmektedir. Salgının Çin'den yayılması aynı zamanda uluslararası ticaret ağında Çin'in kilit rol oynaması sebebiyle küresel tedarik zincirinin işleyişinde aksaklıklar, bozulmalar meydana gelmiştir. İthalatçı konumundaki birçok ülke Çin'den gelen girdilere bağlı olarak üretimde daralma yaşamıştır. Dolayısıyla bu durum küresel piyasalarda domino etkisi oluşturarak 2020'nin ikinci çeyreğinde daralmaların görülmesine yol açmıştır (McKibbin ve Fernando, 2020:2).

Küresel ekonomik toparlanma 2021'de Covid-19 salgınında yeni varyantların ortaya çıkması, tedarik zincirinde yaşanan problemler, iş gücü

piyasasındaki kalıcı zorluklar ve artan enflasyonist baskı sebebiyle olumsuz etkileneceği beklentileri söz konusudur. 2021'de görülen %5,9'luk büyümenin ardından, 2022'de %4,9 olacağı ve küresel yoksulluk seviyesinde de yükseliş tahmini yapılmaktadır. 2021 yılında tüketici harcamalarındaki güçlü yükseliş, yatırımlardaki artış ve mal ticaretinin salgın öncesi seviyeleri aşması, pandemi sonrası güçlü toparlanmanın ana işaretleri olarak ifade edilebilmektedir. Söz konusu güçlü toparlanmada başta ABD ve AB olmak üzere ülkelerin teşvik ve kurtarma paketleri ile uyguladıkları para ve maliye politikalarının etkileri önemlidir. Ancak 2021 yılı sonlarına doğru, yine özellikle bu ülkelerde parasal/ mali teşvik ve kurtarma paketlerinin etkisinin azalmaya başlaması, enflasyonist baskı ve küresel tedarik zincirinde pandemi temelli mevcut aksaklıkların artmasının yarattığı riskler, büyüme oranlarına olumsuz etkisi gözlenmekte bu da küresel toparlanmanın da 2022 yılına ilişkin büyüme beklentilerine olumsuz yansımaktadır.

Covid-19'un (özellikle Delta ve Omicron) varyantlarının oluşumu ve yaratacağı muhtemel enfeksiyon dalgalarının, pandeminin hem sosyal hem de ekonomik etkilerini yeniden artırması beklenmektedir. Bu durumun işgücü piyasalarına yansımalarının toparlanma sürecinin uzaması yönünde olacağı; istihdamın 2022 ve 2023 yıllarında pandemi öncesi seviyelerin altında kalmaya devam edeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla 2021 gelişmeleri baz alındığında işgücü piyasalarındaki olumsuzlukların istihdam oranında yarattığı zayıflığın yanı sıra; tedarik zincirinde aksamalara ve enflasyona da sebep olacağı öngörülmektedir.

Öte yandan çalışmada ele alınan ülkeler ölçeğinde incelendiğinde de benzer senaryolara rastlanmaktadır. ABD'nin güçlü ekonomik genişlemesi, artan enflasyonist baskılar arasında yavaşlamakta; 2021'de yüzde 5,7 olarak gerçekleşen güçlü büyümenin, 2022'de yüzde 3,5 olacağı tahmin edilmektedir. İyileşmenin büyük ölçüde iç talebe bağlı olacağı; dış talebin zayıflığı da yine öngörüler arasında yer almaktadır. Yurtiçi talepteki hızlı büyüme, küresel tedarik zinciri aksaklıkları ve (özellikle yarı iletkenler başta olmak üzere) endüstriyel girdi problemleri nedeniyle artan arz yönlü kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Ortaya çıkan enflasyonist baskıların, yeni bir enfeksiyon dalgasının başlaması durumunda daha da kötüleşebilecek kalıcı işgücü kıtlığı göz önüne alındığında, 2022'ye kadar devam etmesi beklenmektedir. Mali teşvikin hanehalkı harcamaları üzerindeki etkileri ortadan kalktıktan sonra

tüketime dayalı toparlanmanın da ivme kaybedeceği öngörülmektedir (UN, 2022:16).

Avrupa Birliği ekonomisi, sınırlama önlemlerinin kademeli olarak hafifletilmesi, destekleyici makroekonomik politikaların sürdürülmesi ve başta Çin olmak üzere önde gelen ihracat destinasyonlarında iyileşmeyle, 2021'de keskin bir toparlanma yaşamaktadır. 2020'de %5,9'luk bir daralmanın ardından, AB'nin 2021'de %5,2 büyüdüğü gözlenmektedir. (IMF aynı yıl için tahmini %5,10'dur). AB, 2021 yılı ikinci yarısında, tedarik zinciri kesintileri ve işçi kıtlığı problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Birçok AB ülkesi için hayati önem taşıyan otomotiv endüstrisinde, yarı iletken kıtlığı nedeniyle üretimi azaltmak zorunluluğu doğmuştur. Bununla birlikte, 2021 yılı sonlarında, Omicron varyantının yarattığı pandemi dalgası, birçok hizmet sektörü faaliyetini kesintiye uğratan sınırlama önlemlerinin Avrupa'da yeniden başlatılmasına neden oldu. Ayrıca 2021'in ikinci yarısında enflasyonun yıllardır görülmeyen seviyelere çıktığı da gözlenmektedir. Düşük baz etkisi ve Avrupa Merkez Bankası varlık alımlarının azaltılması nedeniyle 2022'de büyümenin yüzde 3,9'a düşmesi beklenmekte iken, ortak borç ihracı ile finanse edilen büyük bir toparlanma planının orta vadeli büyüme beklentilerini iyileştirmesi muhtemel görülmektedir (UN, 2022:16).

Türkiye ekonomisinin diğer ekonomilere göre daha zayıf makroekonomik göstergelere sahip olduğu bir dönemde pandemi krizine yakalanması, krize karşı uygulayabileceği politika önlemlerinin etkinliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur (Voyvoda ve Yeldan, 2020:209; Elgin ve Yalaman: 2020:410-411). 2020'nin 3. çeyreğinde kaydettiği hızlı toparlanma sonrasında, Türkiye'nin yılın son çeyreğinde salgına karşı alınan kısıtlayıcı önlemler olmasına rağmen yurt içi talebin güçlü seyretmesi nedeniyle yüksek bir performans sergilediği söylenebilir. Ancak enflasyonla mücadelede para politikası uygulamalarındaki aksaklıklar ve ihtiyatlı maliye politikası uygulamalarının yoksunluğu piyasalarda olumsuz etki yaratmaktadır. İhracattaki olumlu performansla ilişkili olarak dış ticaret açığındaki azalışın sürdürülebilirliğinin, turizm ve taşımacılık gelirlerindeki artışın cari dengeyi destekleyeceği; ancak gerek enerji fiyatlarındaki artış gerekse de petrol ve benzeri küresel emtia fiyatlarında devam eden yükselişlerin cari dengeye olumsuz etkileri tahmin edilmektedir (Erdem vd., 2022). Türkiye ekonomisinin özellikle 2021 yılı son çeyrek göstergeleri incelendiğinde,

ekonomik aktivitenin finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmalardan kaynaklı olarak ivme kaybetmiş olmakla birlikte güçlü seyrettiği söylenebilmektedir (Erdem vd., 2022). Ancak enflasyon rakamlarının %36,1 ile pandemi sürecinde ekonominin önemli sorunlarının başında geldiği görülmektedir.

Özetle Covid-19 varyantlarının ortaya çıkmasıyla birlikte pandeminin Türkiye’de hem yurt içinde hem de ihracat ortağı olan ekonomilerde ekonomik faaliyet ve sosyal hayat üzerindeki etkilerinin, cari denge açısından önem taşımaya devam edeceği düşünülmektedir. Ayrıca özellikle ABD ve AB merkez bankalarının para politikalarında beklenenden daha erken normalleşmeye gidebileceği sinyallerinin yine Türkiye için ödemeler dengesinin finansmanına yönelik risklerin artabileceğini ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Altig, D., Baker, S., Barrero, J. M., Bloom, N., Bunn, P., Chen, S., Davis, S., J., Leather, J., Meyer, B., Mihaylov, E., Mizen, P., Parker, N., Renault, T., Smietanka, P. ve Thwaites, G. (2020). Economic uncertainty before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Economics*. 191, 104274, 1-13.
- Aydoğuş, O. (2020). Salgında Türkiye Ekonomisi, Salgın Ekonomisi. Ankara: Efil Yayıncılık.
- Bianchi, F., Fisher, J. D., ve Melosi, L. (2021). Some Inflation Scenarios for The American Rescue Plan Act of 2021. *Chicago Fed Letter*, (453), 1-8.
- BROOKINGS, (2020), What's the ECB Doing in Response to the Covid-19 Crisis?, Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/research/whats-the-ecb-doing-in-response-to-the-covid-19-crisis/>
- BROOKINGS, (2020). The ABCs of the Post-COVID Economic Recovery, Erişim Adresi: <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2020/05/04/the-abcs-of-the-post-covid-economic-recovery/>
- Carlsson-Szlezak, P., Reeves, M., ve Swartz, P.. (2020). What Coronavirus Could Mean For The Global Economy. *Harvard Business Review*, 3(10).
- CNET, (2020). America's V-shaped vs. K-shaped economic recovery: What does it all mean?, Erişim Adresi: <https://www.cnet.com/personal-finance/your-money/americas-v-shaped-vs-k-shaped-economic-recovery-what-does-it-all-mean/>
- CNN Business, (2020). The Economic Recovery May Be Shaped Like The Nike Swoosh, Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2020/05/06/investing/economic-recovery-nike-swoosh-shape/index.html>
- De Backer, B., Dewachter, H., ve Iania, L. (2021). Macrofinancial Information on the post-COVID-19 Economic Recovery: Will It Be V, U or L-Shaped?. *Finance Research Letters*, 101978.
- Dhar, R. (2020). Impact of Covid-19 on World Economy. *Manpower Journal*, 1(2), 37-59.
- Eğilmez, M. (2020). 2020 ve Ötesi, Erişim Adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/03/2020-ve-otesi.html>
- Elgin, C. ve Yalaman, A. (2020). Covid-19 Salgınının Yol Açtığı Ekonomik Krize Karşı Açıklanan Ekonomik Teşvik Paketleri: Bir Karşılaştırma ve Türkiye Örneği. *Salgın Ekonomisi*. Ankara: Efil Yayıncılık.
- Erdem, İ., Gürler, A., Kaya, D., S., Şahin, İ., Tuncer, İ., B., ve Ocak, A., B. (2022). Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler. Erişim Adresi: https://ekonomi.isbank.com.tr/contentmanagement/Documents/tr03_aylik/2022/DTEG_202202.pdf
- EVDS, (2021). İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%), Erişim Adresi: https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_21/6007/Dat aGroup/turkish/bie_kko2/
- International Labor Organisation (ILO), (2020). World Employment and Social Outlook Trends 2020, Erişim Adresi: <https://www.ilo.org/wcmsp5/>

- groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734455.pdf
- International Labor Organisation (ILO), (2021). Unemployment Rate, Erişim Adresi: <https://ilostat.ilo.org/data/#>
- International Monetary Fund (IMF), (2021), Fiscal Monitor: Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID-19 Pandemic, Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/-/media/Files/Topics/COVID/FM-Database/October-2021/oct-2021-country-fiscal-measures-database-publication.ashx>
- International Monetary Fund (IMF), (2021). IMF Data Mapper, Erişim Adresi: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/A_DVEC/WEOWORLD
- International Monetary Fund (IMF), (2021a). IMF Data Mapper, Erişim Adresi: https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/OEMDC/ADV_EC/WEOWORLD
- International Monetary Fund (IMF), (2021b), World Economic Outlook Recovery During a Pandemic Health Concerns, Supply Disruptions, and Price Pressures, Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>
- International Monetary Fund (IMF), (2021b), World Economic Outlook Database, Erişim Adresi: https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/weo-report?a=1&c=001,110,200,&s=TMG_RPCH,TXG_RPCH,&sy=2010&ey=2026&ssm=0&scsm=1&sc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=11
- International Monetary Fund (IMF), (2021b). IMF Data Mapper, Erişim Adresi: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR/USA/EU
- International Monetary Fund (IMF), (2021d). IMF Data Mapper, Erişim Adresi: <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/TUR/USA/EU>
- Investing, (2021), Üretim Satın Alma Müdürleri Endeksi (PMI), Erişim Adresi: https://tr.investing.com/economic-calendar/manufacturing-pmi-829?_cf_chl_jschl_tk__=BBhjgG28zi5Z.MFGe3kXNwWKBKLRHJSP1iOEAm7t.kg-1640885429-0-gaNycGzNEJE ve https://tr.investing.com/economic-calendar/manufacturing-pmi-201?_cf_chl_jschl_tk__=YVSYxBtvUCDWmDbZ1zWM9u5VI7Y6_fJywx4VqZpVVjE-1640883283-0-gaNycGzNDb0
- Investopedia, (2021). K-Shaped Recovery, Erişim Adresi: <https://www.investopedia.com/k-shaped-recovery-5080086>
- Investopedia, (2021). W-Shaped Recovery, Erişim Adresi: <https://www.investopedia.com/terms/w/w-shaped-recovery.asp>
- İMSAD, (2021). Türkiye İMSAD Aylık Sektör Raporu, Erişim Adresi: https://www.imsad.org/files/fileman/Uploads/Files/02e65789-2b7a-4a8f-8a1b-05cea0059238_Turkiye_IMSAD_Aylik_Sektor_Raporu_HAZIRAN_2021.pdf
- Keating, J. E. (2010). What Shape Is Your Recession?. Foreign Policy, (182), 33.

- Molnar, D., Horváth, D., ve Regös, G. (2021). W-shaped Recovery in the Two Waves of the Coronavirus Pandemic. *Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly*, 66(1), 68-90.
- Organisation For Economic Co-Operation And Development (OECD). (2021). Erişim Adresi, https://www.oecdilibrary.org/sites/490d4832en/index.html?itemId=/content/publication/490d4832en&_ga=2.239476739.1224956898.1633900846-938252832.1633900846
- Sayan, S. ve Kaynak, P. (2020). Salgının İşgücü Piyasalarına Etkileri ve Yansımaları, *Salgın Ekonomisi*. Ankara: Efil Yayıncılık.
- Sertkaya, B. ve Baş, S. (2021). Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler Ve Olası Senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 147-167.
- Sharma, D., Bouchaud, J. P., Gualdi, S., Tarzia, M., ve Zamponi, F. (2021). V-, U-, L-or W-Shaped Economic Recovery After Covid-19: Insights from an Agent Based Model. *PloS One*, 16(3).
- Statista. (2021). Global Purchasing Manager Index (PMI) for Manufacturing and New Export Orders from January 2018 to August 2021. Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/1032013/global-purchasing-manager-index-manufacturing-new-export-orders/>
- Trading Economics. (2022). United States Balance of Trade, Erişim Adresi: <https://tradingeconomics.com/united-states/balance-of-trade>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2021). Dünya Ekonomisinde Son Gelişmeler Bülteni. *Ekonomik Modelleme ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü Konjonktür Değerlendirme Daire Başkanlığı*, 2021/2 (Nisan-Haziran).
- TÜSİAD. (2021). 2021 Türkiye Ekonomisi, *Ekonomik Araştırmalar Bölümü*. Yayın No: TÜSİAD-T/2021-03/620, Mart 2021.
- TÜSİAD. (2021). 2021 Türkiye Ekonomisi. Yayın No: TÜSİAD-T/2021-03/620, Mart 2021.
- Ulin&Co. (2021). Acrophobia and Stock Market Bubbles. Erişim Adresi: <https://ulinwealth.com/acrophobia-and-stock-market-bubbles/>
- UNCTADSTAT. (2021). Merchandise: Total Trade and Share, Annual. Erişim Adresi: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
- UNCTADSTAT. (2021a). Merchandise: Total Trade and Share, Annual. Erişim Adresi: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
- UNCTADSTAT. (2021b). Merchandise: Total Trade and Share, Annual. Erişim Adresi: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
- UNCTADSTAT. (2021c). Merchandise: Total Trade and Share, Annual. Erişim Adresi: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
- United Nation. (2022). The World Economic Situation and Prospects 2022. Erişim Adresi: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/WESP2022_web.pdf
- Vidya, C., T. ve Prabheesh, K., P. (2020). Implications of COVID-19 Pandemic On The Global Trade Networks. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10), 2408-2421.

- Voyvoda, E. ve Yeldan, E. (2020). Covid-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi. Salgın Ekonomisi. Ankara: Efil Yayıncılık.
- World Trade Organization (WTO). (2021). World Trade Primed For Strong But Uneven Recovery After COVID-19 Pandemic Shock. Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr876_e.htm
- World Trade Organization (WTO). (2021a). Global Trade Rebound Beats Expectations But Marked By Regional Divergences. Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr889_e.htm

BÖLÜM 5

COVID-19 PANDEMİSİYLE KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİNDE YAŞANAN SIKINTILAR

Arş. Gör. Alptekin Mert YILMAZ¹, Doç. Dr. Oktay TOMAR²

¹ Kocaeli Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Kocaeli, Türkiye.
alptekin.yilmaz@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7062-4770

² Kocaeli Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Kocaeli, Türkiye.
oktay.tomar@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5761-7157

GİRİŞ

İlk olarak Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan SARS-CoV-2 virüsünün sebep olduğu COVID-19 hastalığı kısa sürede dünyaya yayılarak 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir. Pandemi ilanından sonra ülkeler salgının yayılımını önlemek amacıyla karantina ve sınır kapama uygulamaları gibi birtakım önlemler almıştır. Ayrıca arasında fabrika, alışveriş merkezi, spor salonları, restoranlar ve kuaförlerin de yer aldığı birçok işletme kapanmak zorunda kalmıştır. Hem sınır kapamaları hem de işletmelerin kapanması sonucunda uluslararası ticaret, yatırımlar ve harcamalar büyük oranda etkilenmiştir.

Küresel tedarik zinciri, üretimden tüketime kadar olan süreci ifade eder. Pandeminin küresel tedarik zincirlerini etkilemesinin en büyük sebebi Çin'in çoğu sektörde üretici konumunda olmasıdır. Üretici olmasının yanı sıra Çin özellikle endüstriyel ürünler başta olmak üzere birçok ürünün alıcısı konumundadır. Nüfus açısından ise çok büyük bir tüketici pazarına sahip olan Çin sayılan bu sebeplerden dolayı küresel tedarik zincirinde önemli bir yere sahiptir. Çin'de başlayıp tüm dünyaya yayılan salgın küresel tedarik zincirini etkilemiştir. Tüm sektörler salgından etkilense de tedarik zincirleri açısından en büyük sorun malzeme tedariki konusunda Çin'deki fabrikalara bağımlı olan otomobil ve elektronik gibi sektörlerdir. Dolayısıyla üretici ve tedarikçi olarak dünya ticaretinde büyük önemi olan Çin'de yaşanan üretim kesintisi küresel tedarik zincirlerini olumsuz etkilemiştir. Özellikle çip gibi birçok elektronik bileşende stok eksikliği ve limanlarda yaşanan yoğunluklar tedarik zincirlerini aksatarak küresel ekonominin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Salgın hastalıkların tedarik zincirlerine etkisinin incelendiği çalışmaların oldukça az olduğu belirtilmektedir (Queiroz ve ark., 2020). Bu çalışmanın amacı COVID-19 pandemisinin küresel tedarik zincirlerine etkisinin incelenmesidir.

1. PANDEMİYLE KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİNDE VE SEKTÖRLERDE YAŞANAN SORUNLAR

COVID-19 pandemisinin ilanını takiben dünya genelinde hükümetler tarafından karantina uygulanmış, seyahatler kısıtlanmış ve okullar kapatılmıştır. Seyahatlerin kısıtlanması sonucunda çok sayıda uçak, tır ve

gemi atıl hale gelmiştir. Konferanslar ve turnuvalar iptal edilmiş, ertelenme imkânı olanlar ise ertelenmiştir. Tedarik zincirlerinde bozulmalar meydana gelmiş, uzaktan çalışma yaygınlaşmıştır. Salgının başladığı ülke olan Çin birçok üründe dünyada ana tedarikçi konumunda yer aldığından dolayı Çin'deki üretim kesintileri küresel tedarik zincirlerinin etkilenmesine neden olmuştur. Fabrikaların kapanması domino etkisi yaratarak tedarikçilerin ürün satamamasına ve işletmelerin girdi satın alamamasına neden olarak tedarik zinciri boyunca aksamalara neden olmuştur (Kilpatrick ve Barter, 2020). Çin dünyanın fabrikası olarak adlandırıldığından dolayı Çin'de meydana gelecek bir kesinti küresel tedarik zincirlerinin etkilenmesine sebep olacaktır. Özellikle Fortune Global 500'de yer alan yaklaşık 200 işletmenin ve bu işletmelerin birinci ve ikinci seviye tedarikçileri Wuhan'da yer aldığından bu işletmeler salgından oldukça etkilenmiştir (Kilpatrick ve Barter, 2020).

Dünya genelinde yaklaşık 50 bin işletmenin bir veya daha fazla birinci seviye tedarikçisinin, 5 milyondan fazla işletmenin ise bir veya daha fazla ikinci seviye tedarikçisinin Wuhan'da yer aldığı bilinmektedir (Ivanov, 2020). Ayrıca Wuhan'da yer alan 12 bini aşkın üretim tesisi ve depo gibi tesislerin dünyadaki en geniş 1000 tedarik zincirine ait olduğu ortaya konmuştur (Ivanov, 2020). Hem tedarik hem talep açısından ticareti etkileyecek olan COVID-19 pandemisinden dolayı Dünya Ticaret Örgütü tarafından uluslararası ticaretin 2020 yılı için %13-32 arasında azalacağı tahmin edilmiştir (Mace, 2020).

Küresel ticarete önemli bir konumda olan Çin, birçok bileşenin üreticisi olmasının yanı sıra endüstriyel birçok üründe tüketici konumundadır (Kilpatrick ve Barter, 2020). Çip krizinin son yıllarda gündemde olduğu göz önüne alınırsa Çin'in çip üretimi de dahil olmak üzere birçok yüksek teknolojik ürünün üreticisi olduğu bilinmektedir (Kilpatrick ve Barter, 2020). Çin'de üretilen parçalara bağlı olarak üretim gerçekleştirilmesi, Çin'deki üretim kesintisi sonucunda imalat endekslerinin düşmesine sebep olmuştur. İmalat endekslerinin büyük durgunluktan bu yana en düşük seviyelere indiği ve konteyner taşımacılığında nakliye filolarının %9 düşüş gösterdiği belirtilmiştir (Ivanov, 2020).

Kullanılabilir nakliye konteynerlerinin sayısının düşmesi tedarik zincirlerindeki aksamaların bir diğer sebebidir. Çin'den çıkış yapıp Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşan malların navlun fiyatlarının artış

göstermesi ve bu ülkelerde salgının yayılımını azaltmak amacıyla lojistikte çalışan eleman sayısının azaltılması malların varış noktalarına ulaşmasını zorlaştırarak maliyet artışına sebep olmaktadır. Maliyet artışı ise son tüketicilerin ürünleri yüksek fiyatlardan almasına neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından salgın döneminde Çin ve Amerika arası yapılan sevkiyatın bir önceki yıla göre 5 kat daha maliyetli olduğu açıklanmıştır. Avrupa Merkez Bankası'nın Başkanı Christine Lagarde tarafından yapılan açıklamaya göre salgının oluşturduğu tedarik zincirindeki aksamalardan dolayı Euro bölgesi diğer ekonomilerden daha fazla etkilenmiştir.

Şekil 1: Küresel Tedarik Zinciri (DHL, 2021)

Wuhan başta olmak üzere uygulanan karantina, üretim kesintileri, çalışan azaltma, sosyal mesafe uygulamaları gibi etmenler tedarik zincirlerini ve perakende işletmeleri etkilemiştir. Stokların azalması ve panik satın alma davranışları artış göstermiştir. Özellikle fiziksel mağazalara yönelik talep azalışı çevrimiçi mağazalara olan talebin artmasını sağlamıştır. Bundan dolayı perakende sektörünün çevrimiçi alışveriş konusunda lojistik yapılarının değişmesi söz konusu olmuştur (Unglesbee ve ark., 2020). Özellikle birçok ülkenin ucuz işgücü, işletme maliyetlerini azaltılması gibi sebeplerle dış kaynaklara yönelmesi, üretimi Çin'de yaptırması, çoğu operasyonel faaliyetlerini deniz aşırı ülkelerde gerçekleştirmeleri tedarik zincirlerinde

yaşanan kesintiler ve parça sıkıntılarında dolayı salgın sürecinde özellikle bu ülkeleri etkilemiştir (Haren ve Simchi-Levi, 2020).

Tablo 1’de 2016 ve 2020 yılları arasında en fazla ihracat yapan 10 ülkenin ve Türkiye’nin verileri yer almaktadır. Buna göre Çin’in 2016 ve 2020 yılları arasında en fazla ihracat yapan ülkeler arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Çin’i sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Japonya izlemektedir. Çin’in en fazla ihracat yapan ülke konumunda olması küresel tedarik zincirleri açısından ne derece önemli konumda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla COVID-19 pandemisinin en fazla etki yaratacağı ülkelerin Tablo 1’de yer alan ülkeler olduğu söylenebilir. Bu ülkeler çoğu endüstriyel ürünün en önemli tedarikçisi olduğundan dolayı bu ülkelere yönelik gerçekleşecek olan talep azalması küresel tedarik zincirlerini derinden etkileyecektir (Baldvin ve Tomiura, 2020). Çin’in dünya ihracatındaki payının %14,8 olması Çin’de yaşanacak üretim kesintilerin küresel tedarik zinciri üzerinde yaratacağı etkinin boyutunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca 2019 ile 2020 yılları arasındaki ihracat değer artış oranları incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Japonya, Hollanda, Güney Kore, İtalya, Fransa, Belçika ve Türkiye’nin görünümünün negatif olduğu anlaşılmaktadır. Salgının merkez üssü Çin’in ise 2019 ile 2020 yılları arasındaki yıllık ihracat değer artış oranı ise pozitif yönlü olarak görülmektedir.

Tablo 2’de 2016-2020 yılları arasında en fazla ithalat yapan ülkeler verilmiştir. Buna göre ihracat yapan ülkeler sıralamasında olduğu gibi Çin bu listede de ilk sıralarda yer almaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nden sonra en fazla ithalat yapan ikinci ülke konumunda olan Çin’in küresel ticarete önemli bir yerde olduğu belirtilebilir.

Çin’in 2016 ve 2020 yılları arasında en fazla ihracat yaptığı ülkeler Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre Amerika Birleşik Devletleri Çin’in en büyük ihracat ortağı konumundadır. Bunu sırasıyla Hong Kong, Japonya ve Viet Nam takip etmektedir. Asya ülkeleri dışında Almanya, Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin de Çin’in en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında yer alması salgının potansiyel etkilerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla COVID-19 pandemisi en çok Tablo 3’te yer alan Çin’in en fazla ihracat yaptığı ülkeleri etkileyecektir. Çin’de yer alan üretim tesislerinin kapatılması sonucunda imalat sanayisinin yanı sıra küresel çapta gelir önemli

ölçüde etkilenmiştir. Akıllı telefonlar, tıbbi ürünler, elektronik ürünler başta olmak üzere Çin'in üretimi büyük ölçüde azalmıştır.

Tablo 1: En Fazla İhracat Yapan Ülkeler (TRADEMAP, 2022)

İhracatçılar	2016 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2017 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2018 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2019 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2020 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2020 yılındaki ticaret dengesi (Bin ABD Doları)	2019-2020 yılları arasındaki yıllık değer artışı (%)	Dünya İhracatındaki Payı (%)
Çin	2,118,980,582	2,271,796,142	2,494,230,195	2,498,569,866	2,590,607,686	535,017,174	4	14.8
Amerika Birleşik Devletleri	1,451,459,684	1,547,195,403	1,665,688,484	1,642,820,352	1,424,934,919	981,996,731	-13	8.1
Almanya	1,332,489,067	1,444,776,367	1,556,622,939	1,486,877,250	1,379,900,278	206,976,413	-7	7.9
Japonya	645,589,410	698,021,623	738,164,252	705,842,013	640,953,137	6,274,970	-9	3.7
Hong Kong, Çin	516,588,131	549,861,455	569,105,740	535,711,019	551,515,756	-21,545,554	3	3.2
Hollanda	468,176,328	527,907,822	587,893,084	576,784,455	551,352,792	67,264,261	-4	3.1
Güney Kore	495,465,606	573,716,618	605,169,190	542,333,337	512,788,606	45,248,342	-5	2.9
İtalya	461,667,625	507,430,236	549,906,996	537,748,429	495,976,960	73,328,858	-8	2.8
Fransa	490,433,897	524,180,934	569,764,876	556,550,374	476,082,181	-93,242,835	-14	2.7
Belçika	398,345,784	429,799,692	468,629,855	446,876,870	419,478,288	23,623,832	-6	2.4
Türkiye	142,606,247	156,992,940	167,923,862	180,870,841	169,657,940	-49,856,433	-6	1
Dünya	15,926,878,233	17,564,178,367	19,326,713,983	18,737,613,360	17,503,376,175	202,758,399	-7	100

Tablo 2: En Fazla İthalat Yapan Ülkeler (TRADEMAP, 2022)

İthalatçılar	2016 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2017 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2018 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2019 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2020 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2020 yılındaki ticaret dengesi (Bin ABD Doları)	2019-2020 yılları arasındaki yıllık değer artışı (%)	Dünya İthalatındaki Payı (%)
Amerika Birleşik Devletleri	2,249,113,117	2,406,075,845	2,609,126,878	2,563,536,173	2,406,931,650	981,996,731	-6	13.6
Çin	1,588,695,867	1,840,957,060	2,134,987,265	2,068,950,255	2,055,590,612	535,017,074	-1	11.6
Almanya	1,056,664,804	1,164,586,085	1,286,008,402	1,236,217,435	1,172,923,865	206,976,413	-5	6.6
Japonya	608,071,912	672,100,069	749,092,205	720,964,445	634,678,167	6,274,970	-12	3.6
Birleşik Krallık	636,367,936	640,907,689	671,694,258	692,494,170	634,174,870	238,482,783	-8	3.6

Hong Kong, Çin	547,124,448	589,317,440	627,327,031	578,590,151	573,061,310	-21,545,554	-1	3.2
Fransa	559,429,399	610,231,098	666,157,927	643,953,084	569,325,016	-93,242,835	-12	3.2
Hollanda	408,052,966	461,902,679	521,035,628	514,857,688	484,088,531	67,264,261	-6	2.7
Güney Kore	406,059,974	478,413,948	535,172,391	503,259,397	467,540,264	45,248,342	-7	2.6
İtalya	406,670,670	453,583,034	503,581,134	474,957,328	422,648,102	73,328,858	-11	2.4
Türkiye	198,601,934	233,799,651	223,046,879	210,346,890	219,514,373	-49,856,433	4	1.2
Dünya	16,069,826,806	17,787,492,777	19,663,682,297	19,082,377,602	17,706,134,564	-202,758,399	-7	100

Tablo 3: Çin'in En Fazla İhracat Yaptığı 10 Ülke (TRADEMAP, 2022)

İhracatçılar	2016 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2017 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2018 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2019 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)	2020 yılında ihrac edilen değer (Bin ABD Doları)
Amerika Birleşik Devletleri	388,145,454	431,664,273	479,701,581	418,584,250	452,576,771
Hong Kong, Çin	292,214,997	280,975,081	302,960,301	279,616,724	272,658,016
Japonya	129,450,377	137,368,622	147,235,099	143,223,969	142,641,690
Viet Nam	61,585,175	72,117,144	84,015,799	98,004,333	113,813,694
Güney Kore	94,659,513	102,834,413	109,028,749	110,984,862	112,504,010
Almanya	65,768,897	71,224,289	77,908,711	79,706,091	86,823,917
Hollanda	57,746,634	67,325,060	73,124,185	73,945,370	79,010,191
Birleşik Krallık	56,261,404	57,039,880	56,987,896	62,275,959	72,605,125
Hindistan	58,920,648	67,925,121	76,880,637	74,924,285	66,726,981
Tayvan	40,400,323	43,934,720	48,656,780	55,079,733	60,141,641
Türkiye	16,807,503	18,143,520	17,864,201	17,321,763	20,356,568
Dünya	2,118,980,582	2,271,796,142	2,494,230,195	2,498,569,866	2,590,607,686

Çin'in en fazla ithalat yaptığı ülkeler Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre genelde yakın ülkeler olarak adlandırılabilir Tayvan, Japonya, Kore ve Çin'in kendisi en fazla ithalat yapılan ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 4: Çin'in En Fazla İthalat Yaptığı 10 Ülke (TRADEMAP, 2022)

İthalatçılar	2016 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2017 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2018 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2019 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)	2020 yılında ithal edilen değer (Bin ABD Doları)
Tayvan	139,715,214	154,796,770	177,345,362	172,800,947	200,664,323
Japonya	145,771,152	165,494,647	180,401,786	171,523,312	174,867,747
Güney Kore	159,168,781	177,523,904	204,566,451	173,553,267	172,756,030
Amerika Birleşik Devletleri	135,047,253	154,839,684	156,004,357	123,235,656	135,996,513
Çin	128,794,412	132,604,645	146,381,812	129,525,387	125,277,787
Avustralya	70,233,044	94,632,692	105,083,923	119,608,314	114,836,642
Almanya	86,118,708	96,932,837	106,257,241	105,037,212	105,261,229
Brezilya	45,603,468	58,476,878	77,141,726	79,203,569	84,083,784
Viet Nam	37,216,721	50,374,166	64,087,360	64,078,465	78,474,632
Malezya	49,118,293	53,961,162	63,321,954	71,629,893	74,733,134
Türkiye	2,775,455	3,772,268	3,762,714	3,501,654	3,716,233
Dünya	1,588,695,867	1,840,957,060	2,134,987,265	2,068,950,255	2,055,590,612

Avasant tarafından yapılan bir çalışmada, tedarik zincirinin de yer aldığı dört boyutun esas alınması suretiyle COVID-19 pandemisinin sektörlere etkisi incelenmiş olup Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre koronavirüs salgınından en çok etkilenen sektörlerin personel, operasyon, tedarik zinciri ve gelir boyutlarının tamamında şiddetli ölçüde etkilenen imalat ile seyahat ve ulaşım sektörleri olduğu görülmektedir. Tedarik zinciri açısından bakıldığında bankacılık, finansal hizmetler ve sigorta sektörünün az etkilendiği, yüksek teknoloji ve telekomünikasyon sektörünün şiddetli etkilendiği, medya ve eğlence sektörünün orta derecede etkilendiği, kamu sektörünün az etkilendiği, perakende sektörünün şiddetli ölçüde etkilendiği, imalat sektörünün şiddetli ölçüde etkilendiği, üniversitelerin az etkilendiği, seyahat ve ulaşım sektörünün şiddetli ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Sektörlere Göre Koronavirüs Etki Endeksi (Avasant, 2020).

	Bankacılık, Finansal Hizmetler ve Sigorta	Yüksek Teknoloji ve Telekomünikasyon	Medya ve Eğlence	Kamu Sektörü	Perakende	İmalat	Üniversiteler	Seyahat ve Ulaşım
Personel	Önemli	Önemli	Önemli	Oldukça Etkili	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki
Operasyon	Önemli	Oldukça Etkili	Şiddetli Etki	Orta Dereceli Etki	Oldukça Etkili	Şiddetli Etki	Orta Dereceli Etki	Şiddetli Etki
Tedarik Zinciri	Az Etki	Şiddetli Etki	Orta Dereceli Etki	Az Etki	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki	Az Etki	Şiddetli Etki
Gelir	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki	Önemli	Önemli	Oldukça Etkili	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki
Toplam Etki	Önemli	Oldukça Etkili	Oldukça Etkili	Önemli	Şiddetli Etki	Şiddetli Etki	Oldukça Etkili	Şiddetli Etki

** (Az Etki < Orta Dereceli Etki < Önemli < Oldukça Etkili < Şiddetli Etki)

Üretim kesintilerinden dolayı tedarik zincirlerinde yaşanacak şoklar dünya genelinde her sektörde etkili olacaktır (Baldwin ve di Mauro, 2020). Genel olarak COVID-19 pandemisinin tedarik zincirlerine yönelik yaratacağı olumsuzluklar talep düşüşü, hammadde tedariklerinde gecikmeler yaşanması, üretimin durması veya gecikmesi, lojistik aksamalar ve maliyet artışları, ödemelerde yaşanan gecikmeler olarak sayılabilir (KPMG, 2020a). Yapılan bir çalışmada şirketlerin %86'sının pandemiden olumsuz olarak etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca pandeminin tedarik zincirine etkileri incelendiğinde ise şirketlerin %9'unun çok yüksek oranda, %14'ünün yüksek oranda, %16'sının orta derecede ve %22'sinin düşük oranda etkilendiği ortaya konmuştur. Katılımcıların %40'ı üretim maliyetlerinde artış yaşadığını ifade etmiştir (KPMG, 2020b).

1.1. Bankacılık, Finansal Hizmetler ve Sigorta Sektörüne Etkisi

Amerika Birleşik Devletleri'nde hisse senetleri Mart 2020'de pandemi ilanı edilmesinden sonra düşmüştür. Ayrıca bankalar ve büyük kuruluşlar küresel ekonomiye yönelik tahminlerini düşürmüştür. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından 2020 yılı büyüme tahmini %1,5'e düşürülmüştür. Ayrıca bu durumun resesyona sebep olabileceği konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Bankacılık sektöründe çoğu banka çalışanlarının evden çalışması konusunda düzenlemeler yapmıştır. Bank of America, Morgan Stanley ve Goldman Sachs gibi kurumlar çalışanların

dönüşümlü olarak ofiste çalışmasına yönelik düzenlemeler yapmıştır. Pandeminin etkisiyle dijitalleşmenin artış göstermesi dijital bankacılık hizmetlerine de rağbet edilmesini sağlamıştır. Bu durum bankaların dijital inovasyon çalışmalarını hızlandırmasına neden olacaktır (Avasant, 2020).

1.2. Enerji Sektörü ve Kaynaklar Üzerindeki Etkisi

Pandemi sebebiyle daha az petrol ve petrol bazlı ürün üretildiği ve kullanıldığı için petrol tedarik zinciri yavaşlamıştır. Ayrıca Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi ülkeler COVID-19 pandemisi nedeniyle düşen fiyatlardan dolayı günlük 1.5 milyon varillik üretim kesintisi yapmışlardır. Bu durum petrol tedarik zincirinde yavaşlamalar yaşanmasına neden olmuştur. Pandeminin etkisiyle Çin'de inşaat sektörünün yavaşlaması nedeniyle çelik stoku artış göstermiştir. Ayrıca demir ve taş kömürü gibi hammaddelere talebin düşebileceği öngörülmüştür. Çelik ve alüminyum stoklarının artış göstermesi halinde nikel ve boksit gibi diğer girdilerin etkilenebileceği belirtilmiştir (Avasant, 2020). Pandeminin etkisinin yanında Çin'de kömür tedarikinin düşük kalması ve yüksek talebin etkisiyle enerji kesintileri uzamıştır. Enerji kesintilerinin uzaması, enerjiye bağımlı çimento, alüminyum ve metal gibi sektörleri etkileyerek küresel tedarik zincirlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu sektörler ara mal üreten sektörler olduğundan dolayı yaşanan kesintiler Microsoft, Apple ve Tesla gibi firmalara yönelik ara mal üreten fabrikalarında üretimlerini azaltmalarına veya tamamen durdurmalarına neden olmuştur. Hammadde fiyatlarının artması büyüme üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır.

1.3. Sağlık Sektörüne Etkisi

Sağlık sektöründe ürün ve hizmetlere ihtiyacın artması pandeminin sağlık sektörüne etkisinin büyük olacağını göstermektedir. Asya'dan büyük miktarda hammadde alınıyor olması, Çin'deki hammadde sıkıntısı ve fabrikaların kapanmasının pandeminin ilk aylarında piyasada ilaç sıkıntısına neden olacağı düşünülmüştür. Ayrıca birçok büyük firma aşı çalışmalarına hız vermiştir. Aşının dışında test kiti üretimi de hız kazanmıştır. Salgının yayılım göstermesi durumunda hastanelerin yetersiz kalması oteller ve kongre merkezleri gibi binaların da kullanılmasına neden olmuştur. Ayrıca Çin'de salgının başlangıcında iki yeni hastane inşa edilmiştir (Avasant, 2020).

1.4. Yüksek Teknoloji ve Telekomünikasyon Sektörüne Etkisi

Şirketler tarafından uzaktan çalışma yöntemine geçildikçe Zoom ve Microsoft gibi firmalar artan taleple karşılaşmıştır. Birçok konferansın iptal edilmesi ve ertelenmesi, çevrimiçi olarak düzenlenmesi satıcıların ve bu tarz etkinliklerde hizmet gösteren şirketlerin milyonlarca dolar kayıp yaşamasına neden olmuştur. Çevrimiçi yayıncılık faaliyetleri karantina döneminde talep artışı yaşamıştır.

Bilgisayar, akıllı telefon ve birçok bileşenin üretimi Çin’de yer alan fabrikaların kapanmasından dolayı büyük ölçüde etkilenecektir. Bu süreçte evden çalışma yöntemine geçen şirketlerde çalışanları desteklemek amacıyla dizüstü bilgisayar alımının artış gösterdiği bilinmektedir. Birçok şirketin pandemi sürecinde personel azaltımına gitmesine rağmen bu sektörde faaliyet gösteren birçok şirketin gelirlerini artırdığı bilinmektedir. Örneğin Zoom ve Microsoft firmaları pandemi sürecinde talep artışı yaşamış ve gelirleri büyük ölçüde artmıştır. Fakat Apple gibi bazı firmalar Çin’de üretilen bazı parçalara bağımlı olduğundan bu süreçte tedarik zinciri sıkıntısıyla karşılaşmıştır (Avasant, 2020).

1.5. Medya ve Eğlence Sektörüne Etkisi

Özellikle spor karşılaşmalarının askıya alınması bu sektörü büyük oranda etkilemiştir. NBA, NHL ve birçok futbol ligi askıya alınmıştır. Diğer taraftan insanların karantina amacıyla evlerinde kalması Netflix, Amazon, Youtube, Apple TV, Disney+ ve Hulu gibi birçok platformun gelirlerini önemli ölçüde artırmıştır. Fakat insanların sinemalardan uzak durması film stüdyolarının ve sinemaların gelirlerini azaltmıştır. Bu süreçte yeni çıkacak olan filmlerin galaları ertelenmiştir. Örnek olarak James Bond serisinin son filmi “No Time To Die” Nisan’dan Kasım’a ertelenmiştir. Birçok aktör film setinde koronavirüs hastalığına yakalanmıştır (Avasant, 2020).

1.6. Kamu Sektörüne Etkisi

Dünya genelinde okulların kapanması öğrencileri, idarecileri, velileri ve birçok işletmeyi etkilemiştir. Fakat çevrimiçi eğitim platformları salgın sürecinden olumlu etkilenmiştir. Birçok konser, geçit töreni ve konferans ertelenmiştir. Birçok ülkede hükümet organları da salgından olumsuz

etkilenmiştir. Örneğin İran parlamentosunun %8'inin test sonucu pozitif çıkmıştır (Avasant, 2020).

1.7. Perakende Sektörüne Etkisi

2018 yılı istatistiklerine göre perakende alanında çalışan personellerin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük meslek grubu olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı COVID-19'un perakende sektörüne büyük ekonomik etkileri olacağı düşünülmektedir. Levis ve Adidas gibi firmaların birçok perakende satış noktası, satış gelirlerinin düşmesinden dolayı kapanmıştır. Genel olarak salgın sürecinde teması azaltmak amacıyla fiziksel mağazalara olan talep düşmüştür. Fiziksel mağazalara olan talebin düşmesi çevrimiçi satışların artmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda çevrimiçi satış yapan Amazon gibi birçok şirket yurtdışı tedarikçilerden Amerika Birleşik Devletleri'ne mal getirmekte zorlanmıştır. Walmart gibi perakende zincirleri, tüketicilerin yiyecek ve kişisel bakım ürünlerini stoklaması ile birlikte gelir artışı yaşamıştır. Genel olarak tüketicilerin temel gıda maddelerini, yiyecek, içecek ve sağlık ekipmanlarını stoklama eğilimine girmesi bu ürünlerin üreticilerinin satışlarını artırmıştır (Avasant, 2020). Birçok firma salgın sürecinde mağazalarını azaltmak durumunda kalmıştır. Çin birçok üründe çoğu ülkenin ana tedarikçisi konumunda yer aldığı için salgın küresel tedarik zinciri açısından olumsuzluklar yaratmıştır.

Gıda tedarik zinciri açısından bakılacak olursa kafe, restoran, otel gibi işletmelerin kapatılması, lojistik aksamalar gibi nedenlerden dolayı salgın gıda tedarik zincirini de olumsuz etkilemiştir. Salgının ilk zamanlarında, alınan önlemler neticesinde bazı ülkelerde gıda sıkıntısının meydana gelebileceği dile getirilmiştir (FAO, 2020). Gıda tedarik zinciri tarladan sofraya uzanan bir zincir olduğundan dolayı özellikler girdilere ulaşımı zorlaşan çiftçilerin üretim miktarı ve verimliliği büyük ölçüde azalmaktadır. Üretim aşaması dışında lojistik de gıda tedarik zincirinde önemli bir aşamadır. Özellikle gıda taşıyan araçların karantina uygulamaları sebebiyle bekletilmesi, sınır kapamaları, gemilerin limanlarda karantinaya alınması gibi sebepler taze gıdaya ulaşma konusunda endişelere sebep olmuştur. Bu durum gıda güvencesinin pandemi sürecinde önemini bir kez daha gündeme getirmiştir.

1.8. İmalat Sektörüne Etkisi

Çin’de yaşanan tedarik sorunundan dolayı otomobil, ilaç ve elektronik gibi birçok sektör olumsuz etkilenmiştir. Karantina uygulamaları ve seyahat kısıtlamalarından dolayı birçok işçinin iş bulamaması söz konusu olmuştur. Birçok fabrikada çalışanların semptom göstermesi halinde evde kalması yönünde kararlar alınmıştır. Motorlu araç parçaları da dahil olmak üzere birçok üründe Çin önemli bir pazar konumundadır. Bundan dolayı tedarik zincirinde kesintiler bileşenlerin fiyatlarının artmasına neden olabilir (Avasant, 2020). Salgın döneminde hükümetlerin aldığı önlemlerden dolayı birçok imalat tesisi üretim ve montaj gibi faaliyetlerini durdurmuş veya azaltmıştır. Bundan dolayı imalat sektörü salgından en fazla etkilenen sektörler arasındadır. Özellikle Çin ve Hindistan’a bağımlı olan kimya sektöründe tedarik zinciri büyük miktarda etkilenmiştir. Maske, dezenfektan, eldiven gibi salgın sürecinde kullanımı artan ürünlerin tedarik zincirlerinde de aksamalar gözlemlenmiştir. Otomotiv sektörü bazında bakılacak olursa Çin’in dünyaya yaklaşık 34 milyar dolarlık ithalatının olduğu düşünüldüğünde otomotiv sektörünün pandemiden oldukça etkilendiği söylenebilir (Harbour, 2020). Ayrıca salgının başladığı nokta olarak kabul edilen Çin’in Hubei eyaleti de otomotiv sektöründe yaklaşık %16’lık imalat payı ile oldukça önemli konumda yer almaktadır (TIM, 2020). Birçok fabrika Çin’den malzeme tedarik edemediğinden dolayı üretimi geçici olarak durdurmuştur. Talep azalışından dolayı Çin’de gerçekleşen otomobil satışları 2020’nin Şubat ayında %80 düşmüştür (Harbour, 2020). Bu durum otomobil parçası üreten işletmelerden, bu parçaların tedarikçilerine kadar tüm tedarik zincirini etkilemiştir. Örneğin Hyundai Kore’deki fabrikalarında, Nissan Japonya’daki fabrikalarında ve Fiat-Chrysler ise Sırbistan’daki fabrikasındaki üretimi geçici olarak durdurmuştur (Baldvin ve Tomiura, 2020; Haren ve Simchi-Levi, 2020; Harbour, 2020). TÜİK tarafından açıklanan verilere göre 2020 yılı Nisan ve Mayıs aylarında imalat sanayisinde kapasite kullanım oranı %18 düşüş göstermiştir (KPMG, 2020b). Enerji fiyatlarının artış göstermesi sonucunda gübre fabrikalarının kapanması tahıl üretimi konusunda endişelere neden olmaktadır. Birçok fabrika elektrik ve gaz fiyatlarının yükselmesi ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Normalleşme ile birlikte fabrikalar eski durumlarına geri dönmüştür.

1.9. Üniversitelere Etkisi

Salgının kampüslerde yayılımını azaltmak amacıyla çok sayıda üniversite çevrimiçi öğretim ve sınav sistemine geçmiştir. Pandemi, çevrimiçi eğitim platformlarına olan talebi artırmıştır. Bazı üniversiteler coursera gibi platformları kullanmaya başlamıştır. Uzun vadeli olarak düşünülecek olursa üniversitelerin öğrenci harçlarından elde edeceği gelirin düşmesi beklenmektedir (Avasant, 2020).

1.10. Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Etkisi

Kâr amacı gütmeyen kuruluşların gelirleri COVID-19 pandemisi nedeniyle büyük ölçüde etkilenecektir. Bazı kâr amacı gütmeyen kuruluşlar COVID-19 ile mücadele kapsamında büyük miktarda bağış yapmaktadır. 7000 kâr amacı gütmeyen kuruluşu temsil eden Massachusetts Kar Amacı Gütmeyen Kuruluş Ağı tarafından bu kuruluşların bağış toplama iptallerinin artması sonucunda yardımların sürdürülemeyeceği konusunda endişeler dile getirilmiştir. Birçok kâr amacı gütmeyen kuruluş koronavirüs aşısı geliştirilmesi amacıyla hibe desteğinde bulunmuştur. Fakat dünya çapında yaşanacak durgunluk hali hibeler ve bağışların azalmasına sebep olacaktır (Avasant, 2020).

1.11. Seyahat ve Ulaşım Sektörüne Etkisi

Salgının yayılmasıyla birlikte hükümetlerin aldığı önlemler sonucunda bu sektör en çok etkilenen sektörler arasında yerini almıştır. Hava, kara ve demir yollarının tamamında ve depolar, limanlar gibi birçok noktada tedarik zincirindeki aksamalardan dolayı gecikmeler yaşanmıştır. Dünya çapında binlerce uçak âtil vaziyete geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, kargo hariç Schengen ülkelerine gidiş gelişleri yasaklamıştır. Yaşanan bu kesintilerin havayolları için finansal ve operasyonel baskılar yarattığı belirtilmiştir. Bazı havayolu şirketleri yolcu sayısındaki azalmadan dolayı personellerin maaşlarında kesintiye gitmiş, işe alımlar dondurulmuş ve işten çıkarmalar söz konusu olmuştur. Konferansların ertelenmesi ile birlikte çok sayıda iş gezisi ve tatil planı iptal edilmiştir. Yolcu gemilerinin çoğu limanlarda karantinaya alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, özellikle sağlık sorunları olan vatandaşları başta olmak üzere vatandaşlarının salgın sürecinde gemi yolculuklarından kaçınmalarını tavsiye etmiştir. Bazı

şehirlerde metroların geçici olarak kapanması veya tamamen kısıtlanması söz konusu olmuştur (Avasant, 2020). Sınırların kapanması, karantina uygulamaları ve seyahat kısıtlamaları gibi nedenlerden dolayı seyahat ve ulaşım sektörü olumsuz etkilenmiştir. Turizm faaliyetleri de seyahat kısıtlamalarından ve sınır kapamalarından dolayı olumsuz etkilenmiştir. Ulaşım kısıtlamalarından dolayı hava trafiği büyük oranda düşmüştür. Eurocontrol tarafından açıklanan verilere göre İspanya pazarının %57, Fransa pazarının %58, İngiltere pazarının %37 daraldığı görülmektedir. Boeing tarafından yapılan açıklamaya göre havayolu ulaşım talebinin düşmesinin üretim ve tedarik zincirini etkilediği belirtilmiştir. Ayrıca ticari amaçlı uçak üretiminin azaltılması ve çalışanların %10 azaltılmasının düşünüldüğü de açıklanmıştır. Çin'deki limanlardan hareket eden gemilerin pandemi sürecinde %20, Fransa'daki limanlardaki faaliyetlerin ise %30 azaldığı belirtilmiştir (Haren ve Simchi-Levi, 2020).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda üretim maliyetlerinin azaltılması amacıyla ucuz işgücü sağlamasından dolayı ülkelerin deniz aşırı ülkelerde üretim yaptırması salgın gibi olağanüstü dönemlerde tedarik zincirlerindeki aksamaların en önemli sebepleri arasında yer almaktadır. Tedarik zincirlerindeki aksamalar marketlerde stok problemlerinin yaşanmasına, navlun fiyatlarının artmasına ve siparişlerin gecikmesine sebep olmuştur.

COVID-19 pandemisi küresel tedarik zincirlerinde özellikle Çin ve birkaç uzak doğu ülkesine bağımlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu durum tedarik zincirlerinin salgın gibi kriz anlarında büyük oranda kırılgan olabileceğini de gözler önüne sermiştir. Özellikle tek bir tedarikçi ile çalışmak da tedarik zincirinde yaşanacak aksamalar karşısında savunmasız kalınmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla maliyet azaltımı amacıyla deniz aşırı ülkelerde üretimin gerçekleştirilmesine alternatif olacak şekilde daha yakın bölgelerde üretim gerçekleştirilmesi tedarik zincirindeki aksamaların önüne geçmede faydalı olabilir. Ayrıca tek bir ana tedarikçi ile çalışmak yerine birden fazla ana tedarikçi ile çalışmak tedarik zincirindeki aksamaların önüne geçmede faydalı olabilir.

Özellikle jeopolitik olarak önemli bir konumda yer alan ve yetişmiş işgücü potansiyeli yüksek olan ülkelere doğru tedarik zincirlerinde

çeşitlendirme yapılması faydalı olabilir. Bu kapsamda Türkiye, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü vazifesi görmesi, genç nüfusa sahip olması, hem hava yolu hem deniz yolu taşımacılığı açısından büyük potansiyele sahip olmasından dolayı avantajlı konuma sahip olabilir. Üçüncü hava limanının yapılmasından sonra havacılıkta önemli konuma geçen Türkiye hava yolu kargo taşımacılığının merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye hem hava yolu hem de deniz yolu taşımacılığında sahip olduğu bu potansiyel ile tedarik zincirlerinin merkezi olma potansiyeline sahiptir.

Bu kapsamda özellikle gıda perakende firmaları Türkiye geneline yayılarak birçok noktaya depolar ve dağıtım merkezleri kurmuştur. Gıda perakende firmalarında olduğu gibi tedarik zincirlerinde yer alan diğer firmalarında Türkiye’de depolar ve dağıtım merkezleri kurmaları tedarik zincirlerinin çeşitlendirilmesinde faydalı olabilir.

Küreselleşmenin yaygınlaştığı 21. yüzyılda özellikle salgın gibi kriz anlarında tedarik zincirlerinde yaşanan kırılganlıklar üretim gibi birçok alanda yerleşmenin gerektiğini gün yüzüne çıkarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nin dahi binlerce kilometre uzakta Çin’de üretim yaptırması ve salgının patlak vermesinden sonra tedarikte sıkıntı yaşaması bunun en büyük örneğidir. Bundan dolayı kısa tedarik zincirleri ve yerel üreticiler tercih edilebilir. Özellikle Avrupa’ya olan yakınlığı göz önüne alınırsa Türkiye bu alanda büyük bir potansiyele sahiptir. Pandemi sürecinde özellikle perakende sektöründe fiziksel mağazalardan yapılan alışverişin yanında çevrimiçi satışlar artış göstermiştir. Bundan dolayı dijital dönüşümün hız kazandığı bu dönemde işletmeler nesnelerin interneti, yapay zekâ, blockchain, robotlar ve sensörler gibi teknolojileri kullanarak iş verimliliğini artırabilir. Ayrıca bu tarz teknolojiler personel ihtiyacını da azalttığından dolayı salgın gibi kriz dönemlerinde de faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

- Avasant (2020). Coronavirus Impact Index by Industry A RadarView Assessment. Erişim Adresi: <https://avasant.com/report/coronavirus-impact-index-by-industry/> Erişim Tarihi: 14.02.2022
- Baldvin, R., di Mauro, B.W. (2020). Introduction. In R. Baldwin, R. & B.W. di Mauro (Eds) Economics in the Time of COVID-19. 59-73. CEPR Press, UK, 2020. ISBN: 978-1-912179-28-2.
- Baldvin, R., Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. In R. Baldwin, R. & B.W. di Mauro (Eds) Economics in the Time of COVID-19. 59-73. CEPR Press, UK, 2020. ISBN: 978-1-912179-28-2.
- DHL (2021). 5 emerging risk trends for global supply chains to watch in 2021. Erişim Adresi: <https://lot.dhl.com/5-emerging-risk-trends-for-global-supply-chains-to-watch-in-2021/> Erişim Tarihi: 16.02.2022
- FAO. (2020). Addressing the impacts of COVID-19 in food crises | April–December 2020: FAO's component of the Global COVID-19 Humanitarian Response Plan. Rome.
- Harbour, L. (2020). The Coronavirus' Impact On The Global Automotive Supply Chain.
- Haren, P., Simchi-Levi, D. (2020). How Coronavirus Could Impact the Global Supply Chain by Mid-March. Harvard Business Review.
- Ivanov, D. (2020). Predicting the impacts of epidemic outbreaks on global supply chains: A simulation-based analysis on the coronavirus outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) case. Transportation Research Part E, 136, 101922
- Kilpatrick, J., Barter, L. (2020). COVID-19 Managing supply chain risk and disruption. Erişim Adresi: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/risk/articles/covid-19-managing-supply-chain-risk-and-disruption.html> Erişim Tarihi: 15.02.2022
- KPMG (2020a). COVID-19'un Tedarik Zinciri Üzerindeki Etkilerini Yönetmek İçin Olası Stratejik Hamleler. Erişim Adresi: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/03/covid-19-tedarik-zinciri.pdf> Erişim Tarihi: 15.02.2022
- KPMG (2020b). COVID-19 Gündemi.
- Mace, M. (2020). Coronavirus and globalisation: What next for supply chain sustainability? Retrieved from Edie, 21 April 2020. <https://www.edie.net/library/Coronavirus-and-globalisation--What-next-for-supply-chain-sustainability-/6973>

Queiroz, M.M., Ivanov, D., Dolgui, A., Wamba, S.F. (2020). Impacts of epidemic outbreaks on supply chains: mapping a research agenda amid the COVID-19 pandemic through a structured literature review. *Annals of Operations Research*.

TRADEMAP (2022). <https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 15.02.2022

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TIM). (2020). Corona Virüsünün Türkiye & Dünya Ekonomisine Etkileri Bilgi Notu <https://tim.org.tr/files/downloads/EkonomiBulteni/2020/Corona%20Vir%C3%BCs%C3%BC'n%C3%BCn%20D%C3%BCnya%20Ekonomisine%20Etkileri.pdf> Erişim Tarihi: 15.02.2022

Unglesbee, B., Howland, D., Vembar, K. (2020). The impact of the coronavirus on retail.

BÖLÜM 6

COVID-19 SALGINININ BAĞIMSIZ DENETÇİ RAPORLARINA YANSIMASI: BİST 100'DE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Osman TUĞAY¹

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Burdur, Türkiye, otugay@mehmetakif.edu.tr. ORCID ID:0000-0001-8733-7471

GİRİŞ

2019 yılı sonunda Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan, dünyada hızla yayılan ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından salgın olarak ilan edilen Covid-19 salgınının insan sağlığı başta olmak üzere ekonomik ve sosyal yaşam üzerinde pek çok olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Özellikle Covid-19'un ortaya çıkışı ile artan ekonomik belirsizlik durumu, yapısal farklılıkları nedeniyle etkilenme düzeyleri farklılık gösterse de tüm işletmeleri etkilemiştir (Köse ve Ağdeniz, 2020).

Covid-19 salgını meslek mensuplarının faaliyetlerini dolayısıyla meslek mensuplarının çalışmalarını da olumsuz etkilemiştir. O mesleklerden birisi de bağımsız denetim mesleğidir. Çünkü Covid-19 salgınının neden olduğu belirsizlik ve öngörülemezlik koşullarında, denetimi gerçekleştirecek olan denetçiler bu faaliyetlerini icra ederken pek çok belirsizlikle mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu belirsizlik ortamında, bir yandan finansal tablolar aracılığı ile raporlanan bilgilerin güvenilirliğinin önemi daha da artarken, diğer taraftan bilgi gereksinimlerinde de bir takım değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle koşulların değişmesine paralel olarak ilgililerin bilgi gereksinimini karşılayacak, doğru, şeffaf, tam ve güvenilir bilgi verilmelidir (Parlak, 2021).

Covid-19 salgınının denetime etkileri; bağımsız denetim sürecine ve denetim sürecinin bir çıktısı olan denetçi raporuna muhtemel etkileri olmak üzere iki boyutta değerlendirilebilir. Bu çalışmada sadece ikinci boyutu, yani Covid-19 salgınının bağımsız denetçi raporları üzerine etkileri incelenmiştir.

1. COVID-19 SALGINININ BAĞIMSIZ DENETÇİ RAPORLARINA OLASI ETKİLERİ

Covid-19 salgınının yayılması işletmelerin faaliyetleri ve iş süreçleri ile birlikte denetim sürecinin çıktısı olan denetim raporlarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla Covid-19 salgını koşullarında, yeterli ve uygun miktarda denetim kanıtı toplamak ve raporlama için denetim prosedürlerinin planlanması ve uygulanması gerekir (Parlak, 2021).

Denetim raporlarının, sadece firmaların önceki ve cari durumları ile ilgili değil, gelecek dönemler de ortaya çıkma olasılığı olan durumlarının da dikkate alınmak suretiyle hazırlanması oldukça önemlidir (Karakaya, 2020).

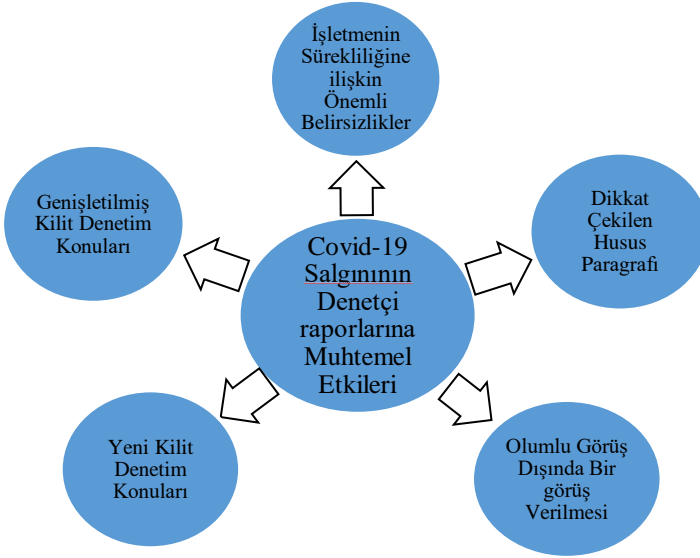
Bu bağlamda denetçi, denetim raporuna, salgının işletmeye olan etkileri, bilgi kullanıcılarının alacakları kararlarını etkileyecek şekilde öneme sahipse, finansal tablolarda dikkat çekilmesi gereken hususların ya da finansal tablolarda yer almayan fakat denetim süreci, denetçinin sorumlulukları ve raporun anlaşılmasıyla ilgili olan hususların belirtildiği “Dikkat Çekilen Hususlar” ve “Diğer Hususlar” paragraflarını ekleyebilir. Ayrıca işletmenin sürekliliğiyle ilgili belirsizlik söz konusu ise “İşletmenin Sürekliliğiyle İlgili Önemli Belirsizlik” paragrafı ekleyebilir (BDS 706, 2017).

Covid-19 süreci açısından oluşabilecek bir başka etki de bağımsız denetçinin raporunda olumlu görüş dışında bir görüş vermesini gerektirecek bir sonuca ulaşmasıdır. Denetçinin mevcut koşula uygun görüş ve rapor oluşturma sorumluluğu ve olumlu görüş dışında bir görüş verilmesi durumunda raporun şekil ve içerik açısından nasıl etkilendiği BDS 705 “Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi” standardında açıklanmıştır (BDS 705, 2017). Bu durumda denetçi, Covid-19 salgının işletmeye ve denetim faaliyetlerine etkilerini değerlendirerek denetçi görüşünü buna göre oluşturabilir (Adana ve Özbirecikli, 2020).

Covid-19 salgını nedeniyle denetçilerin denetim faaliyetlerini uzaktan yürütmesi, işletmelerin de uzaktan çalışmayı tercih etmesi, denetim faaliyetlerinde çift yönlü bir zorluk çıkarmaktadır. Şöyle ki, denetçiler bir taraftan denetçiler yeterli denetim kanıtlarına ulaşmakta zorlanırken diğer taraftan işletmelerin de uzaktan çalışması nedeniyle denetçilerin taleplerine zamanında ve yeterli düzeyde cevap vermesi konusunda sıkıntı yaşamasına neden olmaktadır (Kardeş Selimoğlu vd., 2021). Yaşanan bu ve buna benzeri sıkıntılar, bağımsız denetçi raporunda şu sonuçlara yol açabilir (Atılğan, 2020):

- Covid-19 salgını nedeniyle ihtiyaç yeni bir kilit denetim konusunun belirlenmesi ya da var olan kilit denetim konuları ile ilgili açıklamaların genişletilmesi gerekebilir.
- İşletmenin sürekliliğine yönelik önemli belirsizliğin bulunması durumunda denetçi raporunda “İşletmenin sürekliliğine ilişkin önemli belirsizlik” başlığı altında ayrı bir bölümün ilave edilmesine gereksinim duyulabilir.

- Salgın dolayısıyla ciddi bir belirsizlik durumu söz konusu ise “Dikkat Çekilen Husus Paragrafı”nın eklenmesine ihtiyaç duyulabilir.
- Finansal tablolardaki açıklamaların yetersiz olması ya da yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edememe nedeniyle sınırlı olumlu (şartlı) görüş, olumsuz görüş verilebilir ya da görüş vermekten kaçınılabilir.

Şekil 1. Denetçi Raporuna Yönelik Muhtemel Etkiler (Atılğan, 2020).

a) Bağımsız Denetçi Raporunda Kilit Denetim Konularının Bildirilmesi

Denetçinin, Covid-19’a bağlı değişen şartlar nedeniyle raporunda, kilit denetim konularına daha fazla odaklanması gerekir. Daha önceki dönemlerde kilit denetim konusu olarak belirlenen hususlar, Covid-19 salgınının etkilerinden kaynaklanan diğer kilit denetim konularını da dikkate alarak genişletmeyi gerektirebilir. Diğer bir ifadeyle denetçinin Covid-19 salgınının etkilerini tespit edip, bu duruma raporunda yer vermesi gerekebilir (KGG, 2020).

b) Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi

Covid-19 salgınının sebep olduğu belirsizlik ortamı nedeniyle denetçilerin uygun ve yeterli miktarda denetim deliline ulaşmada karşılaştıkları güçlükler, denetçinin görüşünde bazı değişiklikleri zorunlu kılabilir (ACCA, 2020). Örneğin, olumlu görüş dışında bir görüş verilmesi gerektiği durumlarda; sınırlı olumlu görüş (şartlı görüş), olumsuz görüş, görüş bildirmekten kaçınma şeklinde görüş bildirebilir.

c) Bağımsız Denetçi Raporunda Yer Alan Dikkat Çekilen Hususlar ve Diğer Hususlar Paragrafları

Covid-19 salgının ortaya çıkardığı belirsizlik, denetçi raporuna söz konusu belirsizliği vurgulamak için “Diğer Hususlar” paragrafını eklemek zorunda kalabilir. Hiç şüphe yok ki denetçilerin, işletmenin kendinden kaynaklanan koşullarına bağlı olarak bir dikkat çekmek ya da diğer hususlar paragrafı eklemeye ihtiyaç olup olmadığını dikkatlice değerlendirmeleri oldukça önemlidir (ACCA, 2020).

d) İşletmenin Sürekliliğine İlişkin Önemli Belirsizlikler

Covid-19 salgınına bağlı yaşanan belirsizlik ortamında denetlenen işletmelerin faaliyetinin sürekliliği denetçi tarafından önemli bir husus olarak değerlendirilmelidir. Denetçiler öncelikle, elde ettiği uygun ve yeterli denetim kanıtları kapsamında, işletmenin sürekliliğini devam ettirme hususunda önemli bir belirsizliğin olup olmadığını değerlendirmeli ve raporuna bunu yansıtmalıdır (Bircan, 2020).

Denetçi yönetimin işletmenin sürekliliği ile ilgili her hangi bir değerlendirmede yapmaması durumunda, denetçinin, yönetimden işletmenin sürekliliği ile ilgili değerlendirme yapmalarını talep etme ya da yapılan değerlendirmenin değişen şartlara koşullar dikkate alınarak yeniden değerlendirilip güncellenmesini talep etmek gibi ek denetim prosedürlerine başvurabilir (Adana ve Özbirecikli, 2020).

Covid-19 salgınının etkileri işletmelerin pek çoğu için önemli olabileceğinden, yönetim salgının finansal tablolar üzerindeki etkilerini ara dönem ve yıllık bazda değerlendirmeleri gerekir (Atılğan, 2020).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi hayatın her aşamasını olumsuz etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Bu nedenle, bağımsız denetçiler tarafından hazırlanan bağımsız denetçi raporların, 2020 yılı Mart ayında pandemi ilan edilen Covid-19'un etkileri ile ilgili açıklamalara 2020 yılı bağımsız denetçi raporlarında yer verilmesi beklenmektedir. Söz konusu bu durum, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Covid-19 pandemisi ilgili açıklamaların bağımsız denetçi raporlarına nasıl yansıtıldığını araştırmak çalışmanın temel amacı olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın amacı çerçevesinde BİST 100 Endeksi'nde yer alan tüm işletmeler araştırmaya dahil edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ana kümesini, BİST 100 endeksinde yer alan 100 şirket oluşturmaktadır. BİST 100 endeksinde işlem gören şirketlerin 1 Ocak 2020 - 31 Aralık 2020 hesap dönemine ait bağımsız denetçi raporları Kamuyu Aydınlatma Platformunun (KAP) www.kap.org.tr internet sitesinden 20/10/2021 tarihinde indirilerek tüm bağımsız denetçi raporları incelenmiş ve bağımsız denetçi raporlarında Covid 19 pandemisi ile ilgili açıklama bulunan 26 şirket araştırmaya dahil edilmiştir. Bağımsız denetçi raporlarında Covid 19 pandemisi ile ilgili açıklama bulunmayan raporlar araştırmaya dahil edilmemiştir.

Bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı ve görsel eserlerin incelenmesinde kullanılan yöntemlerden birisidir (Şimşek ve Yıldırım, 2016). İçerik analizi, belli kural ve kalıplara dayanan kodlamalarla bir metnin, raporun, resmin veya videonun bazı sözcüklerinin daha küçük alt kodlarla özetlendiği, sistematik ve yinelenebilir bir teknik olarak ifade edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 223).

Verilerin analizinde, Maxqda 2022 plus nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Maxqda 2022 plus programı, çalışma sonucunda elde edilen bulguların görsel temalar halinde sunulmasına ve verilerini hiyerarşik bir düzende kodlamasına yardımcı olan ve çalışma sonunda elde ettiği bulgularını sistematik bir şekilde değerlendirmesini ve yorumlamasını sağlayan bilgisayar tabanlı bir yazılım programıdır (İlgar Coşgun ve İlgar, 2014).

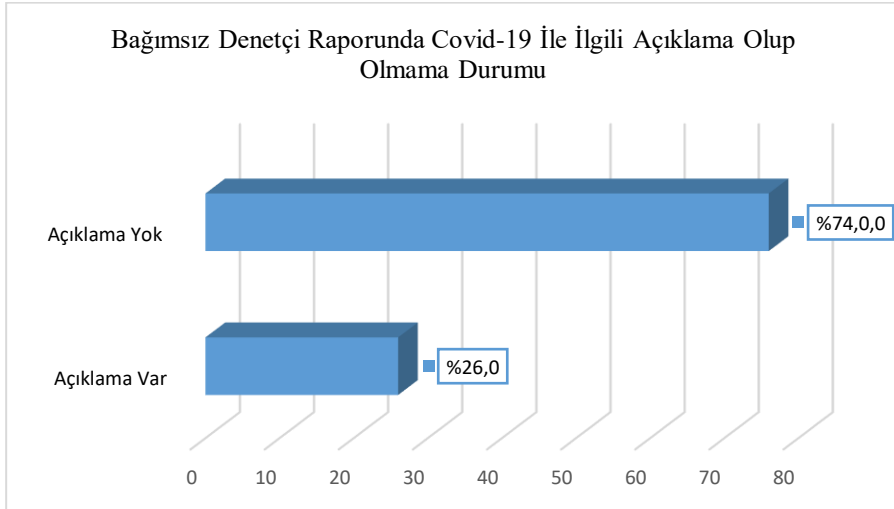
Araştırma kapsamında analiz süreci şöyle yapılandırılmıştır. İlk olarak BİST 100 deki şirketlerin bağımsız denetçi raporları KAP veri tabanından indirilmiş, Maxqda 2022 plus nitel veri analizi programına yüklenmiştir. Daha

sonra bağımsız denetçi raporlarının ana başlıkları programa ana kod olarak, bu ana kodların altına Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklama yapılan konu başlıkları ise alt kodlar olarak tanımlanmıştır. İncelenen bağımsız denetçi raporlarında tespit edilen her alt kod, yazılım yardımı ile raporlar üzerinde belirtilmiş ve her bir alt kodun ne sıklıkla raporlarda yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak da, Maxqda 2022 plus programı sayesinde elde edilen veriler anlamlı bir bütün halinde görselleştirilmiştir. Şekil 1’de Maxqda 2022 plus ile tanımlanan kod sistemi gösterilmiştir.

3. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya dahil edilen şirketlerle ilgili yapılan analiz ve değerlendirmeleri sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

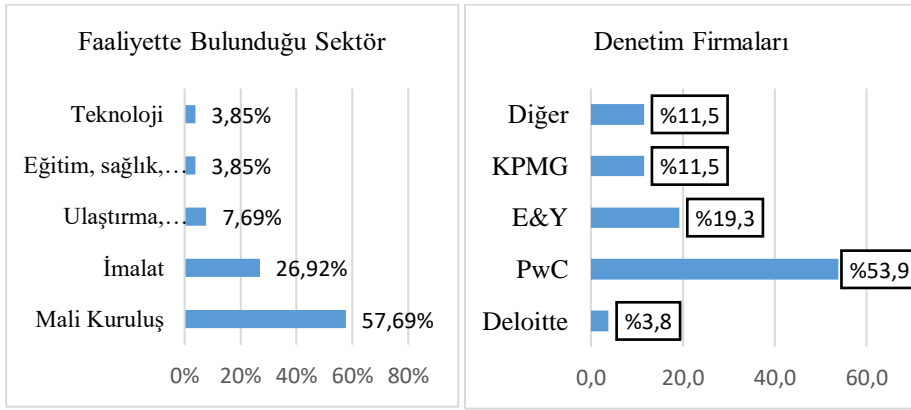
İlk olarak işletmelerin 2020 yılı bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili herhangi bir açıklamanın bulunup bulunmadığına dair bilgiler Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1: Bağımsız Denetçi Raporunda Covid-19 İle İlgili Açıklama Olup Olmama Durumu

Araştırmaya dahil edilen işletmelerin bağımsız denetçi raporlarında Covid-19-pandemisi ile ilgili açıklama yapılan işletmelerin oranı %26,0, bağımsız denetçi raporunda Covid-19-pandemisi ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmayan işletmelerin oranı ise %74,0'dır.

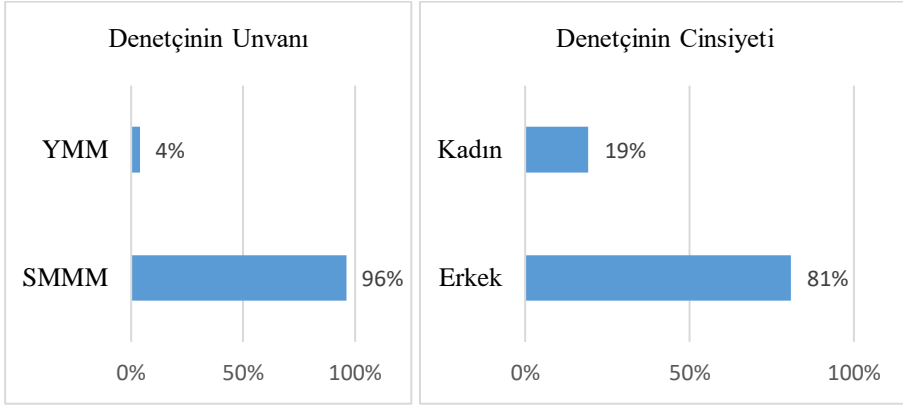
Bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklama olan işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler ve denetim firmaları aşağıda Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2: Sektörler ve Denetim Firmaları

Araştırmaya dahil edilen işletmelerin sektörel olarak dağılımları incelendiğinde; %57,69'unun mali kuruluşlar, %26,92'nin imalat, %7,69'unun ulaştırma, depolama ve haberleşme, %3,8'inin eğitim, sağlık, spor ve diğer sosyal hizmetler ve %3,8'inin de teknoloji sektöründe faaliyet gösterdikleri, işletmelerin %53,8'ini PwC, %19,2'sini E&Y, KPMG %11,5'ini, Deloitte %3,8'ini ve diğer denetim firmalarının da %11,5'ni denetledikleri belirlenmiştir.

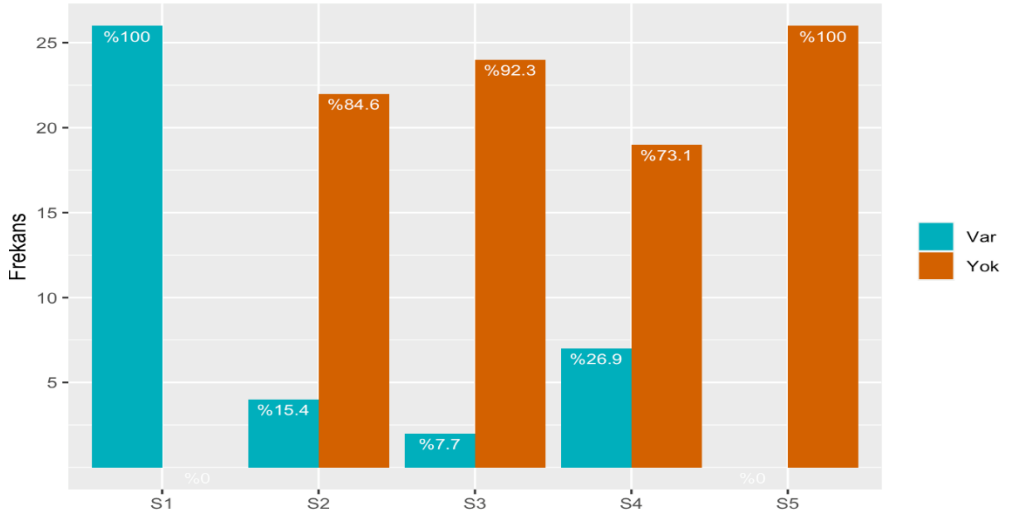
Araştırma kapsamında yer alan firmaların denetimini gerçekleştiren denetçilerin unvanları ve cinsiyetleri aşağıda Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Denetçi unvanı ve Denetçi Cinsiyeti

Denetimi gerçekleştiren denetçilerin %96,2'sinin SMMM ve %3,8'inin ise YMM unvanına sahip oldukları, denetçilerin %80,8'inin erkek, %19,2'sinin de kadın olduğu görülmektedir.

Bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklamaların yapıldığı başlıklar aşağıda Grafik 4'de verilmiştir.

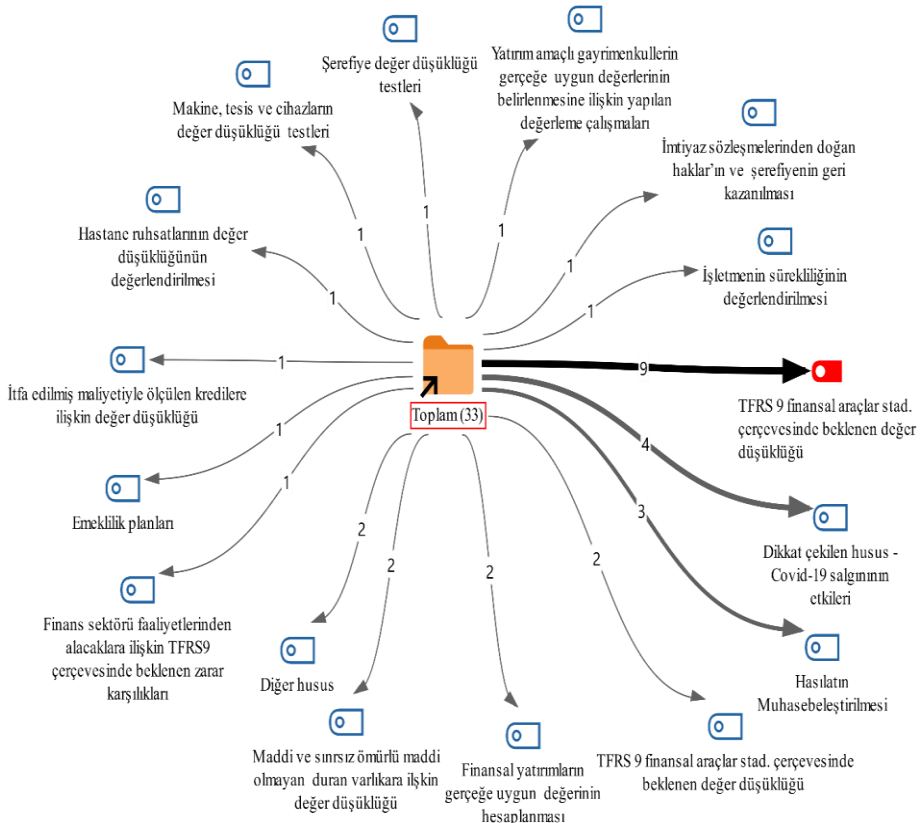

Grafik 4: Bağımsız Denetçi Raporunda Covid-19 İle İlgili Açıklamanın Yapıldığı Başlıklar

S1: Kilit Denetim Konuları S2: Dikkat Çekilen Hususlar Paragrafı S3: Diğer Hususlar Paragrafı S4: Olumlu Görüş dışında Görüş Bildirme, S5: İşletmenin Sürekliliğine İlişkin Önemli Belirsizlik Durumu ile ilgili açıklama

Grafikte 4’de görüldüğü üzere bağımsız denetçi raporlarının tamamında (%100), kilit denetim konuları başlığının, %15,4’ünde “Dikkat Çekilen Hususlar Paragrafı”nın, %7,7’sinde “Diğer Hususlar Paragrafı”nın bulunduğu görülmektedir. Ayrıca bağımsız denetçi raporlarının sadece %26,90’ında olumlu görüş dışında görüş bildirildiği, bağımsız denetçi raporlarının hiç birisinde işletmenin sürekliliğine ilişkin önemli belirsizlik durumu ile ilgili başlığın olmadığı görülmektedir.

BİST 100 de yer alan ve bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklama yapılan konular ve sektör ayrımı yapılmaksızın tüm işletmeleri kapsayacak şekilde yapılan kodlamalar Şekil 1’de toplu olarak gösterilmiştir.

Şekil 1: Kod Sistemi

Şekil 1 incelendiğinde, 26 şirkete ait bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili 16 konuda açıklama yapıldığı görülmektedir.

toplam kodlama sayısı ise 33'tür. En çok açıklama yapılan (9 kodlama) "Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS 9) Finansal araçlar standardı çerçevesinde beklenen değer düşüklüğü" olduğu, ikinci sırada ise (4 kodlama) "Dikkat Çekilen Hususlar- Covid-19 Salgının Etkileri" konusu olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde bağımsız denetçilerin bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili en fazla açıklama yapılan ilk üç konu sırasıyla; "TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı Çerçevesinde Beklenen Değer Düşüklüğü", "Dikkat Çekilen Hususlar-Covid-19 Salgının Etkileri" ve "Hasılatın Muhasebeleştirilmesi" olduğu görülmektedir.

Kod Sistemi	Eğitim...	Ulaştırma ...	Teknoloji ...	İmalat...	Mali ...	TOPLAM
> BAĞIMSIZ DENETİM RAPORU	2	3	1	9	18	33
Σ TOPLAM	2	3	1	9	18	33

Şekil 2: Sektörler İtibariyle Kod Matrisi

Şekil 2'de görüldüğü üzere, Covid-19 ile ilgili bağımsız denetçi raporunda sırasıyla, mali kuruluşlar sektörü 18 açıklama ile ilk sırada yer alırken bunu sırasıyla, 9 açıklama ile imalat, 3 açıklama ile ulaştırma, depolama ve haberleşme, 2 açıklama ile eğitim, sağlık, spor ve diğer sosyal hizmetler, 1 açıklama ile teknoloji sektörü yer almaktadır.

Bağımsız denetçi raporu bağlamında elde edilen bulgular değerlendirildiğinde; Covid-19 pandemisi ile ilgili yapılan açıklamaların; Kilit Denetim Konuları, Dikkat Çekilen Hususlar – Covid-19 Salgının Etkileri ve Diğer Hususlar olmak üzere üç başlıkta toplandığı tespit edilmiştir

Bağımsız denetçi raporundaki başlıklar itibariyle elde edilen bulgular şekil 3'te gösterilmiştir.

Kod Sistemi	Eğitim...	Ulaştırma ...	Teknoloji ...	İmalat...	Mali ...	TOPLAM
BAĞIMSIZ DENETİM RAPORU						0
> Kilit Denetim Konuları	2	1		7	17	27
> Dikkat çekilen husus - Covid-19 salgınının etkileri		2		1	1	4
> Diğer husus			1	1		2
Σ TOPLAM	2	3	1	9	18	33

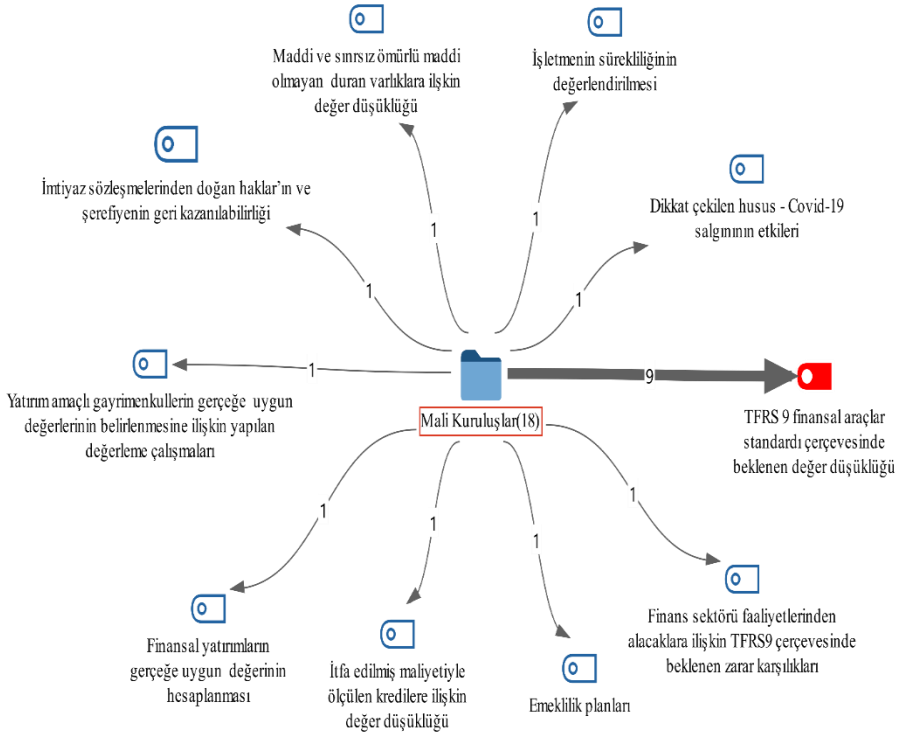
Şekil 3: Bağımsız Denetçi Raporundaki Ana Konu Başlıkları İtibariyle Kod Matrisi

Şekil 3 kod matrisitrisi incelendiğinde bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili toplam 33 kodlama yapıldığı görülmektedir. Sonuçlar ana konu başlıkları (ana kodlar) düzeyinde değerlendirildiğinde;

Covid-19 ile ilgili en fazla açıklamanın (kodlamanın) kilit denetim konuları başlığında olduğu %84,6 (27 kodlama), ikinci sırada %15,4 (4 kodlama) oranı ile dikkat çekilen hususlar-Covid-19 salgınının etkileri, son sırada ise %7,7 (2 kodlama) oranı ile diğer hususlar başlığının yer aldığı görülmektedir.

Kod matrisindeki sonuçlar sektörler bakımından değerlendirildiğinde, kilit denetim konuları başlığında en fazla kodlamanın mali kuruluşlar sektöründe olduğu (17 kodlama) görülmektedir. Dikkat Çekilen Hususlar-Covid-19 Salgınının Etkileri konu başladığında en fazla kodlama ulaştırma, depolama ve haberleşme sektöründe (2 kodlama), diğer hususlar başlığında ise teknoloji ve imalat sektörlerinde (1'er kodlama) yapıldığı görülmektedir.

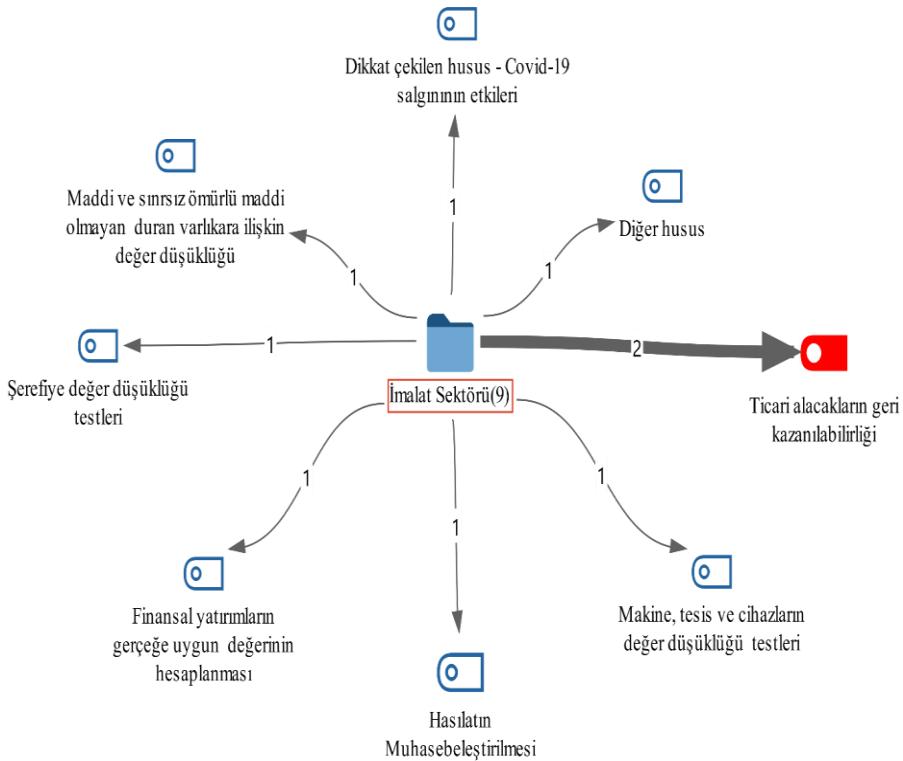
Çalışmanın bu kısmında bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 ile ilgili açıklama yapılan konulara ilişkin bulgular sektörler itibariyle değerlendirilmiştir. İlk olarak mali kuruluşlar sektöründeki firmalara ilişkin bulgular şekil 4'de gösterilmiştir.

Şekil 4: Mali Kuruluşlar Sektöründe Covid-19 İle İlgili Açıklama Yapılan Konular

Şekil 4’te de görüleceği üzere mali kuruluşlar sektöründe toplam 18 kodlama yapıldığı; en çok kodlanan yani Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklama yapılan konunun “TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı Çerçevesinde Beklenen Değer Düşüklüğü (9 kodlama)” olduğu, diğer konuların ise eşit düzeyde kodlandığı (1 kodlama) belirlenmiştir.

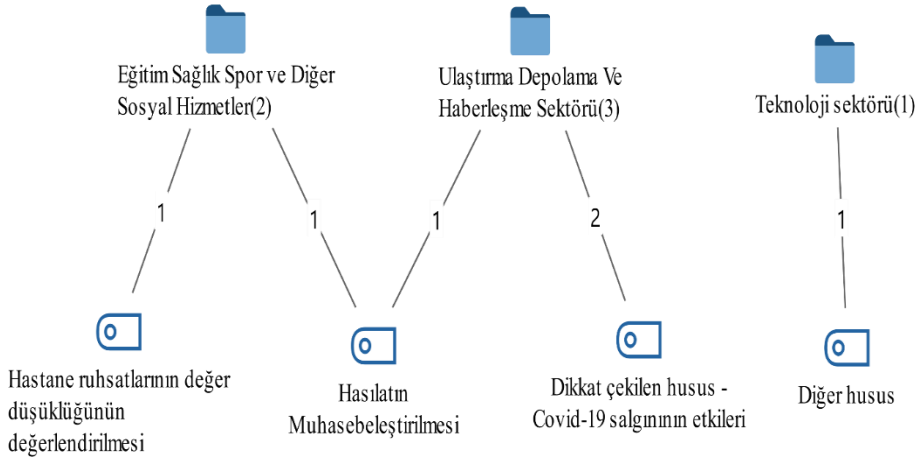
İmalat sektöründe Covid-19 ile ilgili açıklamaların yapıldığı konular şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 5: İmalat Sektöründe Covid-19 İle İlgili Açıklama Yapılan Konular

İmalat sektöründe Covid-19 ile ilgili toplam 9 açıklama yapıldığı, en çok açıklamanın ise, “Ticari Alacakların Geri Kazanılabilirliği” konusunda olduğu (2 kodlama), diğerlerinin ise eşit düzeyde kodlandığı (1 kodlama) görülmektedir.

Teknoloji, Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme ve Eğitim Sağlık, Spor ve Diğer Sosyal Hizmetler sektörlerinde Covid-19 ile ilgili açıklamaların yapıldığı konular Şekil 6’da gösterilmiştir.

Şekil 6: Teknoloji, Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme ve Eğitim Sağlık, Spor ve Diğer Sosyal Hizmetler Sektörlerinde Covid-19 İle İlgili Açıklamaların Yapıldığı konular

Eğitim, sağlık spor ve diğer sosyal hizmetler sektöründe Covid-19 pandemisi ile ilgili; “Hasılatın Muhasebeleştirilmesi” konusunda ve “Hastane Ruhsatlarının Değer Düşüklüğünün Değerlendirilmesi” konularında 1’er açıklama yapıldığı tespit edilmiştir. Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme sektöründe Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklamaların; “Dikkat çekilen Hususlar- Covid-19 Salgınının Etkileri” ile ilgili 2, “Hasılatın Muhasebeleştirilmesi” konusunda ise 2 açıklama yapıldığı belirlenmiştir. Teknoloji sektöründe “Diğer Hususlar” başlığında toplam 1 açıklama yapılmıştır.

SONUÇ

Covid-19'un bağımsız denetçi raporlarına yansımalarını tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmada, BİST 100'de yer alan ve bağımsız denetçi raporunda Covid-19 ile ilgili açıklama olan 26 şirketin bağımsız denetim raporları incelenmiştir. Buna göre;

- Bağımsız denetçi raporlarının tamamında (%100), kilit denetim konuları başlığının, %15,4'ünde "Dikkat Çekilen Hususlar Paragrafı"nın, %7,7'sinde "Diğer Hususlar Paragrafı"nın bulunduğu (Grafik 4),
- Bağımsız denetçi raporlarının sadece %26,90'ında olumlu görüş dışında görüş bildirildiği (Grafik 4),
- Bağımsız denetçi raporlarının hiç birisinde işletmenin sürekliliğine ilişkin önemli belirsizlik durumu ile ilgili başlığın olmadığı (Grafik 4),
- Sektör ayrımı yapılmaksızın bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili en fazla açıklamanın "TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı Çerçevesinde Beklenen Değer Düşüklüğü" konusunda yapıldığı (Şekil 1),
- Bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili en fazla açıklamanın mali kuruluşlar sektöründe olduğu (Şekil 2),
- Bağımsız denetçi raporlarında Covid-19 pandemisi ile ilgili toplam 16 konuda 33 kodlama yapıldığı, ana kodlar düzeyinde ise; en fazla kodlamanın (27 kodlama) "Kilit Denetim Konuları" başlığında olduğu %84,6 (Şekil 3)
- Kilit denetim konuları başlığında ise en fazla açıklamanın mali kuruluşlar sektöründe olduğu (Şekil 3),
- Mali kuruluşlar sektöründe toplam 18 açıklama yapıldığı; Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklama en fazla açıklama yapılan konunun "TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı Çerçevesinde Beklenen Değer Düşüklüğü (9 kodlama)" olduğu (Şekil 4),
- İmalat sektöründe toplam 9 açıklama yapıldığı, en fazla açıklama yapılan konunun; ise, "Ticari Alacakların Geri Kazanılabilirliği" konusunda olduğu (Şekil 5),

- Eğitim, sağlık spor ve diğer sosyal hizmetler sektöründe Covid-19 pandemisi ile ilgili açıklamanın; “Hasılatın Muhasebeleştirilmesi” ve “Hastane Ruhsatlarının Değer Düşüklüğünün Değerlendirilmesi” konularında olduğu (Şekil 6),
- Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme sektöründe Covid-19 pandemisi ile ilgili en fazla açıklama yapılan konunun; “Dikkat çekilen Hususlar- Covid-19 Salgınının Etkileri” ve “Hasılatın Muhasebeleştirilmesi”(1 kodlama) konularında olduğu (Şekil 6),
- Teknoloji sektöründe “Diğer Hususlar” başlığında toplam 1 açıklama yapıldığı (Şekil 6), tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ACCA (2020). The impact of Covid-19 on audit and assurance – challenges and considerations.
- Adana, B., A., Özbirecikli, M. (2020). Bağımsız Denetim Sürecinin Covid-19 Salgınının Etkileri Açısından Değerlendirilmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 2080-2093.
- Atılğan, Ç. (2020). Covid-19'un finansal raporlama ve denetim üzerindeki muhtemel etkileri. Erişim adresi <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/07/covid-19-gundemi.pdf> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- BDS 705 Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi Standardı. (2017, 24 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 30017 (M)). www.kgk.gov.tr%2FPortalv2Uploads%2Ffiles%2FDuyurular%2Fv2%2FTDS%2FTDS_2021_Seti%2FBDS%2520705.pdf&clen=1079795&chunk=true (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022).
- BDS 706 Bağımsız Denetçi Raporunda Yer Alan Dikkat Çekilen Hususlar ve Diğer Hususlar Paragrafları Standardı. (2017, 24 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 30017 (M)). https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDSyeni11092019/BDS_706.pdf (Erişim Tarihi: 21 Ocak 2022).
- Bircan, N. G. (2020). Belirsizlik ve kriz durumlarında çevik denetim anlayışı ve denetim mesleği üzerine etkileri: Covid-19 vakası üzerine bir değerlendirme, *Mali Çözüm*, 30(161), 245-258.
- İlgar Coşgun, S. ve İlgar, M. Z., (2014), “Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Programları, Kullanılması”, ss.62.
- Karakaya, G. (2020). Covid-19 gündeminde işletme sürekliliği ve bağımsız denetim ilişkisi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37),14-29.
- KGK (2021). COVID-19 salgınının yürütülen bağımsız denetimlere etkisi. Erişim adresi <https://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/4657/COVID-19-Salg%C4%B1n%C4%B1n%C4%B1n-Yu%CC%88ru%CC%88tu%CC%88lenBag%CC%86%C4%B1ms%C4%B1z> - Denetimlere-Etkisi (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Köse, T. ve Ağdeniz, Ş., (2020), “Covid-19 Salgınının BDS 570 İşletmenin Sürekliliği Standardının Uygulama Sürecine Etkileri”, *Mali Çözüm Dergisi*, Volume 30/161, s. 69-94.
- Parlak, N. (2021). Covid-19'un bağımsız denetim raporuna ve denetçinin görüşüne etkisi: BİST'te bir araştırma. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 34-41.
- Selimoğlu S.K., Yeşilçelebi, G., ve Altunel, M., Pandemi krizi döneminde bağımsız denetim için yeni bir anlayış, *bmij* (2021) 9 (2): 778-793.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BÖLÜM 7
PANDEMİ KRİZİ VE YENİ DÜNYA DÜZENİ HAKKINDA
FELSEFİ BİR SORUŞTURMA¹

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi SELİM²

¹ Bu çalışma 1-2 Mart 2022 tarihinde düzenlenen *4th International Symposium on Global Pandemics and Multidisciplinary Covid-19 Studies* adlı sempozyumda özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Sivas, Türkiye. ferdiselim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2576-4499.

GİRİŞ

Pandeminin gölgesinde yaşanan bu günlerde hayatın her bir alanı yeniden gözden geçiriliyor ve sorgulanıyor. Basit gündelik alışkanlıklardan kompleks yada uzun bir planlamanın sonucu olabilecek işlere varana kadar çeşitli davranışlar, programlar veya politikalar ciddi anlamda tartışılıyor. Bu bağlamda en ciddi eleştirileri bu zor süreci yönetme kabiliyetleri bakımından hükümetler almaktadır. Sağlık sistemi, ekonomi gibi doğrudan test edilen yapılar dışında siyasi mekanizmanın pek çok dışlisi görücüye çıkarılmaktadır. Bu yönde karar verme sürecinden başlayarak tedbir alma ve bir eylem planı etrafında bir dizi program belirlemeye varana kadar gerçekleştirilen politik hamleler geniş bir düzlemde tartışılmış, hızlı bir uyum, tedirgin bir bekleyiş ya da daha sert bir direnişle karşılık görmüştür. Söz gelimi bireylerin temasta oldukları kişileri, konumlarını, vücut ısılarını veya aşı durumlarını belirli bir yazılım altında toplamak hem entelektüeller arasında hem de halkların nezdinde geniş bir yelpazede yorumlanmıştır. Bu geniş veri ağının ne kadar saklanacağına ve kimlerin bunlara ulaşacağına dair belirsizlik çeşitli homurdanmalara neden olmuştur. Bu husus toplumsal ve siyasi yapıların, ulus aşırı ülkelerin, şirketlerin, insanlığın iyiliği adına oluşturulmuş çeşitli kurumların veya kişilerin soruşturulmasına neden olmuştur. Vatandaşlarını teknolojik bir takibe alan devletlerin sayısının fazlalığı gözetleme ya da denetim toplumların sayısında bir artışın olacağına yönelik bir endişe yaratmış, otoriter rejimlerin veya popülist liderlerin manevralarına müsait siyasi zemin etik sorunlar bir yana kişisel hak ve özgürlüklerin tehdidi olarak yorumlanmıştır. Çünkü bu türden güçlü kriz anlarına yönelik tecrübeler devletlerin kararlı ve güçlü bir şekilde bu süreçten çıktıklarını göstermektedir. Demokrasilerin vazgeçilmez ve ideal bir değer olduğu düşünüldüğünde insanlığın kazanımlarına yönelik ciddi bir tehdidin varlığından söz edilebilir. Fakat Zizek gibi bazı düşünürlerin sosyal devlet yapılarına ya da daha güçlü küresel komünist tedbirlere ihtiyacın olduğuna yönelik açıklamaları görece küllenen bir tartışmayı yeniden ateşlemiştir. İşte bu çalışmada krizin boyutları, siyasi ve toplumsal etkileri değerlendirildikten sonra liberal politikalar ve komünist düşünceler etrafında analizler yapılacaktır.

Neoliberalizmin ve Demokrasinin Bunalımı Yeni Değil

“Doğayı bilmek” ve ona “kurallarını dikte etmek yoluyla egemen olmak” isteyen insanın doğayla ilişkisi genellikle yıkıcı olmuştur. Bir “amaçlar varlığı” olmanın unutulması ve biyolojik bir varlık sınırında kalınmasıyla da her şeyi istediğince kullanabilmeye işine geldiğince dönüştürmeye ve artık bir işlevi kalmadığında değersizleştirmeye olanak veren bir varlık katmanında kalmasıyla sonuçlanmıştır (Horkheimer-Adorno, 1995: 19). Görece başarılar, “ilerleme” elde etmiş, “çok zeki şeyler yaratabilen” ve “kendinden daha zeki bir canlı ya da bir uzaylı” varsa eğer bunlarla kıyaslanabilecek bir konumda görülen insan çok garip bir şekilde bir virüsle baş etme konusunda başarısız oldu. Kaldı ki Fukuyama’nın liberal öğretilerin insanlığa kazandırdıkları ve elde edilen başarılar çerçevesinde çok daha önceleri dile getirdiği “tarihin sonu” söylemi (Fukuyama, 1999) erken ve heyecanla söylenmiş bir yorum olarak kabul edilmiştir (Himmelfarb, 2002: 63; Touraine, 1997: 202). Bu yönde insanın kendisini dev aynası önüne koyması ve hüsrana karşılaşması bir ilk de değildir. Tarih, kişilerin güçlü görülen yanlarının aynı anda zaafı olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Başka bir deyişle ilerleme düşüncesi beraberinde belirli alanlarda durağanlığı getirmiş, bazı değerlerin ihmal edilmesine ve yine ciddi bir insan grubunun görmezden gelinmesine neden olmuştur. Teknik başarıların, kaliteli yaşamın gölgelediği yalnız ve çaresiz yaşamların pandemi aracılığıyla gün yüzüne çıkması dar bir çevrede yürütülen ve süregelen tartışmaların geniş bir zemine yayılmasına sebep olmuştur.

Neo liberal politikaların kapitalizm ekseninde geliştirildiği ve tüm büyüme ya da illüzyonuna (Badiou, 2015: 22) rağmen düşünüldüğünde önemli problemleri bugüne kadar getirdiği bilinmektedir. Ekonomik bir karışıklığın ve tüketimin öne çıkarıldığı bu anlayış biçimi çok da uzun sayılmayacak bir zaman boyunca ciddi eleştiriler aldı. Bu politik cereyanın yapısal problemlerinin olduğu ve yol açtığı krizlerin envanterini çıkarmanın güçlüğünden söz etmek gerekir (Colclough, Christopher, 1991). Hatta bu krizlerden yalnızca azınlıkta olan bir kesimin daha güçlenerek yoluna devam ettiği diğerlerinin hesaplamaya dâhil edilmeyecek kadar önemsiz bir değer olduğu pandemi kriziyle birlikte daha yakından temas edilen bir olgu oldu. Küresel bir pazar olarak görülen dünyada faaliyetlerini gösteren güçler belirli bir metayı kendi aralarında bölüşmektedir. Özel piyasanın ve müteşebbisin

kutsandığı bu yapıda devlet çok sınırlı bir yetki alanıyla birlikte eski gösterişini ve gücünü neredeyse bütünüyle yitirmiştir. Bu doğrultuda yalnızca gölge bir kavram ya da yapı olarak formalite işleri yerine getirmektedir. Sağlık, eğitim ve güvenlik gibi temel gereksinimleri yerine getirmek gibi kritik anlarda bile devletin neredeyse söz hakkının kalmadığı görülmektedir. Güçlü bir devlet figürünün gerekli olduğu alanlarda bile yönetim ilkeleri, yetkiler özel bir kuruma bırakılmıştır. Hükümetlerin görece gücünü yitirdiği bu alanlarda daha dezavantajlı olanın gözetildiği sosyal adalet prensibinin de dışlanması neden olunmuş ve büyük bir eşitsizliğin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Bugün yalnızca ekonomik bakımdan değil yaşamın her bir anına yayılan bir uçurumun neoliberal politikalar yoluyla inşa edildiğini söylemek artık bir itiraftan öte konu açıldığında birbirimizden gözlerimizi kaçırduğumuz bir gerçek (Zizek, 2020: 14). Devletler artık o kadar zayıflatıldı ki pandeminin yarattığı paniği dağıtacak, bir dizi tedbiri hayata geçirecek politikaları gerçekleştirebilecek gücü karşılamak konusunda bile zafiyet içerisindedir (Martinussen, 1997: 101; Peter, 1992). Yaşanılanlar bu durumun sarsıcı bir şekilde fark edilmesiyle sonuçlandı. Yine içerisinde olunan bu son zaman dilimi sosyal devlet ya da refah devleti gibi kavramlar altında öne sürülmüş güçlü devlet anlayışlarının nasıl altının oyulduğunun devlet organlarının nasıl tahrip edildiğinin resmi bir geçidi oldu.

Darboğazdan geçen neoliberal yönetimlerin yarattığı eşitsizlikler Covid-19 salgınıyla birlikte artık kamuoyunun önünde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda dünyayı etkisi altına alan pandemi krizinin muhakkak en çok etkilediği alan istisnasız tüm ülkelerde ekonomi olmuştur. Büyük ve etkisi yaygın olan bu olağanüstü olay ekonomik istikrarsızlıkların da yaşandığı dünyanın pek çok ülkesinde sağlık hizmetleri başta olmak üzere pek çok yerde bir anda gerçekleşen/patlak veren yan krizleri tetikledi. Sağlık hizmetlerine yönelik yoğun ilgi, daha özelde ise, ayaktan verilen sağlık hizmetlerine, yoğun bakım ünitelerine ve basit bir maske ve dezenfektandan başlayarak kompleks sağlık teçhizatına varana dek sağlık malzemelerine olan ihtiyacın karşılanmasında yaşanan güçlükler krizin boyutunu ve beraberinde korku ve telaşı iyiden iyiye artırdı. Ayrıca uzun süreli kapanma dönemlerinde işlerini yerine getiremeyen şirketlerin, yerel bazlı firmaların ya da daha özelde esnafın ekonomik olarak büyük bir çıkmazın içerisine girdiği bir portre çizmiş veya olumsuz bir tablo ortaya çıkarmıştır. Pandeminin riskiyle doğrudan

yüzleşmek zorunda kalan hizmet sektörü, kargo çalışanları, fabrika işçileri ise kendilerini izole edemediler. Sosyal mesafeyi koruyamadıkları pek çok mekânda zorunlu olarak bulunmak zorunda kaldılar.

Kapitalizmin büyük bir güç olarak yer ettiği çağımızda bireyler bir şeyler yapabileceklerine dair bir umudu bırakın seslerini duyurmak, bir kamuoyu oluşturmak bakımından dahi kırılğan bir durumdalar. Bu bağlamda sıklıkla köşesine çekilen, isteksiz bir nihilist kanat ile aşırı tepki gösteren, zarar veren bir nihilist kanat oluşmuştur. Etik bir motivasyon eksikliğiyle başlayan bu durum her türlü değerinde elde edildiği, işlendiği ve yaygınlaştırıldığı siyasi zeminin de boşaltılmasına neden olmaktadır (Keyman, 2002; Tural, 2004). Bu bağlamda kamusal alanın gündendüne daraltıldığı, pek çok ilişkinin neoliberal politikalarla özel alana kasti olarak itilerek bireyin yalnızlaştırıldığı düşünüldüğünde pandeminin üstesinden gelmek konusunda yaşanan güçlükler hatta olduğundan görece daha güçlü olarak hissedilmesinin gerekçeleri açığa çıkmaktadır. Virüsün genç yaşlı, fakir zengin ayrımı yapmadığına yönelik söylemlerin ardından bir slogan olarak dile getirilen “aynı gemideyiz” cümlesi artık hiç kimse için bir anlam ifade etmiyor (Zizek, 2020: 12). Pandemiye yakalanma riski, hastalıktan sonra alınan hizmetler, evde kalabilme olanağı ya da şansı! kişilerin hangi sınıfta içerisinde olduğunu çok kısa bir süre içerisinde alenen gösterdi. Çeşitli istatistik şirketlerinin verilerine göz ucuyla bir bakıldığında bile büyük bir eşitsizliğin varlığı rakamların reddedilemeyecek ciddi, soğuk ve gerçekçi yüzü yoluyla derinden hissedilmektedir. Fakat ekonomik çöküntü bir sonuç olarak görülmelidir. Bu iflasın nedeni ahlaki bir uğrağı da olan demokratik bir krizdir. İnsanlığın bunalımı, Antikçağda veya çok daha öncesinde çeşitli dinler ya da doğu kökenli öğretiler aracılığıyla insan olmak bakımından teknik yapan, bilim üreten aklın önüne konulan metafizikle ilgilenen aklın ve bununla birlikte pratik yönün bugün geri planda tutulmasından kaynaklanmaktadır. Felsefe tarihinin mihenk taşlarından birisi olan Kant’ın pratik akla verdiği öncelik de bu bağlamda değerlendirilebilir. Etik yönün zayıflamasıyla kabaca sınır tanımayan, işleri kestirmeden ve oportünist bir şekilde halleden özne tipi ve sözde büyüme ilerlemesi gerçekleşmiştir. Fakat Foucault’un da işaret ettiği gibi bilgi, bilim, teknik ve iktidarlar arasındaki güçlü ve sıklıkla bir tarafın daha baskın ve belirleyici olduğu ilişki ilerlemenin tek düze ve seçkin bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur (Foucault,

2002: 43-44; Foucault, 2003: 35; Sarup, 2004: 101). Daha önce ifade edildiği gibi bu durum da belirli bir kesimi kamusal işlere yönelik büyük bir ilgisizliğe sürüklemiş, kayıtsızlığa hatta hakları kazanma, koruma ve ödevlerin bilincinde olma, yerine getirme gibi temel davranışlar örüntüsünü ifa etmek bakımından eksik bırakmıştır. İşte değerler ekonomik güçle ilişkilendirilerek ölçüldüğü günümüzde ne yazık ki, ilgisizlik, a politik tutum pandemi döneminde de yaşandı. Dezavantajlı kesimin çığılıkları dünyanın vicdanında yeterli bir karşılık oluşturamadı ve işin acı yanı bu insanlar için pek de bir şey yapılamadı.

Sonuç olarak bugün pek çok kimsenin şikâyetinin konusu olan bu duruma bir anda gelinmedi. Entelektüellerin açıkça itiraf ettiği gibi bu ana aşama aşama belirli güç odaklarının çıkarlarının çekimi etrafında varıldı. Bu doğrultuda yalnızca Covid-19 ve ardından gerçekleşenler üzerinden yapılan her türlü değerlendirme durumu anlamak bakımından eksik kalacak ve çözüm önerilerinin işlevselliğini zedeleyecektir.

“Hepimiz Aynı Gemideyiz” Sloganı Üzerine

Covid-19 salgını çok kısa bir sürede tüm ülkelere ulaştı ve her ülkedeki çarpıklığı, düzensizlikleri ya da aksine bir durumu nadiren de olsa açığa çıkardı. Bu olağanüstü zaman kamu harcamalarının artmasına ve bu hususu finanse etme konusunda yeterli potansiyele sahip olmayan ülkelerin ardı ardına ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Bu bağlamda güçlü görünen Avrupa ülkeleri hatta süper güç olduğu iddia edilen ülke ya da ülkeler de başarılı bir sınav veremedi. Yalnızca ülkeler değil Avrupa Birliği gibi birleştirici, dünyanın fakir/az gelişmiş ülkelere yardım götürmek, adil bir dağıtım için kurulmuş pek çok kurum da bu sınavı geçemediler. Çünkü bu durumdan en fazla etkilenenler (olay her yerde aynı şiddette yaşanmadı) alt kültürler, göçmenler, işsizler gibi dezavantajlı denilebilecek kimseler oldu (Zizek, 2020). Başka bir şekilde ifade edilirse kişilerin toplumsal konumları hem pandemi krizinin yarattığı riski karşılama hem de bu krizle baş etme ve kontrol altında tutabilme olanaklarını doğrudan belirledi. Ayrıca pandemiyle mücadele konusunda tercih edilen politikalar kuşatıcı olmak bir yana seçkin bir koruma sağlamışsa Covid-19 salgınıyla ilk karşılaşıldığında eşitleyici algının kırılması kaçınılmaz olarak gerçekleşiyor hatta daha da derinleşmesine neden olduğu görülüyor. Örneğin pandeminin ilk anından itibaren bazı

kesimler için evde kalmak mümkün olmadı ya da hayat eve sığmadı. Çalışmak zorunda olan bu grup toplu taşıma araçlarında sosyal mesafenin hiçe sayıldığı bir şekilde yolculuk etmek, lüks sayılabilecek bir iş yerinde sağlıksız şartlar altında görevlerini bir arada ifa etmek zorunda kaldılar. Bu kesim kimi ülkelerde bütünüyle görmezden gelinirken sayıca az olan bazı ülkelerde ise bu insanlara sosyal devlet ilkesi doğrultusunda yeterliliği tartışılrsa da yardımlar yapıldı. İşte bu bazı ülkelerde belirli bir kesim çeşitli bahanelerle gözden çıkarılabilir varlıklar olarak görüldü. Avrupa’da göçmen sınıflar, yaşlılar gibi görece fazlalık ya da işe yaramaz sayılan insanların ölümü hem devletlerin hem de temel lokomotif olarak gösterilen ekonomik yapının rahatlaması açısından olumlu bir doğal seçim olarak görüldü. İnsan haklarının Avrupa’da seçici bir yapıya dönüştüğü, kullanılan paravan bir ideolojiye dönüştüğü batılı düşünürlerce de açıkça dile getirilen bir durum artık (Costas, 2016: 27; Badiou, 2013: 25-27). Demokrasi kültürü, hoşgörü, dayanışma gibi insanlığa pek çok katkısı olan bu kavramların içinin boşaltıldığını, “ilerleme” fikriyle maddi alanda yakalanan başarıların manevi alanda görülemediğine ve iki alan arasında dengenin kurulamadığına işaret etmek gerekir. Rousseau’nun “bilim ve sanatlardaki ilerleme insanlığın yararına mıdır?” şeklindeki sorusunun yeniden irdelenmesinin vakti geldi de geçmektedir (Rousseau, 2017: 3, 11). Gadamer’in ifadesi gibi muhakkak bu yorum “önyargılarla” doludur ve ötekini anlamak hem güç hem de eksiktir (Gadamer, 1989: 266). Ama anlatılan bu güçlük bahane edilerek kişiler görmezden gelinmemeli ve kaderlerine terk edilmemelidir. Gerçekten hepimizin aynı gemide olduğunun bilincine varılması, bu yönde uluslararası bir dayanışmanın, herkes için topyekün bir mücadelenin verileceği bir iklimin oluşturulması gerekmektedir. İçi boş bir retoriğe dayanan cümlelerle oyalanmamalı, insanlığın önemli sorunlarını gündelik siyasetin sıradanlığına ve hoyratlığına bırakmamalıyız.

Gözetleme/Takip Yöntemleriyle Birlikte Panopticon Tartışması Yeniden Alevlendi

Sağlık durumları ve daha önemlisi yaşamları hakkında ciddi bir endişe içerisinde olan insanlar için diğerleriyle kıyaslanamayacak şekilde vazgeçemeyecekleri şey sağlıklarıdır. Yaşamın onsuz olunamaz bazı değerleri bu doğrultuda kısa bir süreliğine rafa kaldırılmış gibi görünmektedir. Yeni normal denilen şey bir bakıma belki de varoluşsal tercihlerle birlikte doğrudan

hayatı ilgilendiren ciddi seçimlerin yapılması anlamına gelmektedir. Kişiler her türlü hakkını, özgürlüğünü ya da sıradan bir davranışmış gibi kişisel verilerini yeniden sağlıklarına kavuşmak, virüse yakalanmamak ya da sağlık hizmetlerine daha hızlı ve etkin bir şekilde ulaşabilmek için paylaşmayı tercih ediyorlar. Havaalanları, iş yerleri, terminaller, alışveriş merkezleri gibi yerlere konulan termal kameraların, cep telefonu uygulamalarının sizin mahremiyet alanınızı gündün güne daralttığı düşünüldüğünde bu tercih tartışmalı bir hal almaktadır. Bu bağlamda ‘gözetim toplumu’na (Foucault, 1992) giden yolu pandeminin yarattığı krizin açtığı söylenebilir. Doğrudan bir sonuç bildirilmese bile bu iki olgu arasındaki ilintinin mutlaka soruşturulması gerekmektedir. Siyaset teorisyenlerinin de işaret ettiği gibi bir ülkeyi bile derinden etkilemiş olağanüstü anlar hayatın genel akışını sekteye uğratabilir, işleyişini değiştirebilir. Bunlardan daha önemli olarak yalnızca o an için olduğu düşünülen pek çok karar ya da uygulama sanılanın aksine kalıcı olabilir. Bu hususa en uygun ve tarih bakımından yakın örneklerden biri 11 Eylül saldırılarıdır. Saldırının ardından ciddi güvenlik tedbirleri alınmış ülkeye girişte ya da çıkışta alınan parmak izi örnekleri, güvenliği sağlamak adına şehirlere yerleştirilen kameralar ve bazı özel verilerin düzenli olarak toplanmasına yönelik o gün için alınan kararlar halen uygulanmakta olan politikalar (Newman, 2006: 285). Hatta gözetleyen devlet anlayışının habercisi olarak gösterilmiş olan bu olay dijitalleşen çağla birlikte böyle bir ilginin arzusunu yeniden motive etmiştir.

Yaşanılan Covid-19 salgınına o kadar hazırlıksız yakalandı ve etkisi o kadar fazla oldu ki, iktidarların sıkı denetim uygulamaları etrafında otoriter bir yapıya kavuşmaları amacıyla kurgusal olarak ürettikleri korku ya da güvensizlik halini yaratmalarına gerek kalmadı. Bireyler daha korunaklı ya da güvenli yaşamak adına gönüllü olarak pek çok bilgilerini paylaştılar. Kendilerinin ve sevdiklerinin sağlığı için sosyal alanlardan uzak kalmayı ve daha önemlisi gözetlenmeyi kendi rızasıyla kabul eden bireylerin sayısının fazlalığı korkunun ne kadar yoğun yaşandığının en ciddi göstergesidir. Bu doğrultuda hızını alamayan bazı ülkeler denetlemek, takip etmek ve kontrol altında tutmak gibi çeşitli otorite yanlı uygulamalar için gerekli olarak gösterilebilecek görece bir kaosu hazır bulmuş oldular. Örneğin Çin’in bu yöndeki şiddetli uygulamaları halkın bir direnişine neden olmuşsa da bu karşı çıkışın “yaşamın tehdit edilmesine” yönelik bir eylem olduğuna yönelik

yaygın kanaat hem ülkede hem de dünya genelinde dişe dokunur bir karşılık bulamamıştır. Bu hususta son olarak şu iki şeyi gündeme getirmenin yararlı olduğunu düşünmekteyiz. İlk hükümetler salgınla mücadele etmede demokratik, kişisel haklara saygılı ve gözetlemenin sınırlı olduğu daha farklı yöntemleri tercih edebiliyorlardı. Söz gelimi sağlık sistemini ve bağlantılı yapıları finanse edebilecek güçlü bir ekonomiye sahip ülkeler bile yaygın test yapmak yerine virüse yakalanmış kişilerin hastalığının tespit edilmesinden önce bulunduğu mekanları, burada bulunan diğer kimseleri belirleyebilmek adına kişisel takibi öne çıkaran uygulamaları tercih ettiler. Bu durumun mantıklı açıklaması nasıl yapılabilirdi? Gizli kalmış bir dürtünün gün yüzüne çıkması ya da daha ihtiyatlı davranmak gerekirse uzun bir süre daha uygulanması düşünülen gözetleyici politikaların bir habercisi olarak değerlendirilebilir mi? İkinci olarak bu durum bütünüyle bir kandırma da değildir. Neo liberal politikaların ciddi bir krizde olduğunun artık saklanmadığı bir çağda kişilerin ulusu öne çıkaran bir dayanışma için ya da en azından hızlı ve sağlıklı karar vermek için bir otoritenin gerekli olduğuna yönelik inançlarının oluştuğundan kesinlikle söz edilmelidir. Bu yorumu daha ileri götüren bazı kimselerin iddia ettiği gibi bu krizin ulus devlet düşüncesini yeniden güçlü bir şekilde canlandıracağı konusunda ihtiyatlı olmak gerekir. Bu durum Hume'un ya da kimi bazı duygucu düşünürlerin işaret ettiği gibi duygudaşlığın kişinin kendisine en yakın olanlarla daha yoğun olarak yaşandığına ve ortak değerlerin azalmasına koşutluk göstermek suretiyle giderek azaldığını öne süren ve sağduyuyla da uyuşan görüşün an itibariyle yaşanması olarak yorumlanabilir (Hume, 2010: 60, 65, 90). Aksine bir yorumla kişiler yine bencilce ötekilerin sağlığını kendi sağlığının garantörü olarak görüyor da olabilirler. Çünkü bireysel bir mücadele mutlak bir korunmuşluk halini sunamıyor. Bu iki yorum Adorno'nun Aydınlanma'nın teknik ve araçsal aklı, kültür endüstrisini öne çıkarması ve nihayet insan doğasından uzaklaşılmasına ve türün mutsuzluğuna neden olunmasına yönelik çağın paradigmasını başarılı bir şekilde okumasının bir sonucu "çitler çevrildi artık çıkış yok" argümanı ile irdelemek gerekir (Adorno, 2011; Slatter, 1998: 224-225). Bugün de öyle bir yere gelindi ki, bireyleri ulus devlet bağlamında motive edebilecek ne bir argüman ne bir metafor ne de politika kalmış durumda. Belki de çok da uzun sayılmayacak bir zaman aralığında özne kapitalizm, teknoloji, siyaset ve burada sayılmayacak pek çok yapı

tarafından dönüştürüldü. Artık bu tür söylemler bir nostaljiden öte bir şey ifade etmiyor. Yine Lyotard'ın "bilginin meşruluk krizi" (Lyotard, 2013: 60 vd.) tespitinden hareketle "yapay zeka", "sosyal medya" "metaverse" gibi düşünceler insanları "o, kendine yetebilirlik" düşüncesine iyice hapsetti, yalnızlaştırılan birey artık bırakın dayanışma içerisinde olmayı umursamaz, motivasyonsuz ve gücü kalmamış özneler haline geldiler. Kamusal alandan yalnızca birey değil, ahlaki standartlar, din ve değerler de uzaklaştırılmıştır. Tüm bu kuşatıcı ve temel motifler bireylerin özel ilgileri, arzu nesnelere ve kendilerini rahatlatma metodları haline geliverdi. Böylece her şey sığ bir alana taşındı. Bugün derinden hissedilen kriz burada yapılan ciddi eleştirilerin benzerlerinin duyulmasına ve bir yandan da insanın kendi doğasını daha yakından tanımaya aracı oldu. Pascal'ın çok daha önce ifade ettiği ve doğanın tüm çıplaklığıyla yüzümüze vurduğu şu gerçeği: "Bizler doğadaki en zayıf sızlıklarız" (Critchley, 2008: 1).

Bu Süreçten Devletler Güçlenerek Çıkabilir mi?

Covid-19 salgını kutsal devletin geri dönüşünü hatırlatıyor. Hobbes'un Leviathan'ı gibi mutlak, otoriter ve "kılıcın gücü olmadıkça ahitler birer sözden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez" (Hobbes, 2017: 133) ortak inancını öne çıkaran devlet anlayışının gerekli olduğuna yönelik algı hızla daha fazla insanın zihninde yankı buluyor. Tek başına ötekilerle, salgının yarattığı ciddi krizlerle baş edemeyeceğini hisseden pek çok yurttaş olabildiğince kabuğuna çekilmesine inandığı minimal veya gece bekçisi devletin belirleyici hatta otoriter politikalarını istemektedir. Fakat bir yandan bundan memnun olursa da salgının etkisinin görülmeyeceği günlerde neler olabileceğine dair kaygıları güçlü bir devletin varlığını aynı zamanda bir tehdit olarak algılamasına neden olmaktadır. Güvenlik tehdidinin daha yoğun yaşanması bu tedirginliği bugün için ötelemeye fazlasıyla yeterli görmektedir. Bu aşamada devletin varlığından rahatsız olan kimseler bile sürecin sistemli bir şekilde devlet eliyle yürütülmesini istemektedirler. Kişilerin gündeminde şu an yalnızca sağlık sistemi ve ekonomik durum var. Devletin pandemi öncesinde de güçlendiği düşünüldüğünde söz konusu olağanüstü durumun bu hususun gerçekleşmesi yönündeki harekete ciddi bir ivme verdiğini söylemekte bir sakınca görünmüyor. Fakat asıl tartışılması gereken konu, bu durumun ne kadar devam edeceği ve kalıcı olup

olmayacağıdır. Tabii bu eğilimin illaki otoriter, kural tanımaz bir devletin varlığına neden olacağına dair güçlü bir bulgu da bulunmamaktadır. Tarihsel örneklerden hareketle kendiliğinden oluşan bu korku ve güvensizlik ikliminin sıklıkla liderler, politikacılar veya daha genel ifade edilirse hükümetler tarafından fırsata çevrildiği görülmektedir. Agamben'in "istisna hali" dediği ve yönetimlerin daha otoriter bir yönetim biçimine geçebilmek için ileri sürülen bahaneler arasında çok fazla sayıda insanı etkileyen hastalıklar ya da salgınlar da bulunmaktadır (Agamben, 2006: 26). İnsan doğasının değişmediği düşünüldüğünde bu konuda bir tereddütün oluşması da makul bir kaygı olarak görünmektedir.

Covid süreci bir yanıyla hızlı ve etkin karar alma, yönetilme, idare etme gibi çeşitli yönetim uygulamaları bakımından belirli sınırlar veya kimseleri ki bu kimseler sıklıkla ifade edildiği gibi yurttaşları söz konusu eden politikaların başarılı olduğunu genellikle gösterdi. Sınırlı ve adil dağıtılması gereken bu maddi kaynakları şu süreçte insanlar başkalarıyla paylaşmak istemiyorlar. Hatta bu bencilce hareket o kadar öteye gidebiliyor ki, bir marketi sınırlı sayıda insanlar neredeyse talan edebiliyor. Bu yalnızca basit bir "tuvalet kağıdı" stoklama olayı da değil (Zizek, 2020, 63-64). Örneğin dünyanın refah seviyesi pek çok ülkesinde zenginler insan sirkülasyonunun yoğun olduğu metropollerden kaçarak sahil kasabalarındaki gösterişli malikânelerinde ötekilerini umursamaz bir şekilde yaşamlarını sürdürebiliyorlar. Fakat Zizek'in de belirttiği gibi bu kriz panik içerisinde verilen tepkilerle veya yalnızca güçlü olanın hayatta kalabileceği bir biyolojik değerlendirme etrafında çözülebilecek kadar önemsiz bir olay değil. "Bir adım geriye at ve düşün" (Zizek, 2020: 67, 101) ve bu kriz atlatsa bile bir yenisiyle veya başka bir tehditle, felaketle karşılaşma olasılığını fark et. Hayatlarımızın fazlasıyla kırılgan ve gücümüzün o kadar sınırlı olduğunu düşman olarak bizden daha zeki uzaylıları beklerken basit, ilginç bir çoğalma biçimi olan bir virüs karşısında verdiğimiz kötü sınavdan rahatlıkla anlamalıyız (Zizek, 2020: 13). Bu nedenle ulusal düzeyde tavsiyeler şu an için hızlı ve etkin karar verme, sınırlı kaynakları daha az sayıda hem de belirli kültürü paylaştığımız kişilerle paylaşmak kulağa hoş gelse de uzun vadede yaşanabilecekler düşünüldüğünde evrensel bir dayanışmanın artık düşünülmesi gerekiyor.

SONUÇ

Belirsizlik, kaos, güvensizlik, tedirginlik, kaygı gibi olumsuz durumların bugünleri tanımlarken kullanıldığı düşünülürken filozofların, sağduyuya sahip insanların, yöneticilerin ve bilim insanlarının üzerine önemli görevler düşmektedir. Sosyal medya ve sanal haberciliğin körüklediği doğruluğu teyit edilmemiş aşırı malumat, gündelik hayattan başlayarak siyasete kadar yayılmış yalancılık, kişilerin yakınlarında bulunan, hatalarını gözlemlemiş olduğu kişiler bir yana din adamlarına, bilim insanlarına ve yöneticilere karşı güvenmemeleri kişileri kırılabilirliğe, manipüle edilmeye karşı daha savunmasız hale getirdi. Yeniden hayata bağlanmak konusunda halen süren bir panik, ne yapılacağına dair bir kuşku ve hatta çocukluk döneminde ilk defa deneyimlenen şeylerde yaşanan ve hissedilen duygu durumları ve çocuksu çekingenlik bu kez panik ve tedirginlik içerisinde yaşanıyor neredeyse. Hızlıca bu panikten çıkılmalı ve sakin bir kafayla kararlar alınmalıdır. Popülist söylemlerin bir kenara bırakılması da bu hususta değerli görünmektedir. Çalışma boyunca ifade edildiği gibi rejimler krizlerle mücadele etmede görece bir kabiliyet sunsa da pandemi bunun sınırlı bir etkisinin olduğunu gösterdi. Günlük kaygıların, dogmatik inançların ve ideolojilerin bilimselliğin önüne geçmemesi artık bir dilek veya temenni olmanın ötesine taşınmalıdır. Ayrıca güçlü, istikrarlı devlet anlayışları hızlı ve etkili karar almada başarılar kazandırmıştır. Ama bu özgürlüklerin, insan haklarının ve gözetlemeyi öne çıkaran yönetim anlayışlarına neden olmamalıdır. Devletler eskisi kadar belirleyici olmayabilir ama kriz anlarında mağduriyetler yaşanmaması adına hızlı karar alma, uygulayabilme gibi hususlarda yeterli kabiliyete sahip kurum, yapı ve kişilerden oluşturulmalıdır. Bu görüş yine Antikçağdan itibaren öne sürülen erdemlere ve ruhun durumuna bağlı olarak kişilerin toplumda yer edinmelerini öne süren görüşün bir yorumu olarak görülebilir. Güven ikliminin sağlanması için bireyler ve toplumlar için kritik önemi olan erdemlerin toplumsal bir eğitimle yeniden yaygınlaştırılması gerekli görünmektedir.

Şeffaflık düşüncesi abartıldığı ve neyin şeffaflaştırılacağı hem problemleri hem de otoriterliğe neden olabilecek bir görüş olduğu için ılımlı bir şeffaflığın sağlanması gereklidir. Günümüzde çok fazla vurgulandığı gözlemlenen bu durumun aksine her şeyin ulu orta bilinmesi ya da yaşanması tedirgin edici olabilir. Ama konuyla ilgili olarak devletlerin salgınla mücadele

ederken vatandaşlarından istedikleri bilgiler çerçevesinde oluşturulan sağlık sistemindeki verilere kimlerin ulaştığı veya ulaşacağı, ne kadar süreyle bu verilerin saklanacağı hakkında gerekli bilgiler verilmelidir. Kişilerin konumları, nerede ne amaçla buldukları belirli sınırlar içerisinde istenmeli ve mahremiyete saygı gösterilmeli, pek çok politika hak ve özgürlükler görmezden gelinerek yapılmamalıdır. Otoriter, baskıcı veya gözetleme yönetim biçimine dönüşme tehdidini her vakit barındırdığı için kişiler özgürlükleri ve sağlıkları arasında bir seçimde bulunmaları gerektiği bir anlayışla yönetilmemelidir. Mutlaka başkalarının maske takma, hijyen kurallarını uygulama, test verme, aşı olma ve bu konularla ilgileri paylaşma konusundaki tercihleri toplumun bütününe ilgilendirir. Benim kararlarım, benim yaşamım gibi sloganlaşan söylemlerin birlikte yaşayan ve ortak bir değer alanını paylaşan kimseler için problemler için iddia olduğu aşikârdır. Evrensel bir dayanışmayı, birlikte ve topyekün bir davranışla ancak başarıya ulaşabileceğini fark etmek gerekir. Ayrıca Avrupa ülkeleri ve Amerika gibi bir süper gücün bile pandemiyle tek başına mücadele edemediği düşünüldüğünde küresel bir iş birliğinin gerekliliği daha açık ve ciddi bir biçimde tartışılmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- Badiou, A. & Zizek, S. (2011). Bir Idea Olarak Komünizm, Çev. Ahmet Ergenç & Ebru Kılıç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Badiou, A. (2013). Etik, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Badiou, A. (2015). Gerçek Mutluluğun Metafizigi, Çev. Murat Erşen, Monokl, İstanbul.
- Colclough, Christopher. (1991). 'Structuralism versus Neo-liberalism: An Introduction', (eds.) C. Colclough; J. Manor, States or Markets? Neo-liberalism and the Development Policy Debate, Clarendon Press, Oxford, ss. 46-51.
- Douzinas, C. (2016). Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları Eleştirel Bir Yaklaşım, Çev. Kasım Akbaş-Rabia Sağlam, Notabene Yayınları, Ankara. 2016, s. 27-72.
- Evans, P. (1992). The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy, and Structural Change, (eds.) S. Haggard; R. Kaufman, The Politics of Economic Adjustment, International Constraints, Distributive Conflicts and the State, ss. 72-90.
- Foucault, M. (1992). İktidarın Gözü, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Foucault, M. (2002). Toplumunu Savunmak Gerekir, Çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2003). İktidarın Gözü: Seçme Yazılar, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2005). Özne ve İktidar, Çev. Işık Ergüden&Osman Akinbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Fukuyama, F. (1999). Tarihin Sonu ve Son İnsan, çev. Z. Dicleli, Gün Yayınları, İstanbul.
- Fukuyama, F. (2002). Hala Tarihin Sonundayız, Çev. Ö. Gözel, Aydın, M., Özensel, M., Vadi Yayınları, Ankara.
- Gadamer, H. G. (1989). Truth and Method, trans. Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall, Continuum Press, New York.
- Himmelfarb, G. (2002). Fukuyama'ya Cevap, Çev. Yusuf Kaplan, Aydın, M., Özensel, M., (eds), Francis Fukuyama v.d, Tarihin Sonu mu ? (61-64), Vadi Yayınları, Ankara.
- Hobbes, T. (2017). Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Horkheimer, M., Adorno, T. W. (1995). Aydınlanmanın Diyalektiği I, Çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Hume, D. (2010). Ahlak, Çev. Nil Şimşek, Dergâh Yayınları İstanbul.

- Keyman, F. (2002). Kapitalizm Ve Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma Ve Öteki Sorunsalı, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Dünya Neyi Tartışıyor I: Küreselleşme.10(5), 27-54.
- Lyotard, F. (2013). Postmodern Durum, Çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yay., Ankara.
- Martinussen, J. (1997). Theories Society, State and Market, A Guide to Competing of Development, Zed Books Ltd, London.
- Newman, S. (2006). Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu, Çev. Kızıltuğ K., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Phil, S. (1998). Frankfurt Okulu, Çev. Ahmet Özden, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Rousseau, J. J. (2017). Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev, Çev. Sebahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sarup, M. (2004). "Post-yapısalcılık ve Post-modernizm" Çev. A. Güçlü, Bilim ve Sanat Yay, Ankara.
- Theodor, A. (2011). Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi, Çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Touraine, A. (1997). Demokrasi Nedir?, Çev. O. Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tural, N. K (2004). Küreselleşme ve Üniversiteler, Kök Yayıncılık, Ankara.
- Zizek, S. (2020). Pandemic!: COVID-19 shakes the World, OR Books, New York/London.
- Critchley, S. (2008). Infinitely Demanding, Ethics of Commitment, Politics of Resistance, Verso, London.

BÖLÜM 8

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE UZAKTAN EĞİTİM SİSTEMİ KULLANIMINA YÖNELİK DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Prof. Dr. Veysel YILMAZ¹ , Yelda SÜRMEİİOĞLU²

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü
E-mail: vyilmaz@ogu.edu.tr; lveyselyilmaz1@gmail.com (corresponding author)
<http://orcid.org/0000-0001-5147-5047>

²Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik ABD
E-mail: yeldasurmelioglu@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-0601-2155>

1. GİRİŞ

Koronavirüs (Covid-19) ilk kez 2019 Aralık ayında Çin'in Hubei bölgesinin başkenti Vuhan'da ortaya çıkmıştır. Kişiden kişiye bulaşabilen bu virüs 2020 Ocak ayı ortalarında büyüme gösterdi. Bu büyüme ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 11 Mart 2020 tarihinde küresel salgın ilan etti. Covid-19 ve benzeri krizlerin etkileri sadece iktisadi temelli kalmayıp insanlarda sosyolojik ve psikolojik travmalara da neden oldu. Korona virüs hastalığının hızla yayılması ve çeşitli krizlere sebebiyet vermesi diğer ülkelerle benzer şekilde Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu kriz neticesinde insanlar evlerinden çıkamaz oldular ve eğlenceden alışverişe konferanslardan yükseköğretime kadar birçok hizmetin dijitalleşmesi kaçınılmaz olmuştur.

Küresel salgın kaynaklı dijitalleşmeden en çok etkilenen sektörlerin başında eğitim gelmektedir. Dünya çapında okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar tüm düzeylerde uzaktan eğitime geçiş yapılmıştır. Türkiye'deki bütün üniversitelerde eğitim-öğretim yüz yüze dersleri 23 Mart 2020 tarihinde durdurulması ve uzaktan eğitimle devam edilmesi yönünde karar alınmış, Covid-19 salgınında başta genç nüfus olmak üzere halkın evlerinde kalmalarını sağlamak ve bu sayede sosyal mesafenin yaratılıp bulaşıcılığın önlenmesi amaçlanmıştır (Bulluk ve Eşitti, 2020).

Uzaktan eğitim, örgün olarak bildiğimiz öğrenci ve öğretmenin aynı fiziksel alanı paylaştığı geleneksel eğitim modelinden farklı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkan zaman ve mekândan bağımsız bir eğitim modelidir (Al ve Madran, 2004).

Yüz yıllık bir geçmişe sahip olan uzaktan eğitimin giderek artan sayıda savunucusu olsa da çok sayıda kişi geçerli nedenlerle buna karşı çıkmaktadır. Ancak Covid-19 salgınıyla yeni bir sürece giren uzaktan eğitim, zorunlu olarak ve ansızın kullanma durumu ortaya çıkmıştır (Sayan ve Yıldız, 2021). Uzaktan eğitime yapılan bu ani geçiş internet tabanlı uzaktan eğitim sistemlerinin büyük ölçüde kullanılmasına neden olmuştur.

İnternet tabanlı uzaktan eğitim sistemleri (UES) (Adobe Connect, Advancity, Blackboard, Canvas, Google Ürünleri (G Suite), Microsoft Ürünleri (Office 365), Moodle, Zoom vb.) yükseköğretimde öğretme-öğrenme süreçlerini destekleyen internet teknolojileridir. UES öğretmenler ve öğrenciler arasında iletişimi sanal yolla sağlamakta ve eğitim süreçlerinde hız ve etkinlik sunmaktadır (Fathema vd., 2015).

Uzaktan eğitimdeki en önemli öğelerden biri öğrencidir. Öğrencilerin uzaktan eğitim sistemlerini kullanımlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu çalışmada, 2020-2021 öğretim yılı üniversite öğrencilerinin mevcut sistem kullanımlarını etkileyen faktörler Teknoloji Kabul Modeli yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çelik ve Yılmaz (2011), Teknoloji Kabul Modeline (TKM) dayalı genişletilmiş bir model aracılığıyla tüketicinin e-alışverişi kabul etmesini açıklamaya çalışmışlardır. Genişletilmiş bir araştırma modeli üretmek için klasik TKM'ye algılanan güven, algılanan zevk, algılanan bilgi kalitesi, algılanan sistem kalitesi ve algılanan hizmet kalitesi faktörlerini eklemişler ve araştırma modelinin içerdiği faktörler açısından özgün olduğunu belirlemişlerdir. Algılanan kullanım kolaylığı, bilgi, hizmet ve sistem kalitesinin etkili faktörler olduğu düşünülürken, hizmet kalitesini en önemli faktör olarak bulmuşlardır. Güven, tutum üzerinde anlamlı bir oranda etkiye sahipken, algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki bu etki oranı istatistiksel olarak anlamlı ancak zayıf olduğu görülmüştür.

Fathema vd. (2015), üniversite öğretim üyelerinin Öğrenme Yönetim Sistemlerini (ÖYS) zorunlu olmayan koşullar altında tutum, inanç ve kullanma niyetlerini ve fiili kullanımlarını nasıl etkilediğini araştırmak için Davis'in (1989) önerdiği TKM yararlanmışlardır. Modele dışsal etkiler olarak sistem kalitesi, algılanan öz yeterlilik ve kolaylaştırıcı koşullar faktörlerini eklemişlerdir. 560 öğretim üyesinden elde ettikleri verileri Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analiz ettikten sonra önerdikleri üç dış değişkenin öğretim üyelerinin ÖYS'lere yönelik tutumunun önemli tahminçiler olduğunu belirlemişlerdir.

Mohammadi (2015), kullanıcıların e-öğrenme sistemi hakkındaki algılarını araştırmak için bütünlümlü bir bilgi sistemi başarı modeli ve TKM ile incelemiştir. Kullanıcıların e-öğrenme kullanımına yönelik isteklerini ve memnuniyetini etkileyen kalite özelliklerini analiz etmiştir. Tahran'daki dört devlet üniversitesinde gerçekleştirdiği araştırmanın sonucunda, sistem kalitesinin kullanıcı memnuniyeti ve e-öğrenmeyi kullanma niyetinde en büyük olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Elifoğlu Kurt (2015), TKM ve bilgi sistemleri başarı modeli entegrasyonu ile üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime bakış açılarını araştırmıştır. Bütünleşik model yardımıyla uzaktan eğitimde bir sistemin kalite özellikleri, sistemin kullanım kolaylığı, algılanan fayda, sistem kullanımı ve memnuniyetlerini incelemiştir. Analizleri YEM ile yapmış, sonuçlara göre hizmet kalitesi ve bilgi kalitesinin algılanan fayda üzerinde anlamlı etkisini ve bilgi kalitesinin algılanan fayda üzerindeki en güçlü etkiye sahip değişken olduğunu gözlemlemiştir.

Ratna ve Mehra (2015), TKM kullanarak e-öğrenmeye yönelik öğrencilerin kabul ve davranışlarını incelemişlerdir. Sonuçların da algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanılışlılık, tutum, kullanım için davranışsal niyet ve gerçek kullanım arasında anlamlı ilişkiler gözlemlemişlerdir. Algılanan yararlılık, algılanan kullanım kolaylığı ve tutuma güçlü bir şekilde aracılık ederken, tutum algılanan yararlılık, algılanan kullanım kolaylığı ve e-öğrenmeyi kullanma davranışsal niyetine aracılık ettiğini saptamışlardır.

Rabaa'i (2016) çalışmasında, bir uzaktan eğitim sistemi olan Moodle sistemini örnek olarak alıp, üniversite öğrencilerinin e-öğrenme sistemini kullanma ve kullanma niyetlerini etkileyen faktörleri değerlendirmiştir. Çalışmasında teori temeli olarak TKM genişletilmiş bir versiyonu kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, algılanan güvenilirlik, memnuniyet, öznel norm, öz-yeterlik, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda ve tutum değerlenlerinin e-öğrenme sistemi olan Moodle'ı kullanma niyetini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir.

Sukendro vd. (2020), Endonezya Yüksek Öğrenim kurumlarındaki (HEIs) Spor Bilimleri eğitimi öğrencileri arasında Korona virüs Hastalığı 2019 (Covid-19) sırasında e-öğrenmenin kullanımını öngören faktörleri araştırmayı amaçlamışlardır. Elde edilen bulgular sonucunda ise kolaylaştırıcı durum ile algılanan kullanım kolaylığı arasında ve kolaylaştırıcı durum ile algılanan kullanılışlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ve TKM'nin temel bileşenleri arasında, algılanan yararlılık ve tutum arasındaki ilişki dışında anlamlı ilişkiler bulmuşlardır

Karadağ ve Yücel (2020), tasarladıkları bir çalışma ile lisans öğrencilerinin Covid-19 sürecinde uzaktan eğitime ilişkin memnuniyetlerini incelemişlerdir. Bu çalışma için 163 üniversiteden (111 devlet ve 52 vakıf) toplam 17.939 öğrenciye e-posta yoluyla çevrimiçi anket gönderilip uygulama

yapılmıştır. Sonuçlara göre Yükseköğretim Kurulu Memnuniyeti en yüksek memnuniyetin yaşandığı alan, Üniversite ve Fakülte Yönetimi Memnuniyeti ve Dijital İçerik/Öğretim Materyali Memnuniyeti ise en düşük memnuniyetin yaşandığı iki alan olarak bulunmuştur.

Buluk ve Eşitti (2020), Covid-19 sürecinde uzaktan eğitimin zorunlu olması nedeniyle Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi lisans öğrencilerini ele alarak yaptıkları çalışmada turizm öğrencilerinin eğitim yöntemi hakkındaki görüşlerine göre uzaktan eğitim sistemini değerlendirmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, öğrencilerin yaklaşık %86'sının uzaktan eğitim ders sistemini takip edebildiğini gözlemlemişlerdir. Özellikle erkek öğrencilerin memnuniyetlerinin daha fazla olması ve uzaktan eğitim derslerini daha etkili bulmaları dikkat çeken bulgulardandır. Bunlarla birlikte ankete katılan öğrencilerin uzaktan eğitimde değerlendirme sisteminin, program etkililiğinin ve bu yeni sistem için öğrencilerin kişisel uygunluklarının uzaktan eğitim ders memnuniyetleri üzerinde önemli belirleyiciler olduğunu göstermişlerdir.

Etlilioğlu ve Tekin (2020), e-öğrenmede öğrenci tutumu ve akademik başarısı arasındaki ilişkiye aracılık eden faktörleri incelemek istemişlerdir. Bunun için öğrenci merak ve kaygı faktörlerini ele almışlardır. Araştırma örneklemini e-öğrenme dersine katılım sağlamış 756 öğrenciden (ön lisans, lisans ve lisansüstü) oluşmaktadır. Çalışmadan elde ettikleri bulgulardan öğrencilerin e-öğrenmeye ilişkin merak ve kaygı faktörlerinin öğrenci tutumları ile akademik başarısı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucuna varmışlardır.

Çelik ve Uzunboylu (2020), çalışmalarında uzaktan öğrenmeye yönelik bir tutum ölçeği geliştirmeyi ve bunun için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapmayı amaçlamışlardır. Analiz sonuçları kullanılarak dört boyutlu ve on altı maddelik bir ölçek geliştirilmişlerdir. Analizler, on altı maddelik ölçeğin uyum istatistiklerinin iyi düzeyde olduğunu göstermiştir. Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları yeterince güvenilir olduğunu göstermiştir. Ölçek ile Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği (ASTDL) arasındaki bağlantı orta düzeyde bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar, ölçeğin uzaktan öğrenmeye yönelik tutumları ölçmek için kullanılabilirliğini göstermiştir.

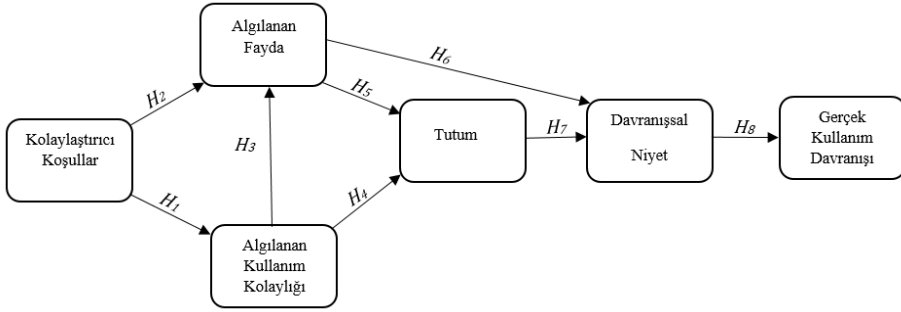
Literatürden de anlaşılabilirliği gibi e-öğrenmeye yönelik pek çok çalışma mevcuttur. Ancak Covid-19 salgını döneminde zorunlu olarak

üniversite eğitiminde kullanılan e-öğrenme sistemine yönelik öğrenci tutum ve davranışlarını ortaya koyan çok az çalışma olduğu değerlendirilmiştir. Literatüre katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışmada üniversite öğrencilerinin korona virüs (COVID-19) salgın sürecinde uzaktan eğitim sistem kullanımlarına yönelik tutum ve davranışları Teknoloji Kabul Modeli (TKM) yardımıyla araştırılmıştır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

TKM, genel anlamda teknolojinin kabulünde etkili olan faktörleri, kullanıcı davranışları ve davranışlarına bağlı olan nedenleri açıklamasına yarayan bir modeldir (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989). Çalışmada kullanılan TKM kapsamındaki araştırma modeli şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modelindeki öne sürülen hipotezler topluca aşağıda verilmiştir.

H₁: Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sisteminde (UES) kullanım koşullarının kolaylaştırılması, algıladıkları kullanım kolaylığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₂: Üniversite öğrencilerinin UES kullanım koşullarının kolaylaştırılması, algıladıkları fayda üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₃: Üniversite öğrencilerinin UES yönelik algıladıkları kullanım kolaylığı, algıladıkları fayda üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₄: Üniversite öğrencilerinin UES yönelik algıladıkları kullanım kolaylığı, uzaktan eğitim sistemine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₅: Üniversite öğrencilerinin UES yönelik algıladıkları fayda, uzaktan eğitim sistemine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₆: Üniversite öğrencilerinin UES yönelik algıladıkları fayda, uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₇: Üniversite öğrencilerinin UES yönelik tutumları, uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₈: Üniversite öğrencilerinin UES yönelik davranışsal niyetleri, gerçek kullanım davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Örneklem

Araştırma modelini test etmek için gerekli olan veri anket yöntemi ile toplanmıştır. Covid-19 salgın süreci nedeniyle anketler yüz yüze uygulanamadığından katılımcılara online olarak ulaştırılmıştır. Veriler 15 Aralık 2020 ile 9 Ocak 2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Ankete toplamda 315 kişi katılmış olup, anket formundaki kontrol sorusu olan 26. soru dikkate alınarak hatalı olan 15 anket çıkarılmıştır. Değişkenlerin ölçümü için 11’li likert tipi (0=Hiç katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum) şeklindedir. Anket formundaki 21. soru negatif olduğundan analizlere katılmadan önce ters çevrilip daha sonra analizlere dahil edilmiştir.

Faktörlere ilişkin ifadeler ve bu ifadeler oluşturulurken yararlanılan kaynaklar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Faktörler ve İfadeler

Faktör KK. Kolaylaştırıcı Koşullar	KK1: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak için gerekli bilgiye sahibim. KK2: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak için gerekli araç-gereçlere (tablet, bilgisayar, internet vb.) sahibim. KK3: Uzaktan eğitim sürecinde karşılaştığım teknik sorunların üstesinden gelebilirim. KK4: Uzaktan eğitim sürecinde kullandığım internet bana sorun yaratmaz.	Juinn ve Tan 2013
Faktör AF. Algılanan Fayda	AF1: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak öğrenme performansımı artırır. AF2: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak öğrenme/ders çalışma etkinliğimi artırır. AF3: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak verimliliğimi artırır. AF4: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak benim için faydalıdır.	Sukendro vd. (2020)
Faktör AKK. Algılanan Kullanım Kolaylığı	AKK1: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak benim için kolaydır. AKK2: Uzaktan eğitim sistemimde öğrenim faaliyetleri açık ve anlaşılırdır. AKK3: Uzaktan eğitim sistemini kullanmak etkileşimde(iletişimde) kolaylık sağlar. AKK4: Katılmadığım canlı derslerin kayıtlarına sonradan rahatlıkla ulaşım izleyebiliyorum.	Sukendro vd. (2020), Yazar
Faktör t. Tutum	T1: Uzaktan eğitim sistemini eğitimim için kullanmanın iyi bir fikir olduğuna inanıyorum. T2: Uzaktan eğitim sistemini kullanma fikrinden hoşlanmıyorum. T3: Uzaktan eğitim sistemini kullanmaya yönelik genel olarak olumlu bir tutumum var.	Ratna, P.A. and Mehra, S. (2015)
Faktör DN. Davranışsal Niyet	DN1: Gelecekteki öğrenme faaliyetlerimde uzaktan eğitim sistemini kullanmayı planlıyorum. DN2: Uzaktan eğitim sisteminin kullanılmasını tavsiye ederim. DN3: Gelecekte de uzaktan eğitim sistemini kullanacağım.	Sukendro vd. (2020)
Faktör GK. Gerçek Kullanım Davranışı	GK1: Uzaktan eğitim sistemini sınav haftasında kullanma sıklığınız GK2: Uzaktan eğitim sistemini geçen ay ne ölçüde kullandınız? GK3: Uzaktan eğitim sistemini geçen hafta ne ölçüde kullandınız?	Fathema, Shannon ve Ross (2015)

4. BULGULAR

4.1. Katılımcılar İlişkin Demografik Özellikler

Tablo 2'ye göre ankete katılan öğrencilerin %46,7'si (N=140) erkek, %53,3'ü (N=160) kadındır.

Tablo 2: Katılımcıların cinsiyeti

	N	%
Erkek	140	46,7
Kadın	160	53,3
Toplam	300	100,0

Tablo 3'e göre ankete katılan öğrencileri %13,7'sinin (N=41) üniversitede birinci yılı, %25,3'ünün (N=76) üniversitede ikinci yılı, %23'ünün (N=69) üniversitede üçüncü yılı, %16'sının (N=48) üniversitede dördüncü yılı ve %22'sinin (N=66) dört yıldan fazla zamandır üniversitededir.

Tablo 3: Katılımcıların üniversitede kaçınıcı yılı olduğu

	N	%
1,00	41	13,7
2,00	76	25,3
3,00	69	23,0
4,00	48	16,0
4'den fazla	66	22,0
Toplam	300	100,0

Tablo 4'e göre ankete katılan öğrencilerin %75'inin (N=225) kendine ait bilgisayarı vardır. %25'inin (N=75) ise kişisel bilgisayarı yoktur.

Tablo 4: Katılımcıların bilgisayar sahipliği

	N	%
Evet	225	75,0
Hayır	75	25,0
Toplam	300	100,0

Tablo 5 incelendiğinde ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%63,7) uzaktan eğitim sistemine kişisel bilgisayardan girdiğini söyleyebiliriz.

Tablo 6'ya göre ankete katılan öğrencilerin çoğunluğunun internette bir günde ortalama 200 dakikadan fazla zaman geçirdiğini söyleyebiliriz.

Tablo 5: Katılımcıların UES'e en çok nereden girdiği

	N	%
Kişisel bilgisayar	191	63,7
Mobil	83	27,7
İş yeri	8	2,7
Okul	3	1,0
Diğer	15	5,0
Toplam	300	100,0

Tablo 6: Katılımcıların internette bir günde ortalama ne kadar zaman geçirdiği

	N	%
30 dakikadan az	6	2,0
30-45 dakika	6	2,0
45-60 dakika	10	3,3
60-75 dakika	16	5,3
75-90 dakika	18	6,0
90-115 dakika	12	4,0
115-130 dakika	19	6,3
130-145 dakika	19	6,3
145-160 dakika	20	6,7
160-175 dakika	16	5,3
175-200 dakika	24	8,0
200 dakikadan fazla	134	44,7
Toplam	300	100,0

Tablo 7'ye göre ankete katılan öğrencilerin %15'i (N=45) UES'te bir günde ortalama 30 dakikadan az, %2,3'ünün (N=7) 145 ile 160 dakika arasında, %5,7'sinin (N=17) 160 ile 175 dakika arasında, %1,7'sinin (N=5) 175 ile 200 dakika arasında, %10'unun (N=30) 200 dakikadan fazla zaman geçirdikleri belirlenmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların UES'te bir günde ortalama ne kadar zaman geçirdiği

	N	%
30 dakikadan az	45	15,0
30-45 dakika	23	7,7
45-60 dakika	35	11,7
60-75 dakika	27	9,0
75-90 dakika	29	9,7
90-115 dakika	41	13,7
115-130 dakika	25	8,3
130-145 dakika	16	5,3
145-160 dakika	7	2,3
160-175 dakika	17	5,7
175-200 dakika	5	1,7
200 dakikadan fazla	30	10,0
Toplam	300	100,0

Tablo 8'e göre ankete katılan öğrencilerin %6'sı (N=18) Adobe Connect, %0,7'si (N=2) Advancity, %2,7'si (N=8) Blackboard, %6,3'ü (N=19) Canvas, %8,7'si (N=26) Google Ürünleri (G Suite), %22,7'si (N=68) Microsoft Ürünleri (Office 365), %5,3'ü (N=16) Moodle, %23,3'ü (N=70) Zoom ve %24,3'ü (N=73) de diğer sistemleri kullandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların kullandıkları sistem

	N	%
Adobe Connect	18	6,0
Advancity	2	,7
Blackboard	8	2,7
Canvas	19	6,3
Google Ürünleri (G Suite)	26	8,7
Microsoft Ürünleri (Office 365)	68	22,7
Moodle	16	5,3
Zoom	70	23,3
Diğer	73	24,3
Toplam	300	100,0

4.2. Geçerlik ve Güvenilirlik

Alfa katsayısı, ölçek maddeleri arasındaki iç tutarlılığın yani homojenliğinin bir ölçüsüdür. İlgili ölçeğin alfa katsayısı büyüdükçe “bu ölçekte bulunan maddelerin o ölçüde birbirleriyle tutarlı ve aynı özelliğin öğelerini yoklayan maddelerden oluştuğu ya da tüm maddelerin o ölçüde birlikte çalıştığı” söylenir (Alpar, 2016, s.562).

Tablo 9: Alfa katsayı aralıkları ve açıklamaları (Alpar, 2016, s.563)

Alfa Katsayısı	Yorum
0,80-1,00	Ölçek yüksek güvenilirliğe sahiptir.
0,60-0,79	Ölçek oldukça güvenilirdir.
0,40-0,59	Ölçek güvenilirliği oldukça düşüktür.
0,00-0,39	Ölçek güvenilir değildir.

Güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 10’da verilmiştir. A: Kolaylaştırıcı Koşullar (KK), F: Gerçek Kullanım Davranışı (GK) faktörlerinin oldukça güvenilir, diğer faktörlerin ise yüksek güvenilirliğe sahip olduğu Tablo 9’da verilen açıklamalara göre söylenebilir.

Tablo 10: Faktörlere ilişkin güvenilirlik katsayıları

Faktör	Cronbach Alpha	İfade sayısı
A	,755	4
B	,962	4
C	,805	4
D	,875	3
E	,959	3
F	,783	3

A: Kolaylaştırıcı Koşullar (KK), B: Algılanan Fayda (AF), C: Algılanan Kullanım Kolaylığı(AKK), D: Tutum (T), E: Davranışsal Niyet (DN), F: Gerçek Kullanım Davranışı (GK)

Faktörlere ilişkin istatistikler Tablo 11’de gösterildiği gibidir. En yüksek ortalamalar kolaylaştırıcı koşullar ve gerçek kullanıma aittir.

Tablo 11: Faktörlere İlişkin İstatistikler

Faktör	Ortalama	Standart sapma
Kolaylaştırıcı koşullar	6,1883	2,27682
Algılanan Fayda	3,8917	3,16887
Algılanan Kullanım Kolaylığı	5,6808	2,54697
Tutum	4,5333	3,13335
Davranışsal Niyet	4,0333	3,22275
Gerçek Kullanım	6,9189	2,43208

4.3. Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

YEM’de parametre tahminleri ve hipotez testi için kullanılacak en uygun yöntemin belirlenmesi veri setinin çok değişkenli normal dağılım varsayımı sağlama durumuna göre belirlenir. Bu nedenle öncelikle veri setinin çok değişkenli normallığı araştırılmıştır. Çok değişkenli normallik testi sonuçları Tablo 12’te verilmiştir. Çarpıklık ve basıklık için Z değerinin 2,58’den büyük çıkması ve Ki-kare için $p < 0,01$ olması verinin çok değişkenli normal dağılmadığını göstermektedir. Bu nedenle parametre tahmininde Sağlam En Çok Olabilirlik Tahmin (Robust Maximum Likelihood-RML) yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 12: Çok Değişkenli Normallik Testi

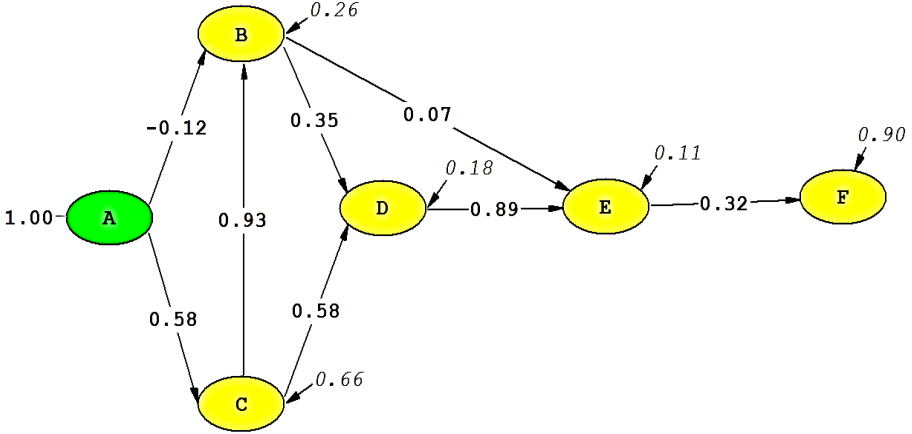
Çarpıklık-Skewness			Basıklık-Kurtosis			Skewness and Kurtosis	
Değer	Z istatistiği	P değeri	Değer	Z istatistiği	P değeri	Ki-kare	P değeri
94,192	30,739	0,001	596,193	15,334	0,001	1.180,037	0,001

Model uygunluğu değerlendirilirken farklı uyum iyiliği indeksleri ve bu uyum indekslerinin sahip olduğu birbirinden farklı istatistiksel fonksiyonları mevcuttur (Yılmaz, 2004). YEM’de kullanılan uyum ölçütlerinin sınır değerleri Tablo 15’de verilmiştir. Modelin uyumu için hesaplanan ki-kare değeri $\chi^2=269,09$ olarak bulunmuş ve $\chi^2/sd =2,12$ olarak hesaplanmıştır. Modelin tutarlılığı için bakılacak diğer ölçütler ise; Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü-RMSEA=0.064 (Root-mean-square error approximation), Standartlaştırılmış Hata Kareleri Ortalamasının Karekökü-SRMR = 0.073 (Standardized Root Mean Square Residual, Normlaştırılmış Uyum İndeksi-NFI= 0.97 (Normed Fit Index), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi-NNFI= 0.98 (Non-Normed Fit Index), Artan İndeksi-IFI = 0.99 (Incremental Fit Index), Göreceli İndeksi-RFI= 0.97 (Relative Fit Index), Karşılaştırılmalı Uyum İndeksi-CFI = 0.99 (Comparative Fit Index), Uyum İyiliği İndeksi-GFI= 0.88 (Goodness-of-fit) olarak hesaplanmıştır. Tablo 13’teki araştırma modeli sonuçlarına göre modelin uyumunun iyi uyum sınırları içinde kaldığı söylenebilir.

Tablo 13: Uyum Ölçüleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir uyum	Önerilen Araştırma Modeli
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 < RMSEA < 0,10$	0.064
SRMR	$0 < SRMR < 0,05$	$0,05 < SRMR < 0,10$	0.073
NFI	$0,95 < NFI < 1$	$0,90 < NFI < 0,95$	0.97
NNFI	$0,97 < NNFI < 1$	$0,95 < NFI < 0,97$	0.98
CFI	$0,97 < CFI < 1$	$0,95 < CFI < 0,97$	0.99
GFI	$0,95 < GFI < 1$	$0,90 < GFI < 0,95$	0.88
χ^2 /sd	$0 < \chi^2 /sd < 2$	$2 < \chi^2 /sd < 5$	2.12

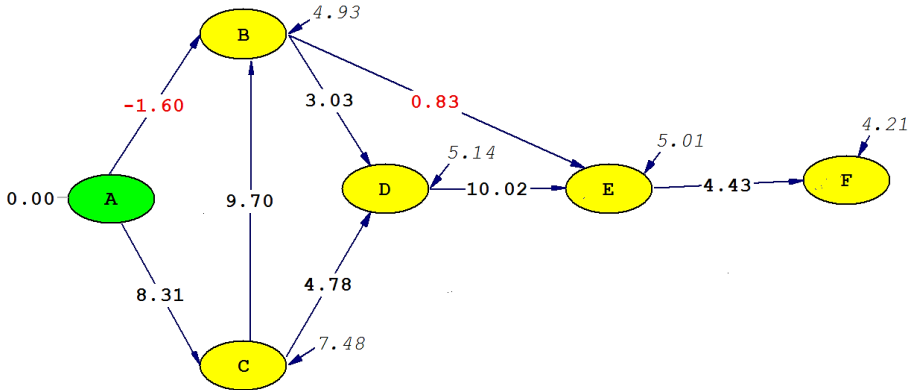
Araştırma modelinin parametre tahminlerine yönelik path diyagramı Şekil 2’te, t-değerlerine ilişkin path diyagramı Şekil 3’te verilmiştir.

Chi-Square=269.09, df=127, P-value=0.00000, RMSEA=0.064

A: Kolaylaştırıcı Koşullar (KK), B: Algılanan Fayda (AF), C: Algılanan Kullanım Kolaylığı(AKK), D: Tutum (T), E: Davranışsal Niyet (DN), F: Gerçek Kullanım Davranışı (GK)

Şekil 2: Araştırma Modelinin Parametre Tahminlerine Yönelik Path Diyagramı: LISREL8.80 Çıktısı

Chi-Square=269.09, df=127, P-value=0.00000, RMSEA=0.064

Şekil 3: Araştırma Modelinin Parametre Tahminlerine Yönelik t-Değerlerine İlişkin Path Diyagramı: LISREL8.80 Çıktısı

YEM analizi sonucunda bulunan yapısal eşitlikler Tablo 14’te, dolaylı etkiler Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 14: Araştırma Modeli TKM Yapısal Eşitlikler

Yapısal Eşitlikler	R ²
B = 0,93C - 0,12A	0,74
C = 0,58A	0,34
D = 0,35B + 0,58C	0,82
E = 0,068B + 0,89D	0,89
F = 0,32E	0,10

Tablo 15: Araştırma Modeli TKM Dolaylı Etkiler

Dolaylı Etki	t değeri	p değeri
D = 0,49*A	8,06	p<0,01
E = 0,46*A	7,92	p<0,01
F = 0,15*A	3,66	p<0,01

Tablo 14’e göre algılanan faydadaki değişmelerin %74’ü algılanan kullanım kolaylığı ve kolaylaştırıcı koşullar tarafından açıklanmaktadır.

Şekil 2’den elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir;

- Algılanan kullanım kolaylığındaki bir birimlik artış, algılanan faydayı 0,93 birim arttıracaktır,
- Kolaylaştırıcı koşullardaki bir birimlik artış algılanan faydayı 0,12 birim azaltacaktır,
- Algılanan kullanım kolaylığındaki değişmelerin %34’ü kolaylaştırıcı koşullar tarafından açıklanmaktadır,
- Kolaylaştırıcı koşullardaki bir birimlik artış algılanan kullanım kolaylığını 0,58 birim arttıracaktır,
- Tutumdaki değişmelerin %82’si algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı tarafından açıklanmaktadır,
- Algılanan faydadaki bir birimlik artış tutumu 0,35 birim arttıracaktır,

- Algılanan kullanım kolaylığındaki bir birimlik artış tutumu 0,58 birim arttıracaktır,
- Davranışsal niyetteki değişmelerin %89'u algılanan fayda ve tutum tarafından açıklanmaktadır,
- Algılanan faydadaki bir birimlik artış davranışsal niyeti 0,068 birim arttıracaktır,
- Tutumdaki bir birimlik artış davranışsal niyeti 0,89 birim arttıracaktır,
- Gerçek kullanım davranışındaki değişmelerin %10'u davranışsal niyet tarafından açıklanmaktadır,
- Davranışsal niyetteki bir birimlik artış gerçek kullanım davranışını 0,32 birim arttıracaktır.

Tablo 16 incelendiğinde H_1 hipotezi $t=8,31$; ($p<0,01$) ile desteklenmiştir. Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sisteminde kullanım koşullarının kolaylaştırılması, algıladıkları kullanım kolaylığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. H_2 hipotezi ($p>0,01$); $t=-1,60$ ile istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış ve dolayısıyla desteklenmemiştir. H_3 hipotezi $t=9,70$; ($p<0,01$) olduğundan desteklenmiştir. Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine yönelik algıladıkları kullanım kolaylığı, algıladıkları fayda üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. H_4 hipotezi $t=3,03$; ($p<0,01$) olduğundan desteklenmiştir. Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine yönelik algıladıkları kullanım kolaylığı, uzaktan eğitim sistemine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. H_5 hipotezi $t=4,78$; ($p<0,01$) ile desteklenmiştir. Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine yönelik algıladıkları fayda, uzaktan eğitim sistemine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. H_6 hipotezi $t=0,83$; ($p>0,01$) olduğundan desteklenmemiştir. H_7 hipotezi $t=10,02$; ($p<0,01$) desteklenmiştir. Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine yönelik tutumları, uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Son olarak H_8 hipotezi $t=4,43$; $p<0,01$ olduğundan desteklenmiştir. Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine yönelik davranışsal niyetleri, gerçek kullanım davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Tablo 16: Araştırma Modeline İlişkin Hipotez Sonuçları

Hipotez	Parametre tahmini	t-değerleri	Hipotez test sonucu
H ₁ : A→C	0,58***	8,31	DESDEKLENDİ
H ₂ : A→B	-0,12 ^{AD}	-1,60	DESDEKLENMEDİ
H ₃ : C→B	0,93***	9,70	DESDEKLENDİ
H ₄ : C→D	0,35***	3,03	DESDEKLENDİ
H ₅ : B→D	0,58***	4,78	DESDEKLENDİ
H ₆ : B→E	0,07 ^{AD}	0,83	DESDEKLENMEDİ
H ₇ : D→E	0,89***	10,02	DESDEKLENDİ
H ₈ : E→F	0,22***	4,43	DESDEKLENDİ

AD: anlamlı değil; ***P<0,01

5. SONUÇ

Covid-19 salgınından kaynaklı dünya çapında okullar kapatılmış ve örgün eğitimden uzaktan eğitime geçiş yapılmıştır. Bu durum da öğrencilerin uzaktan eğitim sistemlerini zorunlu olarak kullanmalarına neden olmuştur. Söz konusu salgın sürecinde üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistem kullanımlarına göre bu sistemleri değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma TKM yardımı ile incelendi. Dış etken olarak kolaylaştırıcı koşulların algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etkisi incelenerek tutum, davranışsal niyet ve gerçek kullanım davranışı üzerindeki dolaylı etkisi de araştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre 300 üniversite öğrencisinden oluşan katılımcıların %75,0'inin kişisel bilgisayara sahip oldukları ve %63,7'sinin uzaktan eğitim sistemine kişisel bilgisayarlarından girdikleri görülmüştür. Ayrıca katılımcıların %24,3'ünün kullandıkları sistem seçeneğinde “diğer” seçeneğini işaretlemiş olması dikkat çeken bulgular arasındadır. Bu dilimdeki katılımcıların kullandıkları sistemi bilmediği sonucu çıkarılabilir.

Daha önceki çalışmaların bulgularıyla uyumlu olarak kolaylaştırıcı koşulların algılanan kullanım kolaylığı ile anlamlı ilişkisi (Rabai, 2016; Sukendro vd., 2020), algılanan kullanım kolaylığının algılanan fayda ile anlamlı ilişkisi (Mohammadi, 2015; Kurt, 2015; Ratna, PA ve Mehra, S., 2015; Fathema vd., 2015; Sukendro vd., 2020), algılanan kullanım kolaylığının tutum ile anlamlı ilişkisi (Ratna, PA ve Mehra, S., 2015; Fathema vd., 2015), algılanan faydanın tutum ile anlamlı ilişkisi (Ratna, PA ve Mehra, S., 2015; Fathema vd., 2015; Rabai, 2016), tutumun davranışsal niyet ile

anlamli ilişkisi (Ratna, PA ve Mehra, S., 2015; Fathema vd., 2015; Rabai, 2016; Sukendro vd., 2020) ve davranışsal niyetin gerçek kullanım davranışı ile anlamli ilişkisi (Juinn ve Tan, 2013; Mohammadi, 2015; Ratna, PA ve Mehra, S., 2015; Fathema vd., 2015; Sukendro vd., 2020) bulunmuştur.

Rabai (2016) ve Sukendro vd. (2020) alışmalarında kolaylaştırıcı koşulların algılanan fayda ile anlamı ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Ancak bu çalışmada ilişki anlamli bulunamamıştır. Literatürden farklı bir diğer sonuç da algılanan faydanın davranışsal niyet üzerindeki anlamli ilişkisidir (Mohammadi, 2015; Ratna, PA ve Mehra, S., 2015; Fathema vd., 2015; Sukendro vd., 2020). Bu çalışmada ilişki anlamli bulunamamıştır. Bu sonuçlara bağlı olarak üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemini kullanmaktan yana hiçbir sorun yaşamadığı fakat bu durumun kendilerine herhangi bir fayda sağlamadığı dūřüncesinde olduklarını söyleyebilir. Bununla birlikte üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemini kullanmak istemediği sonucuna varabiliriz. Üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun Covid-19 salgın sürecinden beklenildiği gibi olumsuz etkilenmesi uzaktan eğitimi kabullenmelerini güçleştirmektedir. Uzaktan eğitimin zorunlu olması durumunda üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemini ilerleyen dönemlerde mecbur kalmadıkları sürece kullanmak istemedikleri değerlendirilmiştir. Bu araştırmada sınırlı sayıda katılımcı ile Türkiye’deki üniversite öğrencileri değerlendirilmiştir. Daha çok sayıda katılımcı ile daha kesin sonuçlara ulaşılabilir. Ayrıca araştırmada kullanılan model genişletilebilir ve farklı değişkenler eklenerek incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Al, U., & Madran, O. (2004). Web tabanlı uzaktan eğitim sistemleri: Sahip olması gereken özellikler ve standartlar. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 259-271.
- Alpar, R., *Uygulamalı İstatistik ve Geçerlilik-Güvenirlilik*, 4. Baskı, Ankara, Detay Yayıncılık, 2016.
- Buluk, B., & Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (COVID-19) sürecinde uzaktan eğitimin turizm lisans öğrencileri tarafından değerlendirilmesi. *Journal of Awareness*, 5(3), 285-298.
- Çelik, H. E., & Yılmaz, V. (2011). Extending the technology acceptance model for adoption of e-shopping by consumers in Turkey. *Journal of Electronic Commerce Research*, 12(2), 152-164.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management science*, 35(8), 982-1003.
- Kurt, Ö.F. (2015). Üniversite öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açılarının Teknoloji Kabul Modeli ve Bilgi Sistemleri Başarı Modeli Entegrasyonu ile Belirlemenmesi. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 223-234.
- Ertuğ, C. A. N. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Etlilioğlu, M., & Tekin, M. (2020). Elektronik öğrenmede öğrencilik ve akademik ilişkiler arasındaki ilişkide öğrenci merakı ve aracılık rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 34-48.
- Fathema, N., Shannon, D., & Ross, M. (2015). Expanding the Technology Acceptance Model (TAM) to examine faculty use of Learning Management Systems (LMSs) in higher education institutions. *Journal of Online Learning & Teaching*, 11(2), 210-232.
- Karadağ, E., & YUCEL, C. (2020). Yeni tip Koronavirüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: Lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 181-192.
- Mahmut, AK, Şahin, L., Çiçekler, AN, & Ertürk, MA (2020). Kovid-19 genel anlamda İstanbul Üniversitesi uzaktan eğitim uygulamalarına bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40 (2), 889-930.
- Mohammadi, H. (2015). Investigating users’ perspectives on e-learning: An integration of TAM and IS success model. *Computers in human behavior*, 45, 359-374.

- Rabaa'i, A. A. (2016). Extending the technology acceptance model (TAM) to assess students' behavioural intentions to adopt an e-learning system: The case of moodle as a learning tool. *Journal of emerging trends in engineering and applied sciences*, 7(1), 13-30.
- Ratna, P. A., & Mehra, S. (2015). Exploring the acceptance for e-learning using technology acceptance model among university students in India. *International Journal of Process Management and Benchmarking*, 5(2), 194-210.
- SAYAN, H., & YILDIZ, N. G. COVID-19 Süreci ile Eğitimde Paradigma Dönüşümü: Etkili Uzaktan Eğitim Sistemi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(5), 257-282.
- Sukendro, S., Habibi, A., Khaeruddin, K., Indrayana, B., Syahrudin, S., Makadada, F. A., & Hakim, H. (2020). Using an extended Technology Acceptance Model to understand students' use of e-learning during Covid-19: Indonesian sport science education context. *Heliyon*, 6(11), e05410.
- Tan, P. J. B. (2013). Applying the UTAUT to understand factors affecting the use of English e-learning websites in Taiwan. *Sage Open*, 3(4), 1-12.
- Yılmaz, V. (2004). Lisrel ile yapısal eşitlik modelleri: Tüketici şikâyetlerine uygulanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 77-90.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemisi>, [Erişim tarihi: 02.12.2020]
- <<https://turk-internet.com/pandemi-doneminde-universitelerin-kullandiklari-uzaktan-egitim-sistemi-altyapilarina-uzaktan-bakis/>>, [Erişim tarihi: 05.12.2020]

BÖLÜM 9

PANDEMİDE İNTÖRN HEMŞİRELİK: PANDEMİ SÜRECİNDE İNTÖRN HEMŞİRELERİN UYGULAMA EĞİTİMİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELERİ *

Dr. Öğr. Üyesi Nilgün KATRANCI¹,
Dr. Öğr. Üyesi Pınar GÖV²

¹Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Gaziantep, Türkiye, ORCID:0000-0002-0954-6224 .nilselgun@hotmail.com ,(Sorumlu Yazar)

²Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Gaziantep, Türkiye. ORCID:0000 0003 2097 1608, pinargov@gantep.edu.tr.

*Bu çalışma “IV. International Symposium on Global Pandemics and Multidisciplinary Covid-19 Studies Ankara, Turkey, March 01-02, 2022,” kongrede özet bildiri olarak sözel sunulmuştur.

GİRİŞ

Covid 19 pandemisi dünyada ve ülkemizde sağlık, eğitim, ekonomi gibi birçok hizmet sektörünü olumsuz düzeyde etkilemiştir. Pek çok ülkede hastalığın yayılmasını önlemeye yönelik ciddi önlemler alınmıştır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kararı ile COVID-19'a karşı alınan önlemler kapsamında ülkemizdeki tüm yükseköğretim kurumlarında 16 Mart 2020 tarihinden itibaren üç hafta süreyle eğitime ara verilmiştir (YÖK, 2020a).Yine YÖK kararı ile 23 Mart 2020 tarihinde uzaktan eğitim kapasitesine sahip olan tüm üniversitelerde dijital olanaklar ile uzaktan öğretim süreci başlatılmıştır (YÖK, 2020b).Alınan kararlar doğrultusunda hemşirelik fakültelerinde/bölümlerinde hemşirelik eğitimi, simülasyon eğitimi, beceri videoları, sanal sınıf, proje, olgu analizi gibi uzaktan eğitim yöntemleri ile sürdürülmüştür (Vatan, Unsal Avdal, Yağcan Dağ, & Şanlı, 2020).

Ancak uzaktan eğitim modeli özellikle beceri uygulama ağırlıklı fakültelerde ciddi sorunlara neden olmaktadır (Ağadayı & Altun, 2021). Salgın sürecinde özellikle 4.sınıfta tüm yıl sürecinde uygulama dersini alacak hemşirelik öğrencileri (intörn hemşireler) uygulama alanından uzak kalmaları sebebiyle sahada öğrenmelerinin engellendiğini ve uzaktan eğitim sisteminin hemşirelik için uygun olmadığını belirtmişlerdir (Kürtüncü & KURT, 2020). İlerleyen süreçte 13.08 2020 tarihinde YÖK kararı ile fakültelere eğitim uygulamalarına yönelik hususlarda üniversitelerin ilgili kurullarının karar vereceği belirtilmiştir (YÖK, 2020c).Bu karar doğrultusunda birçok hemşirelik fakültesi öğrencileri mezun olamama ve dönem kaybetme gibi mağduriyetler yaşamalarını önlemek için imkânları doğrultusunda klinik uygulama eğitimine dâhil etmişlerdir. Nitelikli hemşire yetiştirmek noktasında salgın sürecinde klinik eğitimin devamlılığına ilişkin HEMED tarafından da eğitim paydaşlarına yönelik öneriler hazırlanmış olup Hemşirelik eğitimi kurumları, öğretim elemanı ve öğrencilerden de bu süreçte sorumluklarının farkında olarak çaba göstermeleri, ortak mücadeleye katkı sağlamaları beklenmektedir (Vatan et al., 2020)

İntörnlük eğitim modeli; üç yıllık eğitim dönemini başarıyla tamamlayan öğrencilere, son yıllarında mesleki deneyim ve bilinci kazandırma süreci olarak uygulanmaktadır (Turan, Tan, & Dayapoğlu, 2017). İntörnlük uygulamaları öğrencilerin teorik bilgilerini pratiğe dönüştürürken, mesleki yeterliliklerini artırarak mesleğe hazır olmalarını sağlayan bir klinik

uygulama eğitim modelidir. İntörlük eğitiminin niteliğini uygulama alanlarının fiziksel koşulları, destek öğretim elemanları, rehber hemşireler, sağlık ekibinin diğer üyeleri, farklı beklentiler ve gereksinimler gibi birden fazla faktör etkilemektedir (Kaplan & Peksoy Kaya, 2020; Karaöz, 2013; Turan et al., 2017). İntörlük eğitimi, öğrenmeyi etkileyen faktörlerin kontrolünün sınırlı olduğu bir ortamda gerçekleşmektedir (Karaöz, 2013). Eğitim modelinin başarısı, klinik eğitimde öğrenmeyi etkileyen bu faktörlerin etkili koordinasyonuna ve klinik eğitim sürecinin iyi yönetilmesine bağlıdır. Covid 19 pandemi koşullarının intörlük eğitimi sürecini de olumsuz etkileyeceği aşikardır. Bu çalışma Covid 19 pandemisi koşullarında bir üniversite hastanesinde klinik uygulama eğitimi alan hemşirelik intörn öğrencilerinin süreç yönetimine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı olarak tasarlanmıştır. Öğrencilerin görüş ve önerilerinin intörlük eğitimi sürecinin iyileştirilmesi kapsamında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırma tanımlayıcı araştırma şeklinde tasarlandı. Araştırmada örneklem seçimine gidilmeden, 2020-2021 eğitim/öğretim yılı içerisinde bir devlet üniversitesinin Sağlık Bilimler Fakültesinde intörlük eğitimi gören tüm intörn hemşirelere (270) erişilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya 156 öğrenci katılım sağlamıştır. Çalışma grubuna dâhil edilen intörn hemşirelerin ilgili hastanede intörlük uygulama eğitimini eksiksiz tamamlamış ve gönüllü olmaları gerekmektedir.

1.1. Veri toplama aracı

Araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ve Google formlar üzerinden yürütülmüştür. Veri toplama aracı kişiler bilgiler ile pandemi sürecinde uygulamaya hazırlık, eğitim gereksinimlerinin desteklenmesi, hastane ve okul desteğine ilişkin görüşler ve klinik uygulama süresince sahada destek veren hemşirelerin pandemi kaynaklı iş yükü ve duygusal/davranışsal değerlendirmeleri hakkında 37 çoktan seçmeli ve 3 açık uçlu soru içermektedir. Açık uçlu sorular olarak öğrencilerden “pandemi sürecinde uygulamada yaşadıkları sorunlar”, “pandemi sürecinde intörlük

uygulamasının etkinliği” ile ilgili görüşleri ve “intörnlük uygulamasına yönelik önerilerini” belirtmeleri istenmiştir.

1.2. Verilerin değerlendirilmesi

Tanıtıcı özellikler ve çoktan seçmeli yanıtlar sayı ve yüzde olarak değerlendirilmiş olup, açık uçlu sorular Google formlar üzerinden Word Excel dosyasına aktarılmış ve öğrencilerin yanıtları içerik analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen nitel verilerin analizinde herhangi bir program kullanılmamış olup araştırmacılar tarafından manuel olarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin ifadeleri birbirinden bağımsız olarak irdelenerek tema ve alt temalar değerlendirilmiş, değerlendirme sonucunda araştırmacıların fikir birliği ile çalışma verilerinin analizi tamamlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Etik yönü

Araştırmanın etik açıdan uygunluğu bir devlet ünivesitesinin ilgili etik komitesi tarafından değerlendirilmiş ve uygunluğuna karar verilmiştir.(18.08.2021/2021/263).Aynı zamanda çalışmanın gerçekteşirildiği kurum yöneticilerinden gerekli izinler alınmıştır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmacılar tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış anket formu için uzman görüşü alınmamış olması ve Covid-19 salgını sebebiyle açık uçlu soruların formdaki yanıtlar üzerinden değerlendirilmesine bağlı öğrencilerin görüşlerinin daha derinlemesine incelenememesi çalışmanın sınırlılıklarını oluştırmaktadır. Elde edilen veriler çalışmanın yapıldığı kuruma ait olup genellenemez.

2. BULGULAR

Araştırmaya 156 intörn hemşire öğrenci katılmıştır. Katılımcıların %75,6 ‘sı kadın, %66,7 si 18-22 yaş yaş aralığındadır. Araştırma bulguları öğrencilerin “Uygulamaya hazırlık hakkında veriler”, “Covid-19 temas, hastalık, semptom ve süreç yönetimine ilişkin veriler” ve “intörnlük uygulama sürecinin etkinliği ve yönetimine ilişkin veriler” ile açık uçlu soruların yanıtları doğrultusunda “nitel veriler” şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.1. Uygulamaya hazırlığa ilişkin veriler

Öğrencilerin intörlük uygulamasının yapıldığı süreç içerisinde %50 si ailesi ile aynı ortamda kalmaktadır. Uygulama yapılan birimler tarafından uygulama eğitimi öncesi öğrencilerin %76,3'ü Covid-19 hastalık testi veya HES* kodu istem ve takibi yapılmadığını belirtmişlerdir. Klinik uygulama öncesi Covid-19 aşılması oranı %57,1'dir. Kliniklerde Covid-19'dan korunmaya yönelik olarak çoğunlukla okul ve hastane tarafından %85,3 normal maske ve % 84,6 eldiven temini sağlanmıştır. Daha az oranda ise %13,5 tek kullanımlık önlük, %3,8 N95 maske, %3,2 siperlik ve %0,6 dezenfektan temin edilmiştir. Öğrenciler klinik uygulama sürecinde bireysel olarak da %93,6 normal maske, % 26,3 eldiven, %10,9 N95 maske, %3,2 tek kullanımlık önlük ve %4,5 siperlik edinmişlerdir. Öğrencilerin %71,7'si Covid-19 sürecinde enfeksiyonlardan korunmaya yönelik eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. %43'ü eğitimi okuldan ve %42'si bireysel olarak, %10,7 si hastane tarafından ve %4,3'ü dış kurumdan almışlardır. Enfeksiyonlardan korunmaya yönelik verilen eğitimin %47,4 online, %29,4 hibrit, %18 yüz-yüze ve %5,3 yazılı olduğunu bildirmişlerdir. Eğitim aldığını belirten öğrencilerin % 53'ünün eğitim süresi 2-4 saat aralığındadır. %49,6'sı eğitimin uygulama öncesinde verildiğini belirtmişlerdir. Klinik uygulama süresince intörlüğe hazırlık olarak okul tarafından bir uygulama planı, rehberi, önerileri şeklinde % 51,2'si eğitim verildiğini ancak hastane tarafından bir uygulama planı, rehberi, önerileri şeklinde % 67,4 eğitim verilmediğini ifade etmişlerdir. İntörlüğe hazırlık eğitimi aldığını belirten öğrenciler eğitiminin içeriği olarak %65,7 uygulama alanlarına, %60,8 sorumluluklar, rol ve görevlere, %36,3 uygulama standartlarına yönelik olduğunu belirtmişlerdir.(Tablo 1)

Tablo 1: Pandemi Sürecinde İntörlük Uygulamasına Hazırlığa Yönelik Veriler			
Demografik Bilgiler		n (156)	%
Cinsiyet	Kadın	118	75,6
	Erkek	38	24,4
Yaş	18-22	104	66,7
	23-27	47	30,1
	28-31	5	3,2
Uygulamaya hazırlık hakkında			
İntörlük uygulaması sürecinde kaldığınız yer	Ailem ile birlikte	78	50
	Yurtta	59	37,8
	Öğrenci evinde	19	12,2
Uygulama öncesi Covid 19 hastalığı test ve HES ** kodu istemi/takibi	Evet	37	23,7
	Hayır	119	76,3
Klinik uygulama öncesi Covid-19 aşılması	Evet	89	57,1
	Hayır	67	42,9
Covid 19 dan korunmaya yönelik okul/hastane tarafından sağlanan koruyucu ekipmanlar*	N95 Maske	6	3,8
	Normal maske	133	85,3
	Tek kullanımlık önlük	21	13,5
	Eldiven	132	84,6
	Siperlik	5	3,2
	Dezenfektan	1	0,6
Covid 19 dan korunmaya yönelik bireysel temin ettiğiniz koruyucu ekipmanlar*	N95 Maske	17	10,9
	Normal maske	146	93,6
	Tek kullanımlık önlük	5	3,2
	Eldiven	41	26,3
	Siperlik	7	4,5
	Dezenfektan	-	-
Covid 19 sürecinde enfeksiyonlardan korunmaya yönelik eğitim alma	Evet	112	71,7
	Hayır	44	28,3
Eğitimi nerden aldınız (n=112)	Hastane	12	10,7
	Okul	48	43
	Bireysel	47	42
	Dış kurum/vb.	5	4,3
Eğitim Şekli (n=112)	Yüz yüze	20	18
	Online	53	47,4
	Yazılı	6	5,3
	Hibrit	33	29,4
Eğitim süresi (n=112)	2-4 saat	61	53
	1-2 gün	33	28,7
	3-7 gün	18	15,7
Eğitim zamanı (n=112)	Uygulama öncesi	57	49,6
	Uygulama sırası	18	15,7
	Her ikisi	37	32,2
Klinik uygulama süresince intörlüğe hazırlık olarak bir uygulama planı, rehberi, önerileri şeklinde eğitim verildi mi? Okul tarafından	Evet	80	51,2
	Hayır	76	48,8

Hastane tarafından	Evet Hayır	51 106	32,6 67,4
İntörnlüğe hazırlık eğitiminin içeriği*	Uygulama alanları	67	65,7
	Uygulama standartları	37	36,3
	Sorumluluklar	62	60,8
	Rol ve Görevler	62	60,8

*Öğrenciler birden fazla seçeneği işaretleyebilirler

** (“Hayat Eve Sığar” =HES kodu uygulaması; Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından uygulanan Covid-19 hastalığı açısından herhangi bir risk taşıyıp taşımadığını belirten güvenlik kodu).

2.2. Covid 19 temas, hastalık, semptom ve süreç yönetimine ilişkin bilgiler

Öğrencilerin %37,8’i klinik uygulama sürecinde Covid-19 hastalığına benzer semptomlar yaşadığını, semptom olarak da çoğunlukla %57,7 baş ağrısı ve %44,2 kırgınlık yaşadıklarını belirtmişlerdir. Covid 19’ a benzer semptomlar yaşayan öğrencilerin % 51,6 sı test yaptırmadan staja devam ettiğini, %37,1’i test yaptırdığını ve sonucun negatif çıktığını, %6,5 ininde testlerinin pozitif olduğunu bildirmişlerdir. Uygulama süreci içerisinde öğrencilerin %28,2’si Covid-19’lu hasta ile temasta bulunmuş temas nedeni olarak da %54,5 takip, %25,5 tedavi, % 5,5 eğitim ve %3,6 bakım için olduğunu ifade etmişlerdir. Klinik uygulama süreci içerisinde hasta harici Covid-19 pozitif birisiyle temas eden öğrenci oranı %22,4 ve en çok temas ettikleri kişi olarak da %45,7 sağlık personeli olarak belirtilmiştir. Klinik uygulama sürecinde Covid 19 testi pozitif olan herhangi birisiyle temas eden öğrenci temas sonrası %42,8 test yaptırmış ve sonuçları negatif çıkmıştır. Aynı oranda %42,8 öğrenci de kimseye bilgi vermeden staja devam ettiğini, öğrencilerin % 8,6’sı da temas ile ilgili bilgi verdiğini ancak staja devam etmesi istendiğini ve %5,8’i de test yaptırmadan temas izolasyonuna girdiğini belirtmişlerdir. İntörnlük uygulaması süresince % 15,4 öğrencinin klinik uygulama süreci içerisinde Covid-19 testi pozitif çıkmış ve pozitif öğrencilerin %51,5 i iyileştikten sonra uygulamanın telafisini yaptıklarını %12,1’i uygulama için muaf tutulduğunu göstermişlerdir.%45,4 öğrenci süreçte belirlenen bir prosedür yoktu, ani kararlar alındı ifadesini seçerken % 15,2’ si de uygulanan prosedürler olduğu seçeneğini işaretlemişlerdir. Covid 19 testi pozitif olan öğrencilerin %45,8’i karantina sürecini ailesi ile birlikte % 25’ i yurttan ve % 29’2 si de öğrenci evinde geçirdiğini belirtmiştir. (Tablo 2).

Tablo 2: Covid 19 temas, hastalık, semptom ve süreç yönetimine ilişkin veriler			
Covid 19 temas, hastalık, semptom ve süreç yönetimine ilişkin veriler			
Klinik uygulama sürecinde Covid 19 hastalığına benzer semptomlar yaşadınız mı?	Evet Hayır	59 97	37,8 62,2
Hangi semptomları yaşadınız*	Ateş Kırgınlık Öksürük Burun akıntısı Baş ağrısı Bel ağrısı Nefes darlığı	7 23 16 14 30 20 5	13,5 44,2 30,8 26,9 57,7 38,5 9,6
Covid 19' a benzer semptomlar görülünce ne yaptınız?(n=59)	Test yaptırdım, pozitif çıktı, karantinaya girdim Test yaptırdım negatif çıktı Test yaptırmadım, staja devam ettim	4 23 32	6,5 37,1 51,6
Covid 19 lu hasta temas	Evet Hayır	44 112	28,2 71,8
Covid 19 lu hastayla temas nedeni*	Tedavi Bakım Takip Eğitim	14 2 30 3	25,5 3,6 54,5 5,5
Covid 19 pozitif herhangi birisiyle temas	Evet Hayır	35 121	22,4 77,6
Covid 19 pozitif temas ettiğiniz kişi (n=35)	Arkadaşım Akrabam Sağlık personeli	10 9 16	28,5 25,7 45,7
Klinik uygulama sürecinde Covid 19 testi pozitif olan herhangi birisiyle temas ettiyseniz temas sonrası süreçte ne yaptınız (n=35)	Test yaptırmadan temas izolasyonuna girdim. Kimseye bilgi vermedim, staja devam ettim. Test yaptırdım, negatif çıktı, temas izolasyonuna girdim. Bilgi verdim staja devam ettim. Test yaptırdım, pozitif çıktı, karantinaya girdim.	2 15 15 3 - -	5,8 42,8 42,8 8,6 - -
İntörnlük uygulaması süresince Covid 19 testiniz pozitif çıktı mı?	Evet Hayır	24 132	15,4 84,6
Covid -19 testiniz pozitif çıktıysa okul/hastane tarafından sürece ilişkin uygulamalar*	İntörnlük uygulaması için muaf tutuldum İyileştikten sonra telafisini yaptım Belirlenen bir prosedür yoktu, ani kararlar alındı Pozitif olması halinde uygulanan prosedürler vardı Karantina yeri okul/hastane tarafından belirlendi Tedavi sürecinde/okul hastane tarafından	4 17 15 5 - -	12,1 51,5 45,4 15,2 - -

	desteklendim		
Covid 19 testiniz pozitif çıktıysa karantina sürecini nerede geçirdiniz (n=24)	Yurtta	6	25
	Ailem ile birlikte	11	45,8
	Öğrenci evinde	7	29,2
	Diğer (Hastane vb)	-	

*Öğrenciler birden fazla seçeneği işaretleyebilirler.

2.3. İntörlük uygulama sürecinin etkinliği ve yönetimine ilişkin veriler

Araştırmaya katılan öğrencilerin %66'sı okulun intörlük eğitimi süresince desteğini yeterli bulmadığını, yeterli bulmama nedeni olarak da %34,7 koruyucu ekipman desteği, %31,4 öğretim elemanı desteği, %28 oryantasyon eğitimi olarak belirtmişlerdir. Öğrencilerin %50,6'sı uygulama sürecinde hastane/hemşirelerin desteğini yeterli bulmadığını, yeterli bulmama nedeni olarak da %70,7 eğitim odaklı değil iş odaklı bir uygulama olduğunu %16,2 rehberliğin eksik ve %10,1 bağımsız uygulamanın sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların %82,1' i pandemi sürecinde intörlük uygulamasının faydalı olduğunu belirtmişlerdir. Pandemi sürecinde intörlük uygulamasının etkinliği ile ilgili olumlu ifadeler olarak %75,6 teknik beceriler kazandıklarını, %56,4 teorik bilgileri pekiştirdiklerini, %44,9 kriz durumunda çalışma deneyimi olduğunu, %42,3 hemşirelerin etkili rehberlik ettiğini ve %21,1 de öğretim elemanlarının desteğinin iyi olduğunu göstermişlerdir. Buna karşın intörlük uygulamasının etkinliği ile ilgili olumsuz olarak %60,3 staj süresinin yetersiz olduğunu, %44,2 uygulama sahasının sınırlı olduğunu, %32,1 rehber desteklerinin olmadığını, %35,9 yeterli beceri temelli, uygulama şansı olmadığını, %26,3 iş yoğunluğunun eğitime engel olduğunu, %17,3 verilen rollerin hemşirelik mesleğinin rollerinden uzak olduğunu, %19,9 öğrenci sayısının kliniklere göre fazla olduğunu ve %31,4 klinikler arası rotasyonun sınırlı olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların %66,7'si Covid-19 pandemi sürecinde intörlük uygulamasının okul/hastane tarafından iyi yönetilmediğini ifade etmişlerdir. Yine katılımcıların %55,2'si kliniklerin iş yükünün fazla olduğunu gözlemlemişlerdir. Covid-19 sürecinde çalışan hemşirelere yönelik olarak fiziksel/duygusal/davranışsal değerlendirmeler olarak olumsuz ifadelerden çoğunlukla %63,5 tükenmişlik yaşadıkları, %50,6 motivasyonlarının düşük olduğu, %49,4 izne çıkmak istedikleri şeklinde gözlemler belirtilmiştir. Covid-19 sürecinde çalışan hemşirelere yönelik fiziksel/duygusal/davranışsal değerlendirmeler olarak olumlu ifadelerden en fazla %37,2 öğrenciye destek olmaları, düşük oranlarda da %5,1 motivasyonlarının yüksek olduğu ve izinlerini iptal ettikleri, yönünde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 3: İntörlük uygulama sürecinin etkinliği ve yönetimine ilişkin veriler			
İntörlük uygulama sürecinin etkinliği ve yönetimine ilişkin veriler		n	%
Uygulama sürecinde okulun desteğini yeterli buluyor musunuz?	Evet Hayır	53 103	34 66
Uygulama sürecinde okulun desteğini yeterli bulmama nedeniniz*	Koruyucu ekipman sağlama Oryantasyon eğitimi Öğretim elemanı desteği Diğer	41 33 37 7	34,7 28 31,4 5,9
Uygulama sürecinde hastanenin/hemşirelerin desteğini yeterli buluyor musunuz?	Evet Hayır	77 79	49,4 50,6
Uygulama sürecinde hastanenin/hemşirelerin desteğini yeterli bulmama nedeniniz*	Bağımsız uygulama sınırlı Rehberlik eksik Eğitim odaklı değil, iş odaklı	10 16 70	10,1 16,2 70,7
Sürece intörlük uygulamasının faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet Hayır	128 28	82,1 17,9
Etkinliği ile ilgili olumlu ifadeler*	Teknik beceriler kazandım Teorik bilgilerimi pekiştirdim Kriz durumunda çalışma deneyimi yaşadım Hemşirelerin rehberliği etkiliydi Öğretim elemanlarının desteği iyiydi	118 88 70 66 33	75,6 56,4 44,9 42,3 21,1
Etkinliği ile ilgili olumsuz ifadeler*	Staj süresi yeterli değildi Uygulama sahası sınırlıydı Rehber desteğimiz yoktu Yeterli beceri temelli uygulama şansımız olmadı İş yoğunluğu eğitime engel oldu Verilen roller hemşirelik mesleğinin rollerinden uzaktı Öğrenci sayıları kliniklere göre fazlaydı Klinikler arası rotasyonlar sınırlıydı.	94 69 50 56 41 27 31 50	60,3 44,2 32,1 35,9 26,3 17,3 19,9 31,4
Covid 19 pandemi sürecinde intörlük uygulamasının okul/hastane tarafından iyi yönetildiğini düşünüyor musunuz?	Evet Hayır	52 104	33,3 66,7
Covid-19 sürecinde intörlük yaptığımız kliniklerin iş yükünü nasıl değerlendirirsiniz?	İş yükü az, İş yükü fazla Orta Kararsızım	28 86 18 24	18 55,2 11,5 15,3
İntörlük yaptığımız birimlerde Covid-19 sürecinde çalışan hemşirelere yönelik olarak fiziksel/duygusal/davranışsal değerlendirmeleriniz*	<u>Olumsuz</u> • Hemşirelerde tükenmişlik vardı • Hemşireler hastayla temastan çekiniyorlardı, bakımı sınırlı veriyorlardı • Motivasyonları düşüktü • Öğrenciye destek veremiyorlardı • Hemşireliği bırakmak istiyorlardı • İzne çıkmak istiyorlardı • Emekli olmak istiyorlardı • Mesailerini bitmeden çıkıyorlardı • Mesailerini uzadığı için şikâyet ediyorlardı <u>Olumlu</u> • Hemşireler güçlü duruyorlardı • Bakım verirken özverili davranıyorlardı • Motivasyonları yüksekti • Öğrenciye destek oluyorlardı • Fazla mesai yapmak istiyorlardı • İzinlerini iptal ediyorlardı • Mesleki haklarını savunan tutumlar sergiliyorlardı	99 31 79 43 58 77 26 4 26 21 45 8 58 4 8 24	63,5 19,9 50,6 27,6 37,2 49,4 16,7 2,6 16,7 13,5 28,8 5,1 37,2 2,6 5,1 15,4

*Öğrenciler birden fazla seçeneği işaretleyebilirler

2.4. Nitel Bulgular

Açık uçlu sorular olarak öğrencilere “pandemi sürecinde uygulamada yaşadıkları sorunlar”, “pandemi sürecinde intörlük uygulamasının etkinliği ile ilgili görüşleri” ve “intörlük uygulamasına yönelik önerileri”ni belirtmeleri istenmiştir. Alınan yanıtların içerik analizi sonucu pandemi sürecinde uygulamada yaşadıkları sorunlara ilişkin 4 tema ve alt temalar, pandemi sürecinde intörlük uygulamasının etkinliği ile ilgili 3 tema ve intörlük uygulamasına yönelik önerileri için 4 tema belirlenmiş olup temalara ilişkin bulgular sırasıyla aşağıda gösterilmiştir.(Tablo 4)

2.4.1. Öğrencilerin pandemi sürecinde uygulamada yaşadığı sorunlar

Öğrencilerin cevapları doğrultusunda pandemi sürecinde uygulamada karşılaşılan sorun olarak “öğretim elemanı desteğine yönelik”, “klinik hemşire davranış ve tutumlarına yönelik”, “sıkıştırılmış programa yönelik” ve “covid-19 sürecinde intörlük uygulamasına yönelik” 4 tema elde edilmiştir.

a) Öğretim elemanı desteğine yönelik:

Öğrencilerin öğretim elemanları hakkında çoğunlukla ilgisiz oldukları , yeterli destek olmadıkları ve rehberlik etmedikleri şeklinde ifadeleri yer almıştır.

“..... Hocaların ilgisizliği, klinik hemşirelerinin tutum ve davranışları...”
(Ö42)

“Öğretim görevlilerinin yeterli desteği olmaması”(Ö112)

“Uygulama iyiydi süre kısıtlıydı. Bu süreçte rehberlik eden kimse yoktu bazı servis hemşireleri dışında” (Ö5)

“Hocalarımızın bizimle birlikte sahada olması gerekli orada çalışan hemşirelere değil öğretmenlerimize ihtiyacımız vardı. En çok bunun eksikliğini yaşadık”(124)

b) Klinik hemşire davranış ve tutumlarına yönelik:

4 alt tema belirlenmiş olup bunlar “değersizlik hissi”, “hastalarla olan iletişim şekilleri”, “not tehdidi” ve “eğitim odaklı olmayan beklentiler” olarak sınıflandırılmıştır.

Değersizlik hissi alt teması:

Öğrenciler genel olarak hemşirelerin kendilerini meslektaşları gibi görmediklerini, saygı göstermediklerini, eğitimlerine katkı sağlamadıklarını, güven duymadıklarını, kullanıldıklarını ve işçi olarak görüldüklerini belirtmişlerdir.

“Çoğu klinikte ve çoğu hemşireler bize bir şey katmaktan çok getir götür işleri” yaptırmak için bizi kullandılar verimli değildi kendi çabamızla öğrenmek için çabaladık” (Ö36)

“Modern kölelik” (Ö42)

“İntörn hemşirelere yeterli güven duyulmaması” (80)

“Bazı servis hemşireleri bize değer vermiyordu” (42)

“Bir hemşire gibi bize davranmalılar saygı göstermeliler bizi küçük görmemeliler. Bu arada o bir buçuk ay hiç devamsızlık olmadan intörlük yapmak çok zordu, bu konuda biraz insaflı davranılmalı” (88)

“Tüm iş yükünü öğrenciye bırakıp hemşire odasında oturuyorlar ve yaptığımız işi de beğenmiyorlar” (11)

“Hemşireler bizi işçi gibi gördükleri için kendi işlerini ve arkadaşlarının işlerini bize yaptırıp bizi yıpratıyorlar” (28)

“Hemşireler bizi meslektaşları gibi görmüyorlardı bize bir ameleymişiz gibi davranıyorlardı” (88)

Hastalarla olan iletişim şekilleri alt teması:

Hemşirelerin hasta ile ve kendileriyle iletişim şekillerinin olumsuz olduğunu belirten öğrenciler olmuştur.

“Bazı hemşirelerin hastalarla olan kötü iletişiminde çok rahatsızlık duydum”. (94)

Bir hemşirenin davranışlarından rahatsız oldum ve olduğum klinikte (.....) çalışanlar çok argo konuşuyordu (133)

Not tehdidi algısı alt teması:

Öğrenciler hemşirelerin mesleki rolleri dışında görevler vermesini ve yapılmadığı takdirde düşük not ile tehdit edildiklerini sorun olarak dile getirmişlerdir. Buna ilişkin bazı ifadeler şu şekildedir.

Kısıtlı sürede sadece kendi emeklerimizle o kadar engel mobing hakaret düşük puan verilecek korkusuna rağmen görevimiz olmadığı halde zorunlu tutulan

görevler verildi onlara rağmen bizler elimizden geleni yapıp kendimizi geliştirmeye çalıştık (65)

....görev dışı halinde sırf düşük puan vereceklerini söyleyerek kendi işlerini yapturaları bu açıkça söylediğimizde hakaret etmeleri (65)

İş odaklı değil, eğitim ve öğrenme odaklı olmasını dilerim. Puan ve korku odaklı değil, başarı ve saygı odaklı sisteme geçilmesini öneririm. (120)

Sorumlu hemşirenin puanlaması (Ö69)

Eğitim odaklı olmayan iş odaklı beklentiler alt teması:

Öğrenciler klinik hemşirelerinin öğrencilerden eğitim odaklı olmayan iş odaklı beklentilerini olduğunu sorun olarak dile getirmişlerdir. Buna ilişkin bazı ifadeler şu şekildedir:

“İş odaklı değil, eğitim ve öğrenme odaklı olmasını dilerim....” (120)

“Hemşirelik öğrencilerini sadece iş yapmak için kullanıyorlardı öğretici bir ortam yoktu” (137)

“Çok sıkıştırılmış ve yorucu bir programdı tam servise alıacakken rotasyon oluyordu hemşireler iş kitlemek dışında hiçbir şey yapmıyorlardı (70)

“İş odaklıydı” (82)

“Olması gereken bir uygulama ancak eğitimleri çok yüzeysel ve iş odaklı”(11)

c) Sıkıştırılmış programa yönelik

Öğrencilerin pandemi sürecinde yaşadıkları sorun olarak Sıkıştırılmış programa yönelik belirlenen tema için; “fiziksel yorgunluk”, “kısa sürede sık rotasyon” ve “beceri ağırlıklı birimler ve intörlük dersiyile ilişkili birimleri görememe” şeklinde 3 alt tema belirlenmiş olup bu temalara ilişkin ifadeler şu şekildedir:

Fiziksel yorgunluk alt temasına ilişkin ifadeler:

Öğrenciler sıkıştırılmış programda intörlük uygulamasının, nöbetlerin ve haftalık uygulama saatlerinin fiziksel olarak çok yorucu olduğunu belirtmişlerdir. Bunu belirten ifadelerden bazıları şu şekildedir.

“Bu arada o bir buçuk ay hiç devamsızlık olmadan intörlük yapmak çok zordu, bu konuda biraz insaflı davranılmalı” (88)

“Nöbetler arka arkaya sıkıştırılmış bir plan olduğu için yorucu geçti” (106)

“Pandemiden dolayı, yoğun bir staj temposu oldu. İntörn uygulamasında gece sokağa çıkma yasağı olduğu halde nöbete kalmak yordu, Ciddi anlamda çok yorucuydu” (117)

“... Yorucu ve yıpratıcıydı”. (120)

“Çalışma saatlerimiz çok fazlaydı. Bu bizi çok yordu”(124)

“İntörnlüğümüz çok sıkıştırılmış bir şekildeydi bu bizim için çok yorucu oldu. Haftasonları dinlenmek isterdim. Bir haftada üç nöbet fazlaydı”(10)

Kısa sürede sık rotasyon alt temasına ilişkin ifadeler:

Sıkıştırılmış program çerçevesinde yapılan rotasyonların kısa süreli ve sınırlı klinikleri görebilme nedeniyle eğitsel olarak yeterli olmadığını sorun olarak ifade etmişlerdir. Bu alt temaya ilişkin bazı öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

“Çok kısa sürdü ve intornluk zamanımız sınırlıydı”” (7)

“Yeterli rotasyon olmadı” (148)

“Staj süresi kısa ve çok yoğundu. Sürekli rotasyon olduğu için kliniğe tam anlamıyla işleyişini öğrenmeden başka kliniğe gidiyorduk her gittiğim klinikte alışma süreci geçirmek benim için zor oldu daha uzun kalsaydım bir şeyler öğrenirsin”(46)

“... Her rotasyon 1 hafta olması ve saat sayısı fazla olması kötü aslında daha uzun bir zaman dilimi olabilirdi nisan sonu yerine hazirana kadar staj yapılabilirdi ama saat sayısı denkleştirilerek” (57)

“Çok sıkıştırılmış ve yorucu bir programdı tam servise alıracakken rotasyon oluyordu ...”(70)

“Rotasyon sınırları içinde daha farklı sahalarda yer almak isterdim”(92)

“Süre çok kısıtlıydı ve sürekli yer değiştiriyorduk” (104)

“Daha uzun olabilirdi staj süresi gerekli önlemler çerçevesinde” (106)

“Uygulama yerleri sınırlıydı”(108)

“Daha sık ve kontrollü (bir kez düştüğümüz kliniğe bir daha düşmemek açısından) rotasyon daha güzel sonuçlar verecektir” (136)

Beceri ağırlıklı birimler ve intörnlük dersiyle ilişkili birimleri görememe alt temasına ilişkin ifadeler:

“Sürekli vital bulgulara bakmaktan daha farklı beceriler kazanmaktan eksik kaldım” (86)

“Kan alma, günü birlik, Acil gibi daha aktif olunan yerlere sürekli aynı arkadaşlar veriliyordu. Bu da bizim beceri olarak geride kalmamıza sebep oluyordu” (136)

“Öğrencileri aldığı ders doğrultusunda kliniklere vermek dersle bağlantısı olmayan kliniklere vermemek”(57)

“Daha uzun surede ve bölemlerle alakalı, hemşireleri gerçekten eğitim anlayışı olan kliniklere dağılım sağlanmalı” (65)

d) “Covid sürecinde intörlük uygulamasına yönelik

Pandemi sürecinde intörlük uygulamasında yaşanan sorunlara ilişkin belirlenen “Covid sürecinde intörlük uygulamasına yönelik” tema; “maske ile çalışma zorluğu”, “koruyucu ekipman eksikliği”, “maske, mesafe gibi kurallara dikkat edilmemesi”, “ulaşım”, kaygı ve tedirginlik” şeklinde alt temalar olarak sınıflandırılmıştır.

Maske ile çalışma zorluğu alt temasına ilişkin ifadeler:

“Olumlu yanı kliniklerde daha az stajyer olduğu için el becerisini pekiştirmek kolay oldu olumsuz yanı ise iş yükü fazla olması ve kat kat eldiven maske takmaktan bunaltıcı bir ortam vardı” (153)

“Verimli, pandemiden dolayı farklı ve zor bir deneyim oldu sürekli maske takıldığı için” (154)

Koruyucu ekipman eksikliği ve önlemler alt temasına ilişkin ifadeler”.

“Yeterli ekipman vermedikleri için staj boyunca tehlikede olduğumu hissettim ...”(138)

“Bende olması taraftarıydım ama önlemler yetersizdi” (83)

“Aşı olup staja gitsek çok verimli olur” (134)

“Öğrencilerin COVID-19 hastalığa yakalanması fazla sayıdaydı” (145)

“Koruyucu ekipman eksikliği” (74)

Maske, mesafe gibi kurallara dikkat edilmemesi” alt temasına ilişkin ifadeler:

“Maske konusuna pek fazla dikkat edilmediğini gördüm”(26)

“Bir arkadaşın covid -19 şüphesi olmasına rağmen aramızda gezmeye devam etmesi ve bize şüphelendiğini 1 hafta sonra söylemesi” (147)

“Ulaşım” alt temasına ilişkin ifadeler:

“Ulaşım, gece nöbetleri nedeniyle sokağa çıkma saatleri aralığında hastaneye vasıta bulmada zorluk.....” (41)

“Yasalardan dolayı yol sıkıntısı” (93)

“Öğrenciler için uzak, yurttan kalkan servis olmasını isterdim....” (93)

“Kaygı ve tedirginlik” alt temasına ilişkin ifadeler:

“Huzursuzum” (16)

“Uygulama olması gerekirdi ama bence çok fazla tedirgin olduk ve uygulamanız dar alana sıkıştırıldı” (28)

“İntörnlük uygulaması önemli ancak ailemizi tehlikeye atan bir durum söz konusu olduğunda, onların güvende olduğunu bilmeden staja çıkmak zor” (117)

“Yeterli ekipman vermedikleri için staj boyunca tehlikede olduğumu hissettim ancak bu dönemde sınırlı zamanda çalışmak bana mesleki açıdan beceri kazandırdı” (138)

2.4.2. Öğrencilerin pandemi sürecinde intörnlük uygulamasının etkinliğine yönelik görüşleri

a) Verimsiz uygulama alt temasına ilişkin ifadeler:

Bu süreçte sıkıştırılmış program çerçevesinde uygulama yapmanın etkili olmadığını belirten öğrenci görüşleri şu şekildedir.

“Staj günlerimiz sıkıştırılmış ve hızlandırılmış bir programa göre olduğu için verimli geçmedi...” (120)

“Hemşirelik öğrencilerini sadece iş yapmak için kullanıyorlardı öğretici bir ortam yoktu” (137)

“Haddinden fazla sıkıştırılmış yoğun ve verimsiz bir süreci” (13)

“İyi bir verim aldığımı düşünmüyorum” (19)

“Olumsuz çok bir yapamadık öğrenmedik covid_19 dolayından” (73)

“Yorucu ve verimsiz” (85)

“Yapılan uygulamalar eğitim odaklı değil iş odaklı olduğu için intörn öğrencilere yeterli deneyimi sağlamadığını düşünüyorum” (120)

b) Mesleki açıdan gereklilik alt temasına ilişkin ifadeler:

Bu temada öğrencilerin süreçte klinik uygulama yapılmasının mesleki tecrübe edinmek açısından önemli ve gerekli olduğunu belirten ifadeler yer almaktadır.

“Olması gerektiğini düşünüyorum. Yakın zamanda mezun olduğumuzda tecrübesiz kalmamış olacağız”(64)

“Hemşireliğe geçişte önemli ve olması gereken bir adım”(69)

“Mesleki tecrübe kazanma açısından verimli bir staj oldu”(107)

“Covid gibi bir sürü hastalık gelip geçer bizim görevimiz evde oturmak olmamalıydı en başından beri”(124)

c) Memnuniyet ve verimlilik görüşleri alt temasına ilişkin ifadeler:

Öğrenciler pandemi sürecinde intörlük uygulamasının eğitimleri açısından olumlu bir deneyim olduğunu, bu süreçte sahada olmalarının mesleki açıdan etkili ve faydalı olduğunu belirten ifadelerde bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları:

“Mesleğimiz açısından bu kritik dönemde sahada bulunmuş olmamız bizi mesleğe hazırladı”(6)

“Çok etkili bir eğitimdi bence daha uzun sürmeliydi” (18)

“Elde ki şartlara göre gayet iyiydi” (21)

“Hiç staj yapmamaktan daha iyiydi, en azından bilgilerimizi pekiştirdik tek sıkıntı kaldığımız servisler de az süreyle kalmamızı çünkü her servis farklı da olsa bir şeyler kattıyordu oraya tam alışınca değişmesi” (44)

“Eğitimimize katkıda bulundu, geleceğe hazırlık”(89)

“Çok eğitici, el becerisi kazandıran, ihtiyacımız olan bir staj dönemiymi, fakat çok fazla sıkıştırılmış bir zaman aralığı olduğu için tadını çıkaramadım şahsen” (147)

“Daha uzun olabilirdi mesleği daha iyi öğrenmek için gerekli pratikleri kazanmak i.in iletişim becerimiz geliyordu meslektaşlarımızla ekip ruhu gelişmesi açısından önemli ve güzeldi”(106)

2.4.3. Öğrencilerin intörlük uygulaması için önerileri

“Rotasyonlara yönelik”, “öğretim elemanı desteğine yönelik”, “eğitime yönelik” ve “hemşire tutumlarına yönelik” 4 alt tema olarak sınıflandırılmıştır.

a) Rotasyonlara yönelik öneriler alt temasına ilişkin ifadeler:

Öğrenciler rotasyonların hazırlanması hususunda öğrencilerin teorik eğitim aldıkları intörlük dersleriyle ilişkili birimlere, daha uzun sürede, daha

az sayıda öğrencinin yer aldığı ve beceri temelli birimleri görecektir şekilde adil dağılımın yapılması yönünde önerilerini dile getirmişlerdir.

“Daha uzun süren rotasyon planları”(1)

“Rotasyon sıklığı azaltılabilir” (46)

“Acil, kan alma gibi aktif olunan bölümlere daha sık rotasyon sağlanmalı”(136)

“Öğrenci sayısının her servise az verilmesi ve beceri ağırlıklı birimleri de görmek istiyorum”(144)

“Her kliniğe daha az öğrenci yerleştirilmeli”(146)

“Aynı servislere hep aynı öğrenciler düşmemeli”(148)

“Rotasyonlara dikkat edilsin”(151)

“Öğrencileri aldığı ders doğrultusunda kliniklere vermek dersle bağlantısı olmayan kliniklere vermemek”(57)

b) Öğretim elemanı desteği alt temasına yönelik ifadeler:

Araştırmaya katılım sağlayan öğrenciler öğretim elemanlarının stajlara aktif katılım sağlamaları, çalışma sahasında kendilerine etkili rehberlik etmeleri, savunucu ve destekleyici olmaları yönünde önerilerini ifade etmişlerdir. Buna ilişkin bazı öğrenci ifadeleri şu şekildedir:

“... Biz stajdayken öğretim elemanı yanımıza gelebilirdi uygulamada az da olsa bizimle ilgilenirse iyi olurdu. Vaka tartışması yapılırsa bizim için daha verimli olabilirdi”(10)

“Hocalarımız staj yaptığımız yerde bizimle vakit geçirmeli”(14)

“Öğretmenlerin staja katılması gerekiyor” (18)

“İntörnlük uygulamasında en önemli şey bence eğitmenlerimizin bir sorunumuz olduğunda bizim hakkımızı savunacaklarını bilmemiz, bize her konuda destek olacaklarına inanmamız olacaktır. Çünkü bizlere haksızlık yapıldığında eğitmenlerimiz görmezden gelirse bizler de bu mesleğe olan inancımızı, hevesimizi kaybediyoruz. Bizlere öğretilenlerin sadece lafta kalmaması adına önemli bir durum”(117)

“Hocalarımızın bizimle birlikte sahada olması gerekli ...”(124)

c) Eğitim programına yönelik öneriler alt temasına ilişkin ifadeler

Öğrenciler eğitimin programının hemşirelerin iş yükünü kaldıracak şekilde değil de eğitici ve öğretici, öğretim elemanı hemşire iş birliği

çerçevesinde, kliniklere yönelik hazırlık eğitiminin yer aldığı ve not odaklı olmayan bir biçimde planlanmasını önermişlerdir. Bu temaya ilişkin bazı ifadeler şu şekildedir:

“Bulduğumuz kliniğe göre hizmet içi eğitim ya da genel ilaç hazırlanmasına yönelik önemli bilgilerin hem anlatılır hem de not olarak verilip uygulamasının da gösterilmesi gerektiğini düşünüyorum”(11)

“Hemşire ve hoca etkileşimi yüksek olmalı öğrencilerin işçi olmadığı eğitim aldıkları onlara hissettirilmeli ve hocalar daha fazla öğrenciler ile arkadaşça destek olmalı” (28)

“Öğrencilere daha donanımlı klinik beceri eğitimi verilmesini öneriyorum. Öğrencilere kendi hakları daha iyi öğretilmeli. Stajyerler sadece ayak işi yapmak için bir hastanedeki sorumlu hemşirenin sorumluluğuna bırakılmamalı. Klinik becerilerde bir sınav sistemine tabi tutulmalı. Umarım tüm bu eksiklikler giderilir. Ve hem teorik hem klinik beceri açısından donanımlı hemşireler yetişir”(111).

“İş odaklı değil, eğitim ve öğrenme odaklı olmasını dilerim. Puan ve korku odaklı değil, başarı ve saygı odaklı sisteme geçilmesini öneririm. Öğrencilere daha çok söz hakkı tanınmalı ve fikirlerini değer verilmeli diye düşünüyorum”. (120)

“Not kaygısıyla ödev hazırlatmaktan çok aktif olarak uygulama ve bilgi paylaşımı yapmak daha etkili olacaktır” (153)

d) Hemşire tutumlarına yönelik öneriler alt temasına ilişkin ifadeler:

Hemşirelerin öğrencilere değer vermesini, meslektaşları olarak görmesini, hastalara bakım konusunda rehber ve rol model olmalarını ve eğitim konusunda destek beklentilerini ifade eden öneriler belirtmişlerdir. Bu temaya örnek bazı ifadeler şu şekildedir:

“Staj yapan tüm öğrencileri meslektaş olarak görülmeli, ...” (38)

“Hemşirelerin daha öğretici olmaları, stajyerleri anlamsızca çalıştırmamaları gerektiğinin öğretilmesi”(48)

“Hemşirelerin hastalar hakkında öğrenciler ile birlikte hâkimiyet kurabilmesini isterdim”(69)

“Bir hemşire gibi bize davranmalılar saygı göstermeliler bizi küçük görmemeliler. ...”(87)

“Öğrencilere daha anlayışlı davranmalarını ve bizlere kötü değil iyi örnekler sunarak mesleğimizi sevdirmelerini öneririm”(94)

“Yeterli ekipman sağlanıp, bazı kliniklerdeki hemşirelerin öğretmeye istekli olmasını isterim” (138)

“Herkesin birbirine ve meslektaşlarına daha saygılı olmaları gerekir öğretici bir ortam olması gerekiyor”(137)

Tablo 4: Nitel verilerin analizi sonucu belirlenen tema ve alt temalar

Verilerin analizi sonucu belirlenen tema ve alt temalar

1. Öğrencilerin pandemi sürecinde uygulamada yaşadığı sorunlar

- a. Öğretim elemanı desteğine yönelik
- b. Klinik hemşire davranış ve tutumlarına yönelik
 - i. Değersizlik hissi
 - ii. Hastalarla olan iletişim şekilleri
 - iii. Not tehdidi
 - iv. Eğitim odaklı olmayan iş odaklı beklentiler
 - c. Sıkıştırılmış programa yönelik
 - i. Fiziksel yorgunluk
 - ii. Kısa sürede sık rotasyon
 - iii. Beceri ağırlıklı birimler ve intörlük dersiyle ilişkili birimleri görememe
 - d. Covid sürecinde intörlük uygulamasına yönelik
 - i. Maske ile çalışma zorluğu
 - ii. Koruyucu ekipman eksikliği
 - iii. Maske, mesafe gibi kurallara dikkat edilmemesi
 - iv. Ulaşım
 - v. Kaygı ve tedirginlik

2. Öğrencilerin pandemi sürecinde intörlük uygulamasının etkinliğine yönelik görüşleri

- a. Verimsiz uygulama görüşleri
- b. Mesleki açıdan gereklilik belirten görüşler
- c. Memnuniyet ve verimlilik görüşleri

3. Öğrencilerin intörlük uygulaması için önerileri

- a. Rotasyonlara yönelik
 - b. Öğretim elemanı desteğine yönelik
 - c. Eğitime yönelik
 - d. Hemşire tutumlarına yönelik
-

4. TARTIŞMA

Pandemi koşullarında intörn hemşirelerin klinik uygulama sürecinin yönetimi hakkında görüşlerini belirlemek üzere planlanan bu çalışmada “intörnlük uygulamasına hazırlık süreci”, “Covid 19 temas hastalık semptom ve süreç yönetimi” ve “uygulama sürecinin etkinliği ve yönetimi” şeklinde veriler gruplandırılmıştır.

“Intörnlük uygulamasına hazırlık süreci” için elde edilen veriler değerlendirildiğinde klinik uygulama öncesi öğrencilerin tamamına yönelik standart bir aşı uygulaması, Covid 19 testi istemi ya da HES kodu takibi yapılmamıştır. Türkiye’de Şubat 2021’den sonra son sınıf hemşirelik öğrencilerinin aşılama öncelikli grupta yer almasının kararlaştırıldığı duyurulmuştur (THD, 2021) Çalışmaya dahil olan öğrencilerin mezuniyetlerinin gecikmemesi ve dönemlerinin uzamaması nedeniyle intörnlük uygulamasının başlaması yönünde hızlı kararlar alınmıştır. Bu süreçte bazı öğrenciler kendi imkanları ile bireysel olarak aşı yaptırmışlardır (%57,1) Kurumlarda aşılama ve testin rutin olarak uygulanabilirliği ekonomik ve ulusal kararlardan dolayı değişiklik gösterebilmektedir. Yılmaz ve arkadaşları (2021) çalışmalarında aşılama durumu üzerinde kararsızlık, tereddüt, kayıtsızlık, güven ve aşı karşıtlığı gibi faktörlerin de etkili olduğunu belirtmişlerdir (Yılmaz, Karaman, & Yılmaz, 2021). Aşıların toplumda başarıyla uygulanması ve kabul görmesi, aşya karşı toplumdaki tutumdan da büyük ölçüde etkilenmektedir (Alıcılar & Çöl, 2021).Mevcut çalışmada öğrencilere uygulama öncesi Covid-19 testi yapılmamıştır. Bu sonuçtan farklı olarak üniversite öğrencileri üzerinde yürütülen benzer bir çalışmada öğrencilere belirli aralıklarla toplu testler uygulanmış olup, öğrenciler test yapılmasından memnuniyetlerini ve kendilerini güvende hissettiklerini belirtmişlerdir (Blake et al., 2021)

Covid-19 dan korunmaya yönelik ekipman olarak okul/hastane tarafından çoğunlukla maske ve eldiven sağlanmıştır. Sperlik, tek kullanımlık önlük ve N95 maske temini çok düşük oranlardadır. Öğrenciler uygulama sahası için çoğunlukla bireysel olarak da maske temin ettiklerini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Gürer ve Gemlik (2020)’de sahada çalışan sağlıkçılar üzerine yapılan çalışmalarında N95 maske, siperlik, koruyucu önlük ve tulum temininde sorunlar yaşadığını, koruyucu ekipman temininde yaşanan sorunları kendi kişisel çabalarıyla çözmeye çalıştıklarını

belirtmişlerdir (Asu Gürer & Gemlik, 2020) 1820 sağlık çalışanının katılım sağladığı pandeminin ilk dönemlerinde yapılan bir çalışmada da katılımcılar kişisel koruyucu ekipman yönünden sıkıntı olduğunu belirtmişlerdir (TTB, 2020). Farklı bir çalışmada da salgın sürecinde sağlıkçıların kişisel koruyucu ekipmana erişim konusunda kaygı yaşadıkları belirtilmiştir (Shanafelt, Ripp, & Trockel, 2020). Dinç ve Aşkın 2018 çalışmalarında çalışılan birime göre gereken kişisel koruyucu donanımların belirlenmesi ve bu malzemelere kolay ulaşımın sağlanması gerektiğini vurgulamakta, ayrıca sağlık çalışanlarına bu konuda hizmet içi eğitim verilmesini savunmaktadırlar (Dinç & Aşkın, 2022).

Çalışmaya katılım sağlayan öğrenciler çoğunlukla enfeksiyonlardan korunmaya yönelik bireysel olarak bilgi edindiklerini ve okul tarafından eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. Kurt ve Dalkıran (2021) da çalışmalarında COVID-19 pandemisi döneminde intörn hemşirelik öğrencilerinin %95,6'sının izolasyon önlemleri hakkında eğitim aldığını ve %81,1'inin bu eğitimi lisans öğreniminde öğretim elemanı/ üyesinden aldığını göstermişlerdir (Kurt & Dalkıran, 2021). Mevcut çalışmada hastane tarafından öğrencilere enfeksiyonlardan korunmaya yönelik eğitim verildiğini belirtenler düşük düzeydedir. (%10,7). Çalışmaya paralel olarak COVID-19 salgınına hazırlık durumu ile ilgili yapılan bir çalışmada da sağlıkçıların kurumlarında korunma yolları konusunda eğitim verilmediğini belirtmişlerdir. (TTB, 2020). Sağlık çalışanlarına hastalıktan korunmaya yönelik verilen eğitimlerin yeterliliğinde kurumlar arasında farklar olduğu belirtilmiştir (Asu Gürer & Gemlik, 2020). Öğrenciler intörnlüğe hazırlık olarak uygulama planı, rehberi ve önerileri hakkında okul tarafından eğitim aldığını (%51,2), eğitiminin içeriği olarak çoğunlukla uygulama alanları bilgisi (%65,7), rol ve sorumluluklar (%60,8) olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, klinik uygulama standartları hakkında verilen eğitimin daha az oranda olduğunu belirtmişlerdir (%36,3), hastane tarafından da çoğunlukla eğitim verilmediğini ifade etmişlerdir (%67,4). Benzer şekilde Casafont ve ark. (2020), öğrenci hemşirelerin pandemi sırasında işe dahil edildiğinde rollerinin ve görevlerinin tanımlanmadığını ve ihtiyaçlar ortaya çıktıkça uyum sağladıklarını belirtmişlerdir (Casafont et al., 2021). Yine bir çalışmada sağlıkçıların COVID 19 ile ilgili olarak birimine özel tanı, tedavi şemalarıyla ilgili rehber vb. eğitim materyali verilmediğini (%50) bildirmişlerdir (TTB, 2020). Pandemi sürecinde kaliteli ve güvenli, nitelikli sağlık hizmetleri sunumu açısından

hastanelerde ve sağlık kuruluşlarında salgına karşı m¼cadele için ¼zel ¼nlemlerin uygulanması ve Covid 19 hastasının tanı, tedavi ve bakımına y¼nelik g¼ncel ve doğru bilgilerin yer aldığı prosed¼rlerin geliştirilmesi ¼nemlidir.

“Covid 19 temas hastalık semptom ve s¼re y¼netimi” hakkında elde edilen veriler incelendiğinde ¼đrencilerin %37,8’i Covid 19 hastalığına benzer semptomlar yaşadığını ve bu ¼đrencilerin çoğunluğu test yaptırmadan staja devam ettiğini belirtmişlerdir. Diğer test yaptıran grubun % 37,1’i negatif, %6,5’i de pozitif tanı almıştır. Buna karşın Blake ve ark.’nın çalışmalarında Birleşik Krallık’ta test ve izolasyon uygulaması hakkında farkındalık d¼zeylerinin d¼ř¼k olmasına rağmen COVID-19 semptomları yaşayan ¼đrencilerde kendi kendine izolasyon konusunda farkındalıklarının daha y¼ksek olduğu belirtilmiştir (Blake et al., 2021). Nivette ve ark.larının aktardığına g¼re bazı araştırmalar, COVID-19 sırasında halk sağlığı tavsiyelerine uyulmamasının daha zayıf ahlaki y¼k¼ml¼l¼k duyguları, yetkililere d¼ř¼k g¼ven ve antisosyal potansiyel ile ilgili bireysel ¼zellikler ile ilişkili olduğunu g¼stermiřtir (Nivette et al., 2021).çalışmaya katılan ¼đrencilerin % 15,4’¼ Covid 19 pozitif tanısı almıştır. Bu pozitif tanıların %45,4’¼ pozitiflik durumunda int¼rnl¼k uygulama s¼recinin devamına ilişkin okul ve hastane tarafından belirlenen bir prosed¼r olmadığını ve ani kararlar alındığını belirtmişlerdir. Nitel bir çalışmada katılımcılar hızla değişen politika ve planlardan kaynaklanan hayal kırıklığı, klinik uygulama gereksinimleriyle ilgili belirsizlik ve ¼niversite y¼netiminden artan desteğe duydukları b¼y¼k ihtiyaı belirtmişlerdir (Sacco & Kelly, 2021). Benzer şekilde pandemi s¼recinde yapılan bir çalışmada hemşire ¼đrenciler ¼đretim elemanlarından/fak¼ltelerden belirsizlikleri ve ¼đretim programlarındaki değişiklikleri en aza indirmelerini talep etmektedirler. Bunun yanı sıra değişikliklerle ilgili en kısa s¼rede bilgileri duyurmak gibi istikrarlı bir eğitim erevesi s¼rd¼r¼lmesini istemektedirler (Savitsky, Findling, Erel, & Hendel, 2020).Pandemi s¼recinde ¼niversitelerin işleyişinin zorluk teşkil etmesi nedeniyle temas, izleme ve karantina, hijyen, sanitasyon, havalandırma ve sosyal mesafe ile erişim kontrol¼ gibi sınırlama ve azaltma şeklinde durumu y¼netme stratejilerinin oluşturulması gerekmektedir.

“İnt¼rnl¼k uygulama s¼recinin etkinliği ve y¼netimine ilişkin veriler değerlendirildiğinde” ¼đrenciler okulun ve hastanenin desteğini çoğunlukla

yeterli bulmadıklarını belirtmişlerdir. Yeterli bulmama nedenlerini okul tarafından koruyucu ekipman eksikliği, oryantasyon ve öğretim elemanı desteği; hastane tarafından rehberlik eksikliği ve eğitim odaklı olmayan iş beklentisi şeklinde belirtmişlerdir. Yılmaz ve Büyüköztürk (2021)'ün çalışmasında da öğrenciler kurum kaynaklı sorunlar yaşadığını belirtmiş ve bu sorunları koruyucu ekipman eksikliği, öğretim elemanlarının yeterince ilgilenmemesi ve sağlık çalışanlarının ilgisizliği şeklinde ifade etmişlerdir (Yılmaz & Büyüköztürk, 2021). Çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu pandemi sürecinde intörlük uygulamasının faydalı olduğunu düşünmektedirler. İntörlük uygulamasının etkinliği ile ilgili olumlu olarak teknik beceriler kazanma, teorik bilgileri pekiştirme ve kriz durumunda çalışma deneyimini bildirmişlerdir. Rodriguez ve ark.'nın (2021) İspanyada Covid-19 krizi sırasında hemşirelik öğrencileri üzerinde yaptıkları nitel çalışmalarında da benzer olarak iş deneyimi kazanmak ve öğrenmeyi pekiştirmek şeklinde deneyimlerini ifade etmişlerdir (Rodríguez-Almagro et al., 2021). Yine bir çalışmada da pandemi sürecinde son sınıf hemşirelik öğrencileri pandemi gibi olağanüstü bir durumla karşı karşıya kaldıktan sonra kendilerini daha hazırlıklı hissettiklerini ve olgunlaştıklarını belirtmişlerdir (Velarde-García et al., 2021).

Pandemi sürecinde intörlük uygulamasının etkinliği ile ilgili olumsuz olarak ise staj süresinin yeterli olmaması, rehber destek eksikliği, iş yoğunluğu, sınırlı uygulama sahası ve öğrenci sayısının fazlalığı gösterilmiştir. Velarde ve ark. (2021) da çalışmalarında pandemi sürecinde öğrenmenin zaman kısıtlaması ve baskı altında zorluğunu ifade etmişlerdir. Bu süreçte öğrenciler üzerinde yapılan benzer çalışmalarda da öğrenci sayısının fazlalığı ve öğretim elemanı ilgisizliği, (Yılmaz & Büyüköztürk, 2021) ve birkaç gün üst üste yoğun bir çalışma gününden dolayı fiziksel ve zihinsel yorgunluk gibi olumsuz deneyimler belirtilmiştir. (Rodríguez-Almagro et al., 2021) Katılımcı öğrenciler pandemi sürecinde yeterli beceri temelli uygulama şansı bulamadığını, iş yoğunluğunun eğitimi aksattığını ve rollerin hemşirelik mesleğinden uzak olduğunu belirtmişlerdir. Hemşirelik ve ebelik öğrencilerini kapsayan bir çalışmada da katılımcıların ifadesi ile pandeminin gerekliliklerinin hemşirelik ve ebelik bakımının nasıl sağlanacağını öğrenmekten mahrum bıraktığını vurgulamışlardır. (Lazenby et al., 2020). Yılmaz ve Büyüköztürk (2021)'ün çalışmalarında öğrenciler

benzer şekilde salgının hemşirelik eğitimi üzerine etkisini verimsiz ders ve uygulama süreci olarak bildirmişlerdir. Hemşirelik öğrencilerinin beklentilerinin hemşirelik iş gücü ile benzer olmaması mezuniyete yaklaşan dördüncü sınıf öğrencilerinin kendilerini işe yaramaz ve değersiz hissetmelerine neden olmaktadır (Nabavian, Rahmani, & Alipour, 2021). Mevcut çalışmanın nitel verilerinde de değersizlik hislerini yaşayan öğrenciler yer almaktadır.

İntörlük yapılan birimlerde çalışan hemşirelerin fiziksel/duygusal/davranışsal değerlendirilmelerine ilişkin öğrenciler çoğunlukla tükenmişlik (%60,3), motivasyon düşüklüğü (%50,6) işten ayrılma niyeti (%37,2) ve izne ayrılma istekleri (%49,4) şeklinde negatif gözlemlerini belirtmişlerdir. Çalışmalar benzer şekilde, COVID-19 pandemisinin sağlık çalışanları arasında stres, kaygı, depresyon, uykusuzluk ve tükenmişlik gibi olumsuz psikolojik etkilerini ve işten ayrılma niyeti ve motivasyon eksikliği gibi davranışsal sonuçlarını göstermektedir (Hu et al., 2020; Kim, Sloan, Chechel, Redila, & Ferguson, 2021; Lai et al., 2020; Matsuo et al., 2020). Araştırmaya katılım sağlayan intörn öğrenciler ayrıca hemşirelerin öğrenciye destek vermedikleri şeklinde gözlemlerini de ifade etmişlerdir. Nabavian ve ark. (2021) hemşirelerin Covid 19 pandemisi sırasında artan ihtiyaca rağmen, öğrenme farklılıkları olan öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama ve profesyonel olarak tavsiye verme ve öğrencilerine duygusal destek sağlama yeteneğinin azaldığını bildirmiştir. Mevcut çalışmada hemşire davranışlarına ilişkin, bakım verirken özverili davranma (%28,8), öğrenciye destek olma (%37,2), mesleki haklarını savunan tutumlar (%15,4) ve güçlü duruş (%13,5) şeklinde pozitif bildirimde bulunan öğrenciler de mevcuttur. Sağlık çalışanlarını kapsayan bir çalışmada Covid-19 sürecinde motivasyonları yüksek olan sağlık çalışanları için yaptıkları işi değerli görmeleri neden gösterilmiştir. (Asu Gürer & Gemlik, 2020).Sağlık çalışanlarının pandemi sürecindeki fiziksel, duygusal ve davranışsal farklılıkları üzerine bireysel baş etme stratejileri, kurumsal destekleri, sosyal ilişkileri ve mesleki çalışma şartlarına ilişkin düzenlemeler gibi temel faktörler etkili olabilir.

Nitel verilerin analizi sonucunda öğrencilerin pandemi sürecinde yaşadığı sorunlar 4 başlık altında gruplandırılmıştır. Bunlardan birincisi “Öğretim elemanı desteğine yönelik” tema başlığında ilgisiz olmaları, yeterli destek olmamaları ve rehberlik etmemeleri olarak belirlenmiştir. İkinci olarak

“Klinik hemşire davranış ve tutumlarına yönelik” tema başlığında değersizlik hissi, hasta ile olan iletişim şekilleri, not tehdidi, eğitim odaklı olmayan iş beklentileri şeklinde tespit edilmiştir. “Sıkıştırılmış programa yönelik” tema başlığında fiziksel yorgunluk, kısa sürede sık rotasyon, beceri ağırlıklı birimlerle intörlük dersiyile ilgili birimleri görememe şeklinde gruplandırılmıştır. “Covid-19 sürecine yönelik” tema başlığında ise maske ile çalışma zorluğu, koruyucu ekipman eksikliği, hasta ve sağlık çalışanlarının maske/mesafe gibi kurallara dikkat etmemesi, ulaşım ve kaygı/tedirginlik şeklinde sınıflandırılmıştır. Yılmaz ve Büyükoztürk’ün (2021) nitel çalışmalarında da uygulama sürecinde yaşanan sorunlar olarak öğrenci sayısının fazla olması, eğitim sürecinde yaşanan belirsizlikler, öğretim elemanlarının yeterince ilgilenmemesi ve okul kaynaklı sorunlar ve bunlara bağlı kaygı durumları ifade edilmiştir. İspanya’da Covid 19 salgınının ilk başlarında yaşanan nitelikli hemşire sıkıntısına yönelik hemşirelik öğrencilerinin son yıllarında hükümet tarafından işe başlaması kararı alınmıştır. Bu dönemde pandemi sürecinde görev alan öğrenci hemşireler öğrenme sürecinin düzensiz ve örgütlenmemiş olduğunu, çalışırken öğrenmenin zorluklarını ifade etmişlerdir. Öğrenme süreciyle ilgili olarak sonuçlar; öğrencilerin deneme yanılma yoluyla ve kritik olaylara tanık olarak yetersiz destek veya denetimle özerk bir şekilde nasıl öğrendiklerini ortaya koymaktadır (Velarde-García et al., 2021).García-Martín ve ark. (2020) hizmetlerin aşırı yoğun olması, sürekli transferler ve sürekli değişen protokoller, kişisel koruyucu ekipman eksikliği ve karantinaya alınan profesyoneller nedeniyle öğrenci hemşirelere yönelik her zaman destek sağlanamadığını ifade etmişlerdir (García-Martín et al., 2021). Buna karşılık, Gómez-Ibáñez ve ark. (2020), pandemi sırasında çalışan öğrenci hemşirelerin, becerilerine daha fazla güvenene kadar işe yerleştirmeleri boyunca denetlendiğini, yönerge ve talimatlara ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir (Gómez-Ibáñez, Watson, Leyva-Moral, Aguayo-González, & Granel, 2020).

Pandemi sürecinde intörlük uygulamasının etkinliğine ilişkin nitel verilerin analizine göre görüşler “verimsiz uygulama”, “mesleki açıdan gereklilik” ve “memnuniyet ve verimlilik” olarak sınıflandırılmıştır. Velarde ve ark., (2021),’nın çalışmalarında da benzer şekilde öğrencilerin pandemi sürecinde öğrenmenin olumsuz yönlerine değindiği gibi süreci eşsiz bir

öğrenme fırsatı şeklinde değerlendirenler de olmuştur. Yine bir çalışmada pandemi sürecindeki klinik uygulamaların mesleki aidiyet duygularını güçlendirdiği, sorumluluk duygularını geliştirdiği şeklinde olumlu öğrenci deneyimleri paylaşılmıştır.(Gómez-Ibáñez et al., 2020). Çalışmadaki olumlu ifadeler sağlık çalışanı olarak sosyal sorumluluk ve gurur, sağlık çalışanı olarak kişisel gelişim gibi deneyimlerin gösterildiği bir çalışmayla da benzerlik göstermektedir (Rodríguez-Almagro et al., 2021)

İntörlük uygulaması için önerilere ilişkin nitel verilerin analizine göre “Rotasyonlara yönelik”, “Öğretim elemanı desteğine yönelik”, Eğitime yönelik” ve “Hemşire tutumlarına yönelik” temalar elde edilmiştir. Literatür benzer şekilde öğrencilerin bu konular çerçevesinde gereksinimleri olduğunu göstermektedir (Blake et al., 2021; Nabavian et al., 2021; Rodríguez-Almagro et al., 2021; Yılmaz & Büyüköztürk, 2021). Çalışmada sorun veya eksiklik olarak belirtilen durumlar öğrencilerin kısa sürede yoğun bir eğitim sürecine dahil edilmesi yönünde alınan hızlı kararlara bağlanabilir. Ancak belirsiz ve stresli bir ortam ile hemşirelik öğrencilerine yönelik yetersiz desteğin birleşimi, hemşirelik öğrencilerinin öğrenme sonuçlarını olumsuz etkileyen bir durumdur. Öğrencilerin önerileri doğrultusunda ve elde edilen çalışma verilerine göre hemşirelik okullarının öğrencilerin deneyimlerine ilişkin gerekli düzenlemeleri yapmaları önemlidir Özellikle COVID-19 pandemisinin zorlu koşulları altında hemşirelik öğrencilerinin deneyimlerini anlamak, gelecekteki sağlık hizmetleri krizlerinde daha iyi yanıtlar geliştirmeye yardımcı olacaktır.

5. SONUÇ

Pandemiyle mücadele doğrultusunda alınan hızlı kararların etkisiyle hemşirelik gibi uygulama temelli bölümler sürece hazırlıksız yakalanmıştır. Bu çalışma ile intörn öğrencilerin uygulama öncesi ve sürecinde aşılama, enfeksiyonlardan korunmaya yönelik eğitim ve koruyucu ekipman temininde standart uygulamaların olmadığı, Covid 19’lu hasta ile temas ve pozitif tanı alma durumlarında öğrencilerin farklı davranış ve tutumlar sergilediği belirlenmiştir. Nitel olarak ifadelerin analizine göre; uygulama sürecinin kısa sürede, yoğun şekilde ve sınırlı klinik birimlere rotasyonu, öğretim elemanlarının yeterli destek vermemeleri, klinik hemşirelerinin olumsuz davranışları ve pandemi sürecine özgü maske ile çalışma zorluğu, koruyucu

ekipman eksikliği, hasta ve sağlık çalışanlarının maske ve mesafe kurallarına dikkat etmemesi, verimsiz eğitim süreci, sokağa çıkma yasağı uygulamaları sebebiyle ulaşım problemi ve hastalığa yakalanma konusunda kaygı ve tedirginlik gibi sorunlar belirtilmiştir. Uygulama eğitiminin etkinliği hakkında verimsiz olduğunu ifade edenler kadar memnuniyet ve faydalı olduğuna dair yorumlarda yer almış ve mesleki açıdan gerekli olduğunu vurgulayan öğrenciler olmuştur. Uygulama eğitiminde; rotasyonların daha uzun süreli teorik eğitime paralel birimlere yapılması, öğretim elemanlarının süreçte gerekli rehberlik ve desteği sağlamaları, klinik uygulama oryantasyon eğitimi, öğretim elemanı-hemşire iş birliğinin geliştirilmesi, hemşire tutumlarına yönelik olarak da; öğrencileri destekleyici, iş odaklı değil mesleki eğitim odaklı rol ve görev paylaşımı yapılmasını önermişlerdir. Öğrencilerin sürece ilişkin değerlendirmeleri ve önerilerinin salgın sürecinde devam edecek uygulama eğitimlerinin iyileştirilmesi konusunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda klinik eğitimin niteliği ve devamlılığını sağlamak amacıyla

- Ulusal düzeyde hemşirelik gibi beceri temelli eğitim veren kurumlara yönelik pandemi gibi kritik dönemlerde standart politika ve prosedürlerin geliştirilmesi,
- Pandemi sürecinde hemşirelik eğitimi gibi yüz-yüze eğitim veren kurumların öğrencilerin gereksinimlerini karşılayacak düzeyde hazırlık ve telafi programlarının oluşturulması ve
- Öğrencilerin pandemi gibi kriz süreçlerinde mesleki ve bireysel sorumluluk alma konusunda farkındalık düzeylerinin artırılmasına yönelik düzenlemeler önerilebilir.

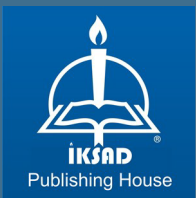
KAYNAKÇA

- Ağadayı, E., & Altun, A. (2021). Internship Training During Pandemic Period: Sivas Cumhuriyet University Faculty of Medicine Example. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 27-32. doi:10.25282/ted.780653
- Alıcılar, H. E., & Çöl, M. (2021). Yeni Koronavirüs Hastalığına Karşı Aşılama Tutumu. 61.
- Asu Gürer, & Gemlik, H. N. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Journal of Health Services and Education*, 4(2), 45-52. doi:10.29228/johse.3
- Blake, H., Knight, H., Jia, R., Corner, J., Morling, J. R., Denning, C., . . . Vedhara, K. (2021). Students' Views towards Sars-Cov-2 Mass Asymptomatic Testing, Social Distancing and Self-Isolation in a University Setting during the COVID-19 Pandemic: A Qualitative Study. *Int J Environ Res Public Health*, 18(8). doi:10.3390/ijerph18084182
- Casafont, C., Fabrellas, N., Rivera, P., Olivé-Ferrer, M. C., Querol, E., Venturas, M., . . . Zabalegui, A. (2021). Experiences of nursing students as healthcare aid during the COVID-19 pandemic in Spain: A phenomenological research study. *Nurse Education Today*, 97, 104711. doi:10.1016/j.nedt.2020.104711
- Dinç, A., & Aşkın, A. (2022). Sağlık çalışanlarının iş sağlığına yönelik kişisel koruyucu önlemler konusunda görüşlerinin incelenmesi; Çanakkale'de bir Kamu Hastanesi örneği. 6. doi:https://dergipark.org.tr/tr/pub/dubited/issue/35735/356986
- García-Martín, M., Roman, P., Rodriguez-Arrastia, M., Diaz-Cortes, M. D. M., Soriano-Martin, P. J., & Ropero-Padilla, C. (2021). Novice nurse's transitioning to emergency nurse during COVID-19 pandemic: A qualitative study. *Journal of Nursing Management*, 29(2), 258-267. doi:10.1111/jonm.13148
- Gómez-Ibáñez, R., Watson, C., Leyva-Moral, J. M., Aguayo-González, M., & Granel, N. (2020). Final-year nursing students called to work: Experiences of a rushed labour insertion during the COVID-19 pandemic. *Nurse Education in Practice*, 49, 102920. doi:10.1016/j.nepr.2020.102920
- Hu, D., Kong, Y., Li, W., Han, Q., Zhang, X., Zhu, L. X., . . . Zhu, J. (2020). Frontline nurses' burnout, anxiety, depression, and fear statuses and their associated factors during the COVID-19 outbreak in Wuhan, China: A large-scale cross-sectional study. *EClinicalMedicine*, 24, 100424. doi:10.1016/j.eclinm.2020.100424

- Kaplan, S., & Peksoy Kaya, S. (2020). Evaluating the Relationship between Nursing Students' Awareness of the COVID-19 Pandemic and Health Behaviors with Health Literacy. *Journal of Education and Research in Nursing*, 17(4), 304-311. doi:10.5222/head.2020.01112
- Karaöz, S. (2013). Hemşirelik Eğitiminde Klinik Değerlendirmeye Genel Bakış: Güçlükler ve Öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 6(3), 149-158.
- Kim, S. C., Sloan, C., Chechel, L., Redila, M., & Ferguson, J. (2021). Severe Burnout and Poor Mental Health Among Healthcare Workers 6 Months After COVID-19 Pandemic Declaration: What Can We Learn for Future Emergencies? *J Nurs Adm*, 51(11), 554-560. doi:10.1097/nna.0000000000001063
- Kurt, D., & Dalkiran, S. (2021). Determining the Compliance of Intern Nursing Students with Isolation Precautions in the COVID-19 Pandemic Period. *Bezmialem Science*. doi:10.14235/bas.galenos.2021.5550
- Kürtüncü, M., & KURT, A. (2020). COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİM KONUSUNDA YAŞADIKLARI SORUNLAR. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)*, 7, 66-77.
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., . . . Hu, S. (2020). Factors Associated With Mental Health Outcomes Among Health Care Workers Exposed to Coronavirus Disease 2019. *JAMA Network Open*, 3(3), e203976. doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.3976
- Lazenby, M., Chambers, S., Chyun, D., Davidson, P., Dithole, K., Norman, I., & Tlou, S. (2020). Clinical nursing and midwifery education in the pandemic age. *International Nursing Review*, 67(3), 323-325. doi:10.1111/inr.12601
- Matsuo, T., Kobayashi, D., Taki, F., Sakamoto, F., Uehara, Y., Mori, N., & Fukui, T. (2020). Prevalence of Health Care Worker Burnout During the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic in Japan. *JAMA Network Open*, 3(8), e2017271. doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.17271
- Nabavian, M., Rahmani, N., & Alipour, H. (2021). Experiences of Nursing Students in the Care for Patients Diagnosed With COVID-19: A Qualitative Study. *Journal of Patient Experience*, 8, 237437352110399. doi:10.1177/23743735211039925
- Nivette, A., Ribeaud, D., Murray, A., Steinhoff, A., Bechtiger, L., Hepp, U., . . . Eisner, M. (2021). Non-compliance with COVID-19-related public health measures among young adults in Switzerland: Insights from a longitudinal

- cohort study. *Social Science & Medicine*, 268, 113370. doi:10.1016/j.socscimed.2020.113370
- Rodríguez-Almagro, J., Hernández-Martínez, A., Romero-Blanco, C., Martínez-Arce, A., Prado-Laguna, M. d. C., & García-Sánchez, F. J. (2021). Experiences and Perceptions of Nursing Students during the COVID-19 Crisis in Spain. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), 10459.
- Sacco, T. L., & Kelly, M. M. (2021). Nursing Faculty Experiences During the COVID-19 Pandemic Response. *Nurs Educ Perspect*, 42(5), 285-290. doi:10.1097/01.Nep.0000000000000843
- Savitsky, B., Findling, Y., Erel, A., & Hendel, T. (2020). Anxiety and coping strategies among nursing students during the covid-19 pandemic. *Nurse Educ Pract*, 46, 102809. doi:10.1016/j.nepr.2020.102809
- Shanafelt, T., Ripp, J., & Trockel, M. (2020). Understanding and Addressing Sources of Anxiety Among Health Care Professionals During the COVID-19 Pandemic. *JAMA*, 323(21), 2133. doi:10.1001/jama.2020.5893
- THD. (2021). Türk Hemşireler Derneği.Son Sınıf Hemşirelik Öğrencilerine Yönelik Aşı Uygulaması Başlamıştır. Retrieved from <https://www.thder.org.tr/uploads/files/asilama-duyurusu.pdf>
- TTB. (2020). Sağlık Çalışanlarının COVID-19 Virüsüne Maruz Kalımına İlişkin Risk Değerlendirmesi. Retrieved from <https://www.ttb.org.tr/915yi0zSağlık>
- Turan, G. B., Tan, M., & Dayapoğlu, N. (2017). HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN VE KLİNİK HEMŞİRELERİN İNTÖRN UYGULAMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(3), 170-179.
- Vatan, F., Unsal Avdal, E., Yağcan Dağ, H., & Şanlı, D. (2020). COVID-19 Pandemic and Nursing Education Association Activities. *Journal of Education and Research in Nursing*, 17(4), 369-373. doi:10.5222/kuhead.2020.32858
- Velarde-García, J. F., Cachón-Pérez, J. M., Rodríguez-García, M., Oliva-Fernández, O., González-Sanz, P., Espejo, M. M., . . . Palacios-Ceña, D. (2021). The challenges of “learning on the go”: A qualitative study of final-year Spanish nursing students incorporated to work during the first Covid-19 pandemic. *Nurse Education Today*, 103, 104942. doi:10.1016/j.nedt.2021.104942
- Yılmaz, D., Karaman, D., & Yılmaz, H. (2021). İntörn hemşirelik öğrencilerinin Koronavirüs (COVID-19) korkusunun aşı karşıtlığına etkisinin incelenmesi Examining the impact of the fear of Coronavirus (COVID-19) in intern nursing students on anti-vaccination. *I2(4)*. doi: 10.15511/tjtfp.21.00479

- Yılmaz, Ş., & Büyüköztürk, M. (2021). Son Sınıf Hemşirelik Öğrencilerinin Koronavirüs Salgını Sürecinde Klinik Uygulamalarda Yaşadıkları Kaygılar. *Black Sea Journal of Health Science*. doi:10.19127/bshealthscience.906194
- YÖK. (2020a). Yükseköğretim Kurulu. Basın Açıklaması (18 Mart 2020). Retrieved from <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx>
- YÖK. (2020b). Yükseköğretim Kurulu. Koronavirüs (COVID-19) Bilgilendirme Notu: 1. . Retrieved from https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/coronavirus_bilgilendirme_1.aspx
- YÖK. (2020c). YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARIMIZDAKİ 2020-2021 EĞİTİM VE ÖĞRETİM DÖNEMİNE YÖNELİK AÇIKLAMA. Retrieved from <https://covid19.yok.gov.tr/Documents/alinan-kararlar/28-yuksekogretim-kurumlari-2020-2021-egitim-ve-ogretim-donemine-yonelik-aciklama.pdf>

ISBN: 978-625-8405-71-2